

მანია ლომია

პიპოგაქსის საკითხები გეგრულში

გამომცემლობა „გეგრული“
თბილისი 2005

უაკ (UDC) 809.463.1

ლ 81

ნაშრომი ეძღვნება უმწერლობო მეგრულის ჰიპოტაქსის საკითხებს. პარალელები მოხმობილია სხვა ქართველური ენებიდან. მიღებული დასკვნები საყურადღებო და საინტერესოა როგორც საერთოქართველური პროცესების წარმოსაჩენად, ისე ზოგადენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც.

წიგნი გამოადგებათ ენათმეცნიერებს, სპეციალური ფაკულტეტის სტუდენტებს, ქართველურ ენათა სტრუქტურით დაინტერესებულ მკვლევარებს.

რედაქტორი: პროფესორი ელენე ბაბუნაშვილი
რეცენზენტები: პროფესორი იზაბელა ქობალავა
პროფესორი გურამ კარტოზია

© მ. ლომია, 2005

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2005

თბილისი, 0128, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 1, ☎: 29 09 60, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 99940-51-01-6

წინათქმა

ნაშრომი შესრულდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრაზე. მუშაობა დასრულდა 1998 წელს. მადლობას ვუხდით პროფესორ *ელენე ბაბუნაშვილს* ხელმძღვანელობისა და რედაქტორობისათვის.

დიდი მადლობა დოცენტებს: მ. კობალაძეს, მ. მარგველაშვილს, რ. შეროზიას, პროფესორებს: იზ. ქობალაევას, გ. კარტოზიას, მ. ჯიქიას, ალ. ღლონტს (+) საყურადღებო შენიშვნებისათვის.

ასევე მადლიერებით გვინდა გავიხსენოთ აწ განსვენებული პროფესორი *კორნელი დანელია*, რომელმაც სტუდენტობიდანვე მიგვაქცევინა ყურადღება მეგრული ჰიპოტაქსის პრობლემატურ საკითხებზე, რითაც ფაქტობრივად განსაზღვრა ჩვენი მომავალი საკვალიფიკაციო თემა.

ავტორი დიდი მადლიერებით მიიღებს ყველა საქმიან შენიშვნასა და წინადადებას.

მაია ლომია

წინასიტყვაობა

ცნობილია, რომ ჰოპოტაქსი (ქვეწყობა), კავშირებისა და საკავშირებელი სიტყვების რთული სახეობებით, მხოლოდ სამწერლობო ენის კუთვნილებად და ხალხურ მეტყველებაში აქედან გავრცელებულად მიიჩნდათ. როგორც ამ მიმართულებით ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ ცხადყო, „ქართული ხალხური მეტყველების უძველესი ნიმუშები, რომლებიც ჩვენამდისაა მოღწეული (ზღაპრები, ანდაზები, ლექსები) ექვმიუტანელს ხდის, რომ რთული სინტაქსური კონსტრუქციების პირველი უშუალო წყარო სწორედ ხალხური მეტყველებაა და არა მწიგნობრული ენა“ (ალ. ღლონტი, 1975).

მეთოდოლოგიურად გამართლებულად მიიჩნევა, რომ ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში დადასტურებული ქვეწყობა, კავშირების დიფერენცირებული სისტემით, დიალექტთა შინაგანი განვითარების კანონზომიერებითაც აიხსნას და არა მხოლოდ სალიტერატურო ენის ზემოქმედებით (შ. ძიძიგური, 1973), რადგან, როგორც გაირკვა, ზეპირი მეტყველება სალიტერატურო ენის ფუნქციური სტილი კი არ არის, არამედ ცალკე სისტემაა (რუსული სასაუბრო მეტყველება, 1973; ო. ა. ლაპტევა, 1976); ამის დასტურად ქართული ხალხური სიტყვიერების (მეგრული ტექსტები) II ტომის შესავალ ნაწილში ნათქვამი ფრაზაც გამოდგება: მეგრულიდან ქართულად „თარგმნისას ყველაზე ძნელად „მოსახელთებელი“ აღმოჩნდა მეგრული სინტაქსური კონსტრუქციები“ (გვ. 8), თუმცა ეს ორი წყარო (ზეპირი და წერიტი მეტყველება) კი არ გამოირიცხავს ერთმანეთს, არამედ ავსებს (ა. გვოზდგვი, ნ. შვედოვა და სხვა). ამასთან დაკავშირებით კ. დონდუა აღნიშნავდა: „ჩვენ არავითარი საბუთი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ჰიპოტაქსური წინადადების სათავე მწერლობა იყოს, სამაგიეროდ, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ჰიპო-

ტაქსის სამუდამოდ განმტკიცებასა და პარატაქსისაგან მკვეთრად გამოყოფას სწორედ მწერლობამ შეუწყო ხელი“ (კ. ღონღუა, 1967).

ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები თაობიდან თაობას ზეპირი გზით გადაეცემოდა. ზღაპრების, ლეგენდების, თქმულებების თხრობის სტილი ისეთი უნდა ყოფილიყო, რომ დამახსოვრება არ გასჭირვებოდათ ავტორ-მთქმელებს. სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ მარტივ წინადადებათა შემცველი თხრობა უფრო ეკონომიურია, ცოცხალი და საკითხავად სახალისო, სამაგიეროდ, დასამახსოვრებლად უფრო ძნელია. ასეთი თხრობის სტილი თავისებურია, განსხვავებული ცოცხალი სალაპარაკო ენისგან (ვ. თოფურია 1960:25).¹

ზღაპარი ხალხური პროზის წამყვანი ჟანრია და მისი ტრადიცია ათეულობით საუკუნეს ითვლის. ზღაპარში მუდამ წინა პლანზეა წამოწეული განსაცდელი, გმირის თავგადასავალი. დაბრკოლებათა დაძლევა, საოცარი ფათერაკების გადალახვა და ა. შ. ამას, ყველაფერს, მთქმელი ჰყვება ისე, რომ გააცხოველოს ინტერესი, მძაფრი სიტუაციების ეფექტი აგრძნობინოს მსმენელს. ამიტომაც „აქ (ზღაპარში) გაბატონებულ ადგილს (96%) იჭერს რთული კონსტრუქციები“ (ალ. ღლონტი 1991:3).²

ექსპერიმენტით დადასტურებულია, რომ წინასწარი მომზადების გარეშე გადმოცემულ ტექსტებს ზედმეტსიტყვიანობა ახასიათებთ (ნ. კიზირია 1987:73). ამგვარ ტექსტებში მოცემული ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია ასევე შეიცავს ზედმეტ სიტყვებს და ეს არის, ძირითადად, მისამართი სიტყვა, კორე-

¹⁻² საინტერესოა ფსიქოლოგიური ფაქტორიც. როგორც აღმოჩნდა, მსმენელი განსხვავებულად რეაგირებს მოსაუბრის მოკლე და გრძელ წინადადებებზე. პირველ შემთხვევაში გაუცნობიერებლად უნდობლობით იმსჭვალება, ხოლო მეორე შემთხვევაში ენდობა, უსმენს და მის მიმართ კეთილგანწყობილია. დაწერ. ამ საკითხზე იხ. რუსუდან მშვიდლობაძე, 1990.

ლატი ან ორივე ერთად (იხ. ამის შესახებ: ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, 1991:10).

ამრიგად, ზემოთქმული გახაზავს უმწერლობო ენის ჰიპოტაქსის შესწავლის ინტერესსა და აუცილებლობას სამწერლობო ენის მონაცემებთან შედარებით.

ცნობილია, რომ ქართველურ ენათაგან სამწერლობო მხოლოდ ქართულია, ხოლო სხვა ქართველური ენები „ფუნქციონალურად (საზოგადოებრივი ფუნქციის მიხედვით) ქართული ენის დიალექტებს უტოლდებიან“ (ალ. ონიანი 1997:86). ამრიგად, უმწერლობო ენები ლინგვისტური თვალსაზრისით ცალკე სისტემას წარმოადგენენ, მაგრამ, ამავე დროს, „ხალხური მეტყველების ქარგაზე არიან აგებული (ბ. ჯორბენაძე 1995:12).

ჩვენი კვლევის ობიექტია მეგრული. ვიყენებთ და ნაშრომში საჭიროებისამებრ ვიმოწმებთ ქართულის, სვანურისა და ჭანურის (ლაზურის)³ ჰიპოტაქსზე არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურას.

ჰიპოტაქსი საკითხთა ფართო წრეს აერთიანებს; ჩვენს ნაშრომში შევხებით ზოგიერთ მათგანს.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, მეგრულის ჰიპოტაქსის გამოწველილვითი შესწავლის საფუძველზე დაადგინოს:

1. რა აქვს საერთო მეგრულის ჰიპოტაქსს ქართულის, სვანურისა და ლაზურის ჰიპოტაქსთან;
2. იმ თავისებურებათა წარმოჩენა და აღნუსხვა, რომელიც დამახასიათებელია მეგრულის ჰიპოტაქსისათვის, იმავე ქართველური ენების ჰიპოტაქსისგან განსხვავებით. სახელდობრ, გარკვევა იმისა,
 - ა) რა საკავშირებელ საშუალებებსა და კორელატებს იყენებს მეგრულის ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია; მათი აგებულება-გენეზისისა და ფუნქციის დადგენა;

³ ლაზური მოექცა თურქული ენობრივი სამყაროს გარემოცვაში, რის გამოც მასში დასტურდება თურქული კალკები, მათ შორის სინტაქსურიც (იხ. ამის შესახებ ნ. მარის, ი. ყიფშიძის, არნ. ჩიჭოძეას, ს. ჯიქიას და სხვათა შრომები). კალკებს ჩვენს ნაშრომში არ განვიხილავთ.

- ბ) დამოკიდებულ წინადადებაში ბრუნებადი საკავშირებელი სიტყვის ბრუნვისა და მისამართ სიტყვასთან რიცხვის მიხედვით მისი ურთიერთობის განსაზღვრა;
- გ) თვით ქვეწიქობილ წინადადებაში საკავშირებელი სიტყვისა თუ კორელატის ადგილის გარკვევა;
- დ) ტრადიციული კლასიფიკაციის მიხედვით გამოყოფილ დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპებისა და თავისებურ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციათა გამოვლენა მეგრულში. იქ ფიქსირებული კავშირის ფუნქციის განსაზღვრა, თავისებურებათა გამომწვევი მიზეზების ძიება.

ზოგიერთ ზემოჩამოთვლილ საკითხზე უკვე იყო მსჯელობა სამეცნიერო ლიტერატურაში, მაგრამ ეს არ გამორიცხავს ამ საკითხების საგანგებოდ შესწავლის აუცილებლობას. გარდა ამისა, დღევანდელი გადასახედიდან ზოგიერთ მოვლენას შეიძლება სხვაგვარი, ადრინდელისაგან განსხვავებული, ახსნაც მიეცეს.

ცნობილია, რომ მონათესავე ენათა შედარება ისტორიულ-შედარებითი კვლევის აუცილებელი ელემენტია. მიუხედავად ამისა, ერთი შეხედვით, თითქოს უხერხულია სალიტერატურო ქართულთან არასამწერლობო მეგრულის შედარება, რადგან „უძველესი პერიოდის სალიტერატურო ქართულშივე ჰიპოტაქსი სინტაქსური ნორმა“ (შ. ძიძიგური), მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ უძველეს სალიტერატურო ქართულში არსებული ჰიპოტაქსის შემდგომი განვითარება და სრულყოფა მოხდა თანდათანობით, სალიტერატურო ენის განვითარების შესაბამისად — მოყოლებული ძველი ქართულიდან დღემდე. მეგრულისა და ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემების შედარება ცხადყოფს:

- ა) მეგრულში არსებული ვითარება ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების რომელ საფეხურს შეესაბამება.
- ბ) სალიტერატურო ნორმებისგან თავისუფალ მეგრულში თუ არსებობს რაიმე კანონზომიერება სალიტერატურო ნორმებით შემოსაზღვრული ქართულისაგან განსხვავებით.

წერილობითი ძეგლების — ქართული მხატვრული ნაწარმოებების ენაზე დაკვირვება და მეგრულთან შედარება მიზნად ისახავს, გაირკვეს, რამდენად უჭერს მეგრული მხარს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას, მხატვრულ ტექსტებში ამა თუ იმ თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ცოცხალი მეტყველების გზით დამკვიდრების შესახებ.

როგორც ცნობილია, გამოცემული მეგრული ტექსტების ძირითადი ნაწილი ჯადოსნური ზღაპრებია, ამიტომაც საჭიროდ ვცანით პარალელების მოხმობა XIX საუკუნეში თედო რაზიკაშვილის მიერ ჩაწერილი ქართული ჯადოსნური ზღაპრებიდანაც.¹

მხედველობაშია მისაღები ქართული ენის დიალექტების, ქართული ზეპირმეტყველების, სვანურისა და ლაზურის მონაცემებიც.

ჰიპოტაქსის განვითარებასა და ზეპირი მეტყველებისთვის დამახასიათებელ ცალკეულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებს არამონათესავე ენაშიც გავადევნეთ თვალყური, სპეციალური ლიტერატურის საშუალებით.

მეგრული მასალა ნაშრომში ჟანრული მრავალფეროვნებითაა წარმოდგენილი (ჯადოსნური ზღაპარი, ლექსი, ანდაზა, თქმულება). საილუსტრაციო მასალად გამოყენებულია ი. ყოფშიძისა და მ. ხუბუას მეგრული ტექსტები, ქართული ხალხური სიტყვიერების (მეგრული ტექსტები) I და II ტომები, შ. ბერიძის და კ. სამუშიას მეგრული პოეზიის ნიმუშები, რ. შეროზიასა და ო. მემიშიშის მიერ გამოცემული

¹ პატრი ბერნარდო ნეაპოლეის (XVII ს.) კოლექციაში დაცულ ქართულ ზღაპრებს არ ვიმოწმებთ სპეციალურ ლიტერატურაში მათს რაობაზე გამოთქმული მოსაზრების გამო. მხედველობაში გვაქვს ლია კოტაშვილის პუბლიკაციები, რომლის თანახმად, ზოგიერთი ზღაპარი ამ კოლექციიდან უნდა წარმოადგენდეს „სეილანიანისა“ და „ვარშაყიანის“ ტიპის უცნობი აღმოსავლური კრებულის თარგმანს. ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს ამ ზღაპრების ენისათვის დამახასიათებელ ფრაზეოლოგიურ სპარსიზმებზე, კალკებზე.

სალხურის სიბრძნის I ტომი (მეგრულ-ლაზური ანდაზები), რიგ შემთხვევაში მაგალითებს ვიმოწმებთ ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტექსტებიდან, მთქმელის გვარის ფრჩხილებში მითითებით. დაუმოწმებელი მაგალითები ყველგან ჩვენ მიერ არის აღებული ცოცხალი მეტყველებიდან. ძველი ქართულის, სვანურის, ლაზურის და ა. შ. მაგალითებს ძირითადად არსებული სამეცნიერო შრომების მიხედვით ვიმოწმებთ. დასკვნების გამოტანისას გათვალისწინებულია ჟანრობრივი თავისებურება.

ქართული თარგმანი ახლავს ყველა ზემოდასახელებულ წყაროს, გარდა ი. ყიფშიძისა და მ. ხუბუას მიერ გამოცემული ტექსტებისა. ამ ტექსტებიდან მოხმობილი მაგალითები ჩვენ მიერაა ქართულად გამართული. საილუსტრაციო მასალის დამოწმებისას დაცულია შემდეგი პრინციპი: თუ მეგრული ტექსტის თარგმანი გამომცემლებს ეკუთვნით, მაშინ წყაროს დასახელება მოცემულია თარგმანის შემდეგ, სხვა შემთხვევაში — თარგმანამდე.

აღნიშნული პრინციპის გამოყენება შესაძლებელია ტექსტის თანმხლები თარგმანის შეცვლის შემთხვევაშიც.

შესავალი

§ 1. საკითხის შესწავლის ისტორია

საკითხის შესწავლის ისტორიას ორი ასპექტით წარმოვაჩინო. მიმოვიხილავთ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურას: ა) ზეპირი და წერითი მეტყველების ურთიერთმიმართებისა და ბ) საკუთრივ მეგრული კავშირებისა და ზოგიერთი თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის შესახებ.

ზეპირი მეტყველების¹ კვლევა წერით მეტყველებასთან შედარება-შეპირისპირებით სათავეს იღებს უცხოელი ლინგვისტების შრომებში. მათ ბევრი თავისებურება გამოავლინეს კონკრეტულ ენათა მაგალითზე, რაც განაზოგადეს თავიანთ მონოგრაფიებში (ამ საკითხთან დაკავშირებით ჟ. ვანდრიესის, შ. ბალის, ფ. მარტინეს, ჰ. ფრეის, ი. პოფმანისა და სხვა ავტორთა შრომების ბიბლიოგრაფია და მიმოხილვა მოცემულია შვედოვას წიგნში — ნ. შვედოვა 1960: 5-26).

რუსი ენათმეცნიერებიც ჩვენი საუკუნის 50-60-იან წლებში და უფრო ადრეც ზეპირი მეტყველების პრობლემებზე მუშაობისას შესაპირისპირებლად საჭირო მასალას წერი-

¹ მეტყველების ზეპირი ფორმა გულისხმობს როგორც სასაუბრო მეტყველებას, ასევე ლექცია-მოხსენებას. ეს უკანასკნელი, შესაძლოა, წინასწარ იყოს მომზადებული წერილობით ან გონებაში და ზეპირად ითქვას. გაითვალისწინა რა ამ ორი ფანრის (სასაუბრო და სალექციო ზეპირი მეტყველება) სხვადასხვაობა, დოლინინმა სირთულის თავიდან ასაცილებლად შემოიღო ცნებები: სპონტანური მეტყველება — არასპონტანური მეტყველება. ამათგან პირველი წინასწარ არ არის მომზადებული, მეორე წინასწარ მომზადებულია (დოლინინის შეხედულებას მეტყველების ზეპირი ფორმების განსხვავების შესახებ ვიმოწმებთ ნ. კიზირიას ნაშრომის მიხედვით — ნ. კიზირია 1987:64). ჩვენ მიერ ნახსენებ „ზეპირ მეტყველებაში“ ყველგან იგულისხმება დოლინინისეული სპონტანური მეტყველება; ამიტომაც ჩვენს ნაშრომში ზეპირი, ცოცხალი და ხალხური მეტყველება ერთმანეთის ტოლფასად მიიჩნევა.

ლობითი ძეგლებიდანაც იღებდნენ (თუმცა ბოლო ხანებში მათ შეცვალეს ამგვარ საკითხთა კვლევის პრინციპი იმ მოსაზრებით, რომ ზეპირი მეტყველება ცალკე სისტემაა).

ამ ორი წყაროს შედარება-შეპირისპირების პრინციპზეა აგებული ლეილა კვანტალიანის მონოგრაფია „ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხები“, თბ., 1990. იხ. აგრეთვე მისი სადოქტორო დისერტაცია – „ჰიპოტაქსი სასაუბრო ქართულში“ (მანქანაზე გადაბეჭდილი), თბ., 1997. ხსენებული ნაშრომების შესავალ ნაწილში ავტორი აღნიშნავს, რომ „ფრანცისკო-მარია მაჯოს“ ქართული ანუ იბერიული ენის გრამატიკის“ (XVII ს.) ერთ-ერთი წყარო ზეპირი მეტყველება იყო. თვით ანტონ ბაგრატიონიც კი, რომელმაც სალიტერატურო ქართულის გრამატიკა შექმნა (XVIII ს.), გვერდს ვერ უვლიდა ზეპირი მეტყველების თავისებურებებს და შიგადაშიგ განიხილავდა „მდაბიური ენისთვის“ დამახასიათებელ მოვლენებს. მის ხაზს აგრძელებდნენ შემდეგი საუკუნეების გრამატიკოსებიც, რომელნიც მეტ-ნაკლებად განიხილავდნენ ქართულ სასაუბრო მეტყველებას (ლ. კვანტალიანი 1990:3).

ქართული სალიტერატურო ენა თავისი ისტორიის მანძილზე თითქმის არასოდეს მოსწყვეტია ცოცხალ მეტყველებას, რაც მისი სიცოცხლისუნარიანობის გადამწყვეტი ფაქტორია (ზ. სარჯველაძე 1984:21). ცოცხალი მეტყველებისა და ქართული სალიტერატურო ენის მჭიდრო ურთიერთობის მაჩვენებელია ის, რომ „დღევანდელ ქართველს კარგად ესმის V საუკუნის ქართულიც, ფრანგი და გერმანელი კი მეთოთხმეტე საუკუნის თავიანთ მწერლობას უცხო ენებსავით სწავლობენ. საბედნიეროდ, ნამდვილი ქართული ლიტერატურა და ხალხური სალაპარაკო ენა ღვიძლი ძმები არიან“ (მ. ჯავახიშვილი 1964:201).

სალიტერატურო ენისა და ცოცხალი მეტყველების ურთიერთმიმართების საკითხი წინა პლანზე წამოსწია თ.

გამყრელიძემ თავის ბოლოდროინდელ მონოგრაფიაში „წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“ (თ. გამყრელიძე 1989:198-201). კერძოდ, ავტორი წერს: „გასათვალისწინებელია აგრეთვე შესაძლებლობა ქრისტიანობამდელ ქართულ სამყაროში „ლიტერატურული“ ტრადიციების არსებობისა ზეპირსიტყვიერების სახით. ცნობილია, რომ ლიტერატურული ენის ჩამოყალიბება ამა თუ იმ კულტურაში არ იწყება აუცილებლად ენის წერილობით ფიქსაციასთან ერთად, ამ ენაზე დამწერლობის გაჩენასთან ერთად. „ლიტერატურული“ ტრადიციები და „ლიტერატურული“ ენა შესაძლებელია არსებობდეს ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ზეპირსიტყვიერების (СЛОВЕСНОСТЬ) სახით, ამ ენაზე სპეციალური დამწერლობის არსებობის გარეშეც¹ (თ. გამყრელიძე 1989:202-201). ამასთან დაკავშირებით მკვლევარი იხსენებს ვედურ ჰიმნებსა და ჰომეროსის პოემებს, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ზეპირი გზით ვრცელდებოდა, ხოლო მათი ჩაწერა გვიან, დამწერლობის შემოღების შემდეგ განხორციელდა. „წერის შემოღება მხოლოდ გრაფიკულ ფიქსაციას ახდენს ამგვარი ტრადიციებისა და ხელს უწყობს ლიტერატურული ენის შემდგომ განმტკიცებასა და განვითარებას“ (თ. გამყრელიძე 1989:201).

ცნობილია, რომ კავშირი (ფართო გაგებით) და კორელატი რთული ქვეწყობილი წინადადების უმთავრესი გრამატიკული მახასიათებლებია. ამიტომაც მეგრულის შესახებ არსებულ ცალკეულ მონოგრაფიებში ჰიპოტაქსზე მსჯელობა სა-

¹ ამ კუთხით სვანური განხილული აქვს ნ. მარს: „სუფევს სვანური „სალიტერატურო“ ენა სვანური ზეპირი ლიტერატურის წყალობით (ნ. მარი, 1977). ნ. მარის კონცეფციის ძირითადი კრიტერიუმების ანალიზი და ამ საკითხზე თ. გამყრელიძის ზემოხსენებული თვალსაზრისის მიმოხილვა მოცემულია ალ. ღლონტის საგაზეთო წერილებში (ალ. ღლონტი 1991:3).

კავშირებელ საშუალებათა ანალიზით შემოიფარგლება უმეტესად.

ალ. ცაგარელის მიერ 1880 წელს პეტერბურგში გამოცემულ „მეგრულ ეტიუდებში“ ჩამოთვლილია მეგრულის მაქვემდებარებელი კავშირები. ნ. მარიც თავის ლაზურის გრამატიკაში, რომელიც 1910 წელს გამოიცა პეტერბურგში (Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910), მეგრულ-ჭანურისთვის საერთო მხოლოდ რამდენიმე კავშირს ეხება (ლო, თი, ნა); ამ გრამატიკის ზოგიერთი პარაგრაფი დააზუსტა ყიფშიძემ 1911 წელს პეტერბურგში გამოცემულ ნაშრომში – *Дополнительные сведения о чанском языке*, თუმცა ამ კავშირების შესახებ ახალი არაფერი უთქვამს. იმავე ავტორის მიერ 1914 წელს ასევე პეტერბურგში გამოცემულ მეგრულის გრამატიკაში (Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб, 1914) გაანალიზებულია მაქვემდებარებელი კავშირები (-ნი, ნამუდა, ჟა), საკავშირებელი სიტყვები და ზოგიერთი, მეგრულისთვის დამახასიათებელი, სინტაქსური კონსტრუქცია (მუს რე, ორთუქი? = რას არის, აკეთებ?). ზოგი საკავშირებელი სიტყვის ანალიზი მოცემული აქვს არნ. ჩიქობავას თავის შრომებში: ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (თბ., 1936) და მეგრულ-ჭანურ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი (თბ., 1938).

უზვად არის მასალა მოხმობილი მეგრულიდან ნ. აბესაძის საღისერტაციო ნაშრომში – „ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები სვანურში, თბ., 1962. ამავე ავტორმა ცალკეული სტატიები მიუძღვნა ჰიპოტაქსის საკავშირებელ საშუალებებს მეგრულში („რომ“ კავშირი ქართველურ ენებში, თსუ შრ., ტ. 96, თბ., 1963; ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები მეგრულში, თსუ შრ., ტ. 114, თბ., 1965 და გრძნობისა და თქმა-ბრძანების გამომხატველ ზმნათა შემცველი ქვეწყობილი წინადადებები სვანურში, თსუ შრომები, ენათმეცნიერება, ტ. 200, თბ., 1978).

გიორგი როგავას სტატიებში – „არქაული ტიპის ჰიპოტაქსის გადმონაშთები ქართველურ ენებში“ (იკე, ტ. XXVI, თბ., 1987), „ზანური-ნი კავშირ-ნაწილაკის კვალი ჭანურ დიალექტში (იკე, ტ. XXVII, თბ., 1988) გაანალიზებულია ზანური სისტემის ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია. ლ. კვანტალიანი თავის „ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხებში“ (თბ., 1990) იხილავს ქართული ზეპირი მეტყველებისათვის დამახასიათებელ ზოგიერთ თავისებურ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას და პარალელები მოხმობილი აქვს მეგრულ-ჭანურიდან და სვანურიდან. ქართული ხალხური სიტყვიერების II ტომის (თბ., 1991) შესავალ ნაწილში, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, ყურადღება გამახვილებულია მეგრული ჰიპოტაქსის ზოგიერთ სპეციფიკურ მხარეზე.

საყურადღებო სტატიები აქვთ გამოქვეყნებული ჩვენთვის საინტერესო საკითხებზე ვ. თოფურიას, ზ. სარჯველაძეს, გ. კარტოზიას, ალისა კ. ჰარისს. ზანურში დადასტურებულ საკავშირებელ საშუალებათა ანალიზს ეძღვნება ლ. ფაჩულიას საკანდიდატო (1997 წ.) და ვ. ახლაიას სადოქტორო (1999 წ.) დისერტაციები, რომელთაგან პირველი უსწრებს, ზოლო მეორე მოსდევს ჩვენი ნაშრომის დასრულების (1998 წ.) თარიღს.

ზემოთ დასახელებულ ნაშრომებში გამოთქმული მოსაზრებები გათვალისწინებული გვაქვს დისერტაციაში, ვიმოწმებთ გზადაგზა. ასევე ვიყენებთ, სათანადო დამოწმებით, პ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის მონოგრაფიას „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“ (თბ., 1990).

§ 2. რთული ქვეწყობილი წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებები

ამა თუ იმ ენაში რთული ქვეწყობილი წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებების გარკვევას უკავშირდება რამდენიმე ზოგადი საკითხი, რომელთა გარშემო

უამრავი თვალსაზრისი არსებობს. მრავალთაგან ერთ-ერთი — საყრდენი თვალსაზრისის შერჩევის გარეშე შეუძლებელია კონკრეტული ენის (სამწერლობო იქნება თუ უმწერლობო) ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის შესწავლა მეცნიერულ დონეზე ილგეს.

პირველ რიგში გასარკვევია, განეკუთვნება თუ არა სინტაქსის შესწავლის სფეროს რთული ქვეწყობილი წინადადება. წინადადება რომ სინტაქსის შესწავლის ობიექტია, ცნობილი ფაქტია, მაგრამ რა არის სინტაქსური ბუნებისა წინადადებაში — ეს საკითხი აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს; ერთნი ამტკიცებენ, რომ სინტაქსის საგანი მხოლოდ სიტყვათა შეკავშირების წესებია, მეორენი აღნიშნავენ, რომ ამასთან ერთად სინტაქსი წინადადებათა ურთიერთობასაც სწავლობს.

ამ საკითხს სპეციალურად შეეხო ფარნაოზ ერთელიშვილი და აღნიშნა: „წინადადებათა ქვეწყობის ფარგლებში სინტაქსური შეიძლება იყოს მხოლოდ სიტყვათა შეკავშირების წესები“ და არ შეიძლება „წინადადებად სიტყვათა შეკავშირების პრინციპი. წინადადებათა შეკავშირების პრინციპზე დავიყვანოთ“ (ფ. ერთელიშვილი 1962:216).

ნ. აბესაძემ თავისი დისერტაციის შესავალ ნაწილში დასვა აღნიშნული საკითხი (ნ. აბესაძე 1962:7-9). მისი აზრით, ფ. ერთელიშვილის შეხედულების გაზიარება რთულ თანწყობილ წინადადებას მთლიანად სინტაქსის ფარგლებს გარეთ დატოვებს, ვინაიდან იქ არ დასტურდება სინტაქსურად გამოხატული ურთიერთობა ორი წინადადების შემაკავშირებელ სიტყვათა შორის. გარდა ამისა, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაშიც შეუძლებელი გახდება დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაცია. შესაძლოა, გრამატიკას არ აინტერესებდეს, კონკრეტულად რა შინაარსის მქონე მთავარ წინადადებას საზღვრავს კონკრეტულად რა შინაარსის მქონე დამოკიდებულ წინადადება, მაგრამ დამოკიდებული წინადადების მთელი შინაარსი რომ საზღვრავს მთავარ წინადადებას ან მის რომე-

ლიმე წევრს, ეს ფაქტი არ შეიძლება გრამატიკას არ აინტერესებდეს.

ნ. აბესაძე არ უარყოფს, რომ სინტაქსის მნიშვნელოვანი პრობლემაა სიტყვათა შეკავშირების წესების შესწავლა, მაგრამ რთულ წინადადებაში სიტყვათა ურთიერთობის შესწავლასაც არ ექნება სრული სახე წინადადებათა ურთიერთობის შესწავლის გარეშე.

ამრიგად, სინტაქსმა უნდა შეისწავლოს მთავარი და დამოკიდებული წინადადებების ურთიერთობაც და არა მხოლოდ სიტყვათა შეკავშირების წესები. ასეთი თვალსაზრისი უფრო ადრე რუსული ენის გრამატიკის აკადემიურ გამოცემაშიც გამოითქვა (რუსული ენის გრამატიკა, II, 1954:6).

მეორე საკითხი, რომელიც ჰიპოტაქსის შესწავლასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული, დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპების გამოყოფისა და საკავშირებელ საშუალებათა კლასიფიკაციის საკითხია.

დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპების გამოყოფის ტრადიცია ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში XIX საუკუნის 80-იან წლებში დამკვიდრდა. დამოკიდებული წინადადების სახეები ჩამოთვლილია ჯერ კიდევ 1887 წელს ქუთაისში გამოცემულ „ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგიაში“¹. რაც შეეხება ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოებს, დამოკიდებული წინადადებები ჩვენს სინამდვილეში პირველად არ. ქუთათელაძის გრამატიკაშია (1888 წ.) წარმოდგენილი (ლ. კვაჭაძე 1966:350), მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაციის პრინციპი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ერთნაირი არ იყო.

სხვადასხვა დროს ამ საკითხს შეეხნენ თ. ჟორდანიას (თ. ჟორდანიას 1889:35-39), ა. ბენაშვილი (ა. ბენაშვილი 1894:30-35), მ. ჯანაშვილი (მ. ჯანაშვილი 1906:143-150),

¹ ამ ცნობას ვიმოწმებთ ლ. აბზიანიძის მონოგრაფიის მიხედვით (ლ. აბზიანიძე 1977:4).

ს. ხუნდაძე (ს. ხუნდაძე 1917:122-123), ი. ნიკოლაიშვილი (ი. ნიკოლაიშვილი 1929:125).

1939 წელს გამოქვეყნდა აკ. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკა“, რომელშიც ერთმანეთისაგან გამიჯნული იყო რთული წინადადების სახეები: თანწყობილი და ქვეწყობილი. ტერმინები – „თანწყობილი“ და „ქვეწყობილი“ აკ. შანიძის დამკვიდრებულია ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში. ავტორი მეცნიერულად აანალიზებს დამოკიდებულ წინადადებათა სახეებს; ესენია: ქვემდებარული, დამატებითი, განსაზღვრებითი, გარემოებითი (ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის, მიზნის), შედეგობითი, პირობითი და დათმობითი (აკ. შანიძე, 1939).

აკ. შანიძის სახელმძღვანელო IV გამოცემისას (1948 წ.) ორად გაიყო და დღემდე გამოყენებულია, როგორც საშუალო სკოლის ქართული ენის სახელმძღვანელო.

დამოკიდებულ წინადადებათა სახეების ვრცელი მეცნიერული განხილვა მოცემულია აგრეთვე ლ. კვაჭაძის „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსში“ (ლ. კვაჭაძე, 1988). ეს საკითხები უფრო ადრე აქვს განხილული ლ. კვაჭაძეს „რთული წინადადების სწავლების მეთოდთაში“ (ლ. კვაჭაძე 1950:55-69) ავტორისთვის ამოსავალი აკ. შანიძის კლასიფიკაციაა, ოღონდ, მისგან განსხვავებით, დამატებით გამოყოფს შედეგობით და მთავრის მიმართ დამოკიდებულ წინადადებებს (ლ. კვაჭაძე 1966:401-402).

შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება ბოლო დრომდე ყურადღების მიღმა რჩებოდა. პირველად გამოყო აკ. შანიძემ, შემდეგ – ლ. კვაჭაძემ, ხოლო ნ. ბასილაიამ სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა შემასმენლურ დამოკიდებულ წინადადებას (ნ. ბასილაია, 1974).

ამრიგად, დამოკიდებული წინადადების ტრადიციული კლასიფიკაცია ემყარება იმას, მთავარი წინადადების რომელ

წევრს ან რა შინაარსის მთავარ წინადადებას ხსნის დამოკიდებული.

რთული წინადადების ისტორიის საკითხებს შეეხო ფ. ერთელიშვილიც, რომელმაც ერთ ჯგუფში გააერთიანა მიმართებითი ნაცვალსახელების, ხოლო მეორე ჯგუფში — მაქვემდებარებელი კავშირებისა და მიმართებითი ზმნიზედების შემცველი წინადადებები (ფ. ერთელიშვილი, 1962).

დამოკიდებულ წინადადებათა ტრადიციული ტიპების მიხედვით საკავშირებელი საშუალებების კლასიფიკაციის ცდა შ. ძიძიგურს ეკუთვნის (შ. ძიძიგური, 1969, 1973).

ნ. აბესაძის სადისერტაციო ნაშრომში (ნ. აბესაძე, 1962) დამოკიდებულ წინადადებათა კლასიფიკაცია მოცემულია მისამართი სიტყვის მიხედვით; კერძოდ, ანგარიში ეწევა იმას, დამოკიდებული წინადადება სახელით გამოხატული რომელიმე წევრის ამხსნელია თუ ზმნით გამოხატული შემასმენლისა. ეს ორი ჯგუფი ერთმანეთისაგან საკავშირებელი საშუალებებითაც განსხვავდება.

მეგრულში ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის აგებაში მონაწილეობენ კორელატები, მიმართებითი ნაცვალსახელები, მიმართებითი ზმნიზედები და მაქვემდებარებელი კავშირები.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალის კლასიფიკაციისას ვიყენებთ ნ. აბესაძის შემუშავებულ პრინციპს, რომელიც ვერ არის ნაკლისაგან თავისუფალი (იხ. ნ. აბესაძე 1962:25), მაგრამ, სხვა პრინციპებისაგან განსხვავებით, ჩვენთვის შეღარებით უკეთ გამოსადგია. საკავშირებელ საშუალებათა სინტაქსური ფუნქციების დადგენისას მხედველობაში ვიღებთ დამოკიდებულ წინადადებათა ტრადიციულ კლასიფიკაციას; ხოლო ამის შემდეგ უფრო თვალსაჩინოა ის თავისებურებანი, რასაც თავისებურ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციათა განხილვისას ვხვდებით.

მიმართებითი ნაცვალსახელი ხსნის მთავარში სახელით გამოხატულ რომელიმე წევრს. აღნიშნული წევრ-კავშირი

ფორმაცვალებადი სიტყვაა, ამიტომაც მისი მონაწილეობით აგებულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში უამრავი საკითხი იყრის თავს: წევრ-კავშირის ბრუნება, მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვში შეთანხმება და სხვა. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ნაშრომს მიმართუ- ბითნაცვალსახელიანი დამოკიდებული წინადადების განხილ- ვით ვიწყებთ.

**მიმართებითნაცვალსახელიანი
ქვეყნობილი წინადადება**

**§ 1. მიმართებითი ნაცვალსახელების
აგებულება და გენეზის¹**

მეგრულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში გამოყენებულია შემდეგი მიმართებითი ნაცვალსახელები: *ნამუთ* (=რომელიც), *მით* (=ვინც), *მუთ* (=რაც), *მუზმათ/მუსხი(თ)/მუდა(თ)* (=რამდენიც), *მუნერი(თ)* (=რანაირი(ც)/როგორი(ც)), *მუფერი(თ)* (=რაფერი(ც)/რანაირი(ც)/როგორი(ც)), *მუჭომი(თ)* (=როგორი(ც)). სიზშირით პირველი სამი სჭარბობს დანარჩენს.

როგორც ჩანს, მიმართებითი ნაცვალსახელებისთვის საყრდენი ფუძეებია *მი-ნ* (=ვინ) და *მუ* (=რა) კითხვითი ნაცვალსახელები. უმთავრესია *მუ*, რომელსაც ერთ შემთხვევაში -*თ(ი)* ნაწილაკი ემატება მიმართებითობის საწარმოებლად, სხვა შემთხვევაში – დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვა (ფერ, ნერ და ა. შ.) და -*თი* ნაწილაკი. „*მუ*“ *ნამუ*’ს (=რომელი) შემადგენლობაშიც შედის.

მუ (=რა) კითხვითი ნაცვალსახელის შედარება

სხვა ქართველურ ენებთან იძლევა ასეთ სურათს:

*მა-

მეგრ. *მუ* „რა“, *ნა-მუ* „რომელი“

ლაზ. *მუ* „რა“, *ნა-მუ* „რომელი“

¹ ამ პარაგრაფში მიმართებით ნაცვალსახელებთან ერთად ზოგიერთი რთული შედგენილობის კორელატის მორფოლოგიური აგებულებაც არის განხილული. კერძოდ, შეეჩერდით იმ კორელატებზე, რომელთა შემადგენლობაზე განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს სამეცნიერო ლიტერატურაში. მიმართებითი ზმნიხედების მორფოლოგიური ანალიზისასაც განსახილველ კორელატებს ამ პრინციპით შევარჩევთ.

სვ. მა-მან-ა// მა-ა „რა“, მან-ა-ს „რას“

ქართულში შესატყვისი ძირი არ ჩანს (შედ. ლექსიკონი¹, გვ. 226) (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990:206).

მეგრულში მუ(=რა) კითხვით ნაცვალსახელს ახალი შინა-არსის კითხვითი ნაცვალსახელების საწარმოებლად ემატება:

1. ოდენობის აღმნიშვნელი: ა) ზომ-//ზემ-//ზიმ;

ბ) სხეი>სხიი>სხი

2. მსგავსების აღმნიშვნელი: ა) ფერ, ბ) ნერ.

ზომ- ფუძე საერთოა ქართულთან:

*ზომ

ქართ. ზომ-, ზომი, სა-ზომელ-ი

მეგრ. ზომ-//ზემ-//ზიმ-ზომ-უ-ა//ზიმ-აფ-ა „ზომვა“; ო-ზემ-ალ-ი „ზომა“, ვ-ზიმ-უნ-ქ „ვზომავ“

ლაზ. ზუმ-//ზიმ-<ზომ

სვ. ზუმ- მეგრულიდან ჩანს ნასესხები – K. Schmidt, 1962, გვ. 11) (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990:135).

ზომ-უ-ა გეაძლევს ზუმ-უ-ა'ს (ო>უ მ-ს გავლენით) და „მუ“ ნაცვალსახელთან შერწყმით მიიღება მუზუმა ფორმა, რომელიც შეკუმშვის შედეგად იქცევა მუზმა-დ. ზომ- ფუძის ფონეტიკური ვარიანტებია: ზემ-//ზიმ-: მუზმა. ზიმ- ფუძისგან ნაწარმოები მიმღობა (ო-ზიმ-ალ-ი) „მუ“ ნაცვალსახელთან ქმნის საკავშირებელ სიტყვას მუ ო-ზიმ-ალ-ი-თ (=რა საზომითაც). ზიმ- ფუძიან მიმღობას შეიძლება ჩაენაცვლოს ზომ- ფუძის -ხ თანდებულდართული მიმართულებითი ბრუნვის ფორმაც: მუ ზომ-აშა(ხ)(=რა ზომამდის).

მეგრული მუზუმა ფორმის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური შესატყვისია ქართულში რა-ზომ, სვანურში – მან-ზუმ-ვამ. რა+ზომ საშუალ ქართულში ზმნიზედაა. აქედან მიღებულია შეფარდებითი კავშირი რაზომ, რომელსაც დროთა ვითარება-

¹ იგულისხმება არნ. ჩიქობავას ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938.

ში -ცა ნაწილაკიც ემატება: რაზომცა (შ. ძიძიგური 1959:284).

ოდენობის გამომხატველი სხეო ფუძე მეგრულში რეგრესული ასიმილაციით იძლევა სხი¹ს, ხოლო ბოლოკიდური ის მოკვეციტ ვლბულობთ სხი¹ს. საკავშირებელ საშუალებად გამოიყენება როგორც მუსხეი, ასევე მუსხი ფორმები. ნ. აბესაძის აზრით, მუსხი, შესაძლოა, „მუ“ ნაცვალსახელის მიცემითი ბრუნვის ფორმასა და -ხი სუფიქსს აერთიანებდეს. ეს უკანასკნელი კი, მისი აზრით, ქართული ზელ//ზელა ელემენტის შესატყვისი უნდა იყოს (ნ. აბესაძე 1965:239). იგივე ავტორი სხვაგვარ ვარაუდსაც გამოთქვამს: მუ+სხი¹ში -სხი ელემენტი ქართულ რი-ცხვ სიტყვაში შემავალი -ცხვ ელემენტის ფონეტიკურ-სემანტიკური შესატყვისი შეიძლება იყოს: მუსხი=რა რიცხვი¹ (resp. რამდენი) (იქვე:239). აღნიშნული კავშირის სემანტიკა ორივენიარ თვალსაზრისს გუობს.

მუ-ფერ¹ში შემავალი მსგავსების აღმნიშვნელი „ფერ“ ნა-სესხებია ქართულიდან, შდრ.: რა-ფერ, რომელიც დაირთავს -ც(ა) ნაწილაკს და რა-ფერ-ა-ც//რა-ფერ-ც ფორმები დასავლურ დიალექტთა (გურული, იმერული) კუთვნილებაა (შ. ძიძიგური 1959:284; ბ. ჯორბენაძე 1989:489,537). აღნიშნული წევრ-კავშირი დადასტურებულია „ქართული სამართლის ძეგლების“ ენაშიც, როგორც ზეპირი მეტყველების ფორმათა გამოყენების ფაქტი (ლ. გეგუჩაძე, ელ. კოშორიძე 1996:66). „ფერ“ მეგრულში ზოგჯერ რთულდება ე-პრეფიქსით: ე-ფერ და კითხვით ნაცვალსახელთან ერთად ვლბულობთ: მუ ეფერ. ე-პრეფიქსი თე „ეს“ ჩვენებითი ნაცვალსახელის ნაშთია: მუ თეფერ>მუ ეფერ (შდრ.: ქართული რა იმფერი).

¹ შდრ.: მუსხეი რე (=რა ბევრია. ურიცხვია).

მორფოლოგიური შესატყვისია (ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990:125).

მეგრულში კითხვითი ნაცვალსახელები (მი(ნ)=ვინ, მუ=რა, ნამუ=რომელი) ხშირად გამოიყენება მიმართებით ნაცვალსახელთა ფუნქციით, მსგავსად ძველი ქართულისა (ძველი ქართულის ვითარების მიმოხილვა ამ მხრივ იხ. კ. დონდუა 1949:202; ს. ყაუხჩიშვილი 1947:426) და ლაზურისა, სადაც მუ=რაც (ლ. ფაჩულია 1997:74). მათგან განსხვავდება სვანური, რადგან მიმართებითი ნაცვალსახელი ყოველთვის კითხვით ნაცვალსახელზე შესაბამისი ნაწილაკის დართვითაა წარმოდგენილი.

მეგრულში მიმართებითობას აწარმოებს -თ(ი) ნაწილაკი, რომელიც წარმოშობით ჩვენებითია¹ და ქართული -ც(ა) ნაწილაკის მორფოლოგიური შესატყვისია (ზ. სარჯველაძე 1970:252). ამრიგად, მეგრულში გავრცელებულია მიმართებითი ნაცვალსახელების როგორც უნაწილაკო, ისე ნაწილაკ-დართული ფორმები: ნამუ – ნამუ-თ(ი), მი(ნ) – მი-თ(ი), მუ – მუ-თ(ი) და ა. შ.

მეგრულში იშვიათად გამოყენებული მიმართებითი ნაცვალსახელები – მუჭომი „როგორი“, მუფერი „რაფერი“/„რანაირი“, მუნერი „რანაირი“, მუსხი/მულა „რამდენი“ გამოცემულ ტექსტებში მხოლოდ -თი ნაწილაკის გარეშე გვხვდება. საფიქრებელია, რომ აღნიშნულ მიმართებით ნაცვალსახელებთან იკარგება -თ(ი) ნაწილაკი, რადგან ეს საკავშირებელი სიტყვები დამოკიდებულ წინადადებაში ძირითადად არსებითი სახელის მსაზღვრელებად გვევლინებიან: მუჭომი კოჩი... „როგორი(ც) კაცი“ და ა. შ. ძირითადი მიმართებითი ნაცვალსახელებიც (ნამუ, მუ), მსაზღვრელებად გამოყენებულნი, ასევე არ დაირთავენ -თ(ი) ნაწილაკს.

¹ „თი“ ნაწილაკის თი-ნა ჩვენებით ნაცვალსახელთან დაკავშირება შესაძლებლად მიაჩნიათ გ. როგავას (1948:377), ელ. ბაბუნაშვილს (1967:226), არ. მარტიროსოვს (1864:226), ქ. ლომთათიძეს (1963:78).

უნდა აღინიშნოს, რომ კითხვით ნაცვალსახელს მხოლოდ ქართველურ ენებში არ ეკისრება მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქცია. ამ მხრივ გასათვალისწინებელია ზოგიერთი ინდოევროპული ენის ისტორიული (იხ. დაწვრ. ან. მეიე 1914:335) და თანამედროვე (იხ. ვ. ნ. იარცევა, 1940) მონაცემები. ასევე, თანამედროვე რუსულიც იძლევა ტიპოლოგიური მსგავსების საშუალებას (იხ. ა. შახმატოვი 1941:498; ა. პეშკოვსკი 1938:165), რის საფუძველზეც გამოთქმულია მოსაზრება, რომ დამოკიდებული წინადადება მიღებულია კითხვითი წინადადებისაგან (დაწვრ. იხ. ვ. ნ. იარცევა 1961:270-276).

გ. როგავას აზრით, ქართულშიც ყოველი სახის დამოკიდებული წინადადება წარმოშობით წარმოადგენს კითხვით წინადადებას და ამიტომ შემაერთებელ საშუალებად კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნისართებია გამოყენებული, რომელთაც შემდგომში დართვითათ სათანადო ნაწილაკები: -ესე, -ეგე, -იგი, -ცა (გ. როგავა 1948:336). სხვა თვალსაზრისის თანახმად, ე. წ. კითხვით სიტყვებს, კითხვითობის პარალელურად, პოზიტიური გაგებაც აქვთ — როგორც განუსაზღვრელობითი, ისე განსაზღვრებითი. განსაზღვრებითი შინაარსი კარგად ჩანს, როდესაც ისინი მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქციას ასრულებენ (ფ. ერთელიშვილი 1951:12).

კითხვით და მიმართებით ნაცვალსახელთა ფორმალური დამთხვევა, როგორც აღვნიშნეთ, ქართულ სამწერლობო ენას განვითარების ადრეულ საფეხურზე ახასიათებდა, ხოლო შემდეგ „ქართული ჰიპოტაქსის კავშირთა თავისებურებაა მათი ნაწილაკდართული სახეობა — რომელი — იგი, რომელი-ცა და სხვა (გ. როგავა 1948:378). ამათგან ჩვენებითი -ესე, -ეგე, -იგი ნაწილაკების დართვა უფრო ადრინდელია, ვიდრე -ცა ნაწილაკისა (მზ. შანიძე 1948:90). გარდამავალი პერიოდისათვის დამახასიათებელი იყო -ცა ნაწილაკიან სიტყვაზე -იგი ნაწილაკის დართვა (იქვე; 90), რომელიც, კ. ღონდუას

ტერმინით, კომპრომისულ ფორმებს წარმოშობდა: რომელმან-ცა-იგი, რომელშიც -იგი კონკრეტულობის გამოსახატავად უნდა ყოფილიყო შემორჩენილი, -ცა მხოლოდ მიმართულებას აღნიშნავდა (კ. ღონდუა 1949:206). სვანურში სწორედ ამგვარი ფორმებია ყველაზე მეტად გავრცელებული: აეს-ვწ-ა (ნ. აბესაძე 1962:76).

მიმართებითი ნაცვალსახელის ფუნქციით მეგრულში არა მარტო კითხვითი, არამედ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებიც გამოიყენება: მიგიდა (=ვილაც), მუგიდა (=რალაც), ნამუგიდა (=რომელიდაც); თითოეული მათგანი შეიცავს იმავე კითხვითი სიტყვის ფუძეს, რასაც მიმართებითი ნაცვალსახელები (მი-გი-და „ვი-ლა-ცა“/მი-ღვ-გა//მიღვა „ვი-ცა-ლა“, მუ-გი-და „რა-ლა-ცა“/მუ-ღი-გა//მუ-ღვ-გა//მუღვა „რა-ცა-ლა“¹; ნამუ-გი-და „რომელი-და-ცა“/ნამუ-ღი-გა//ნამღვა „რომელი-ცა-ლა“) (ი. ყიფშიძე 1914:049).

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელები მიმართებით ნაცვალსახელთა ფუნქციით დადასტურებულია ლაზურშიც (მითხანი=ვინც, მუთხანი=რაც, ნამუთხანი=რომელიც). ლაზურში განუსაზღვრელ ნაცვალსახელთა შედგენილობის შესახებ (იხ. გ. როგავა 1988:225), ხოლო დამოკიდებულ წინადადებაში მათი ფუნქციის შესახებ (იხ. ან. კიზირია 1968:192, ლ. ფაჩულია 1997:74-76)².

მეგრულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში კორელატად დასტურდება თეჯგურა/თიჯგურა (=ამგვარი/იმგვარი) ჩვენებითი ნაცვალსახელები.

ი. ყიფშიძე აღნიშნავს, რომ თე-ჯგურა ჩვენებით ნაცვალსახელში -ჯგურა თანდებული ერთვის თე'ს გაუფორმებელ ნათესაობითს (ი. ყიფშიძე 1914:0122). გასაზიარებელი ჩანს

¹ შდრ.: იმერული რაცხა (<რა-ცა-ლა).

² ლაზურის მაგალითები იხ. ან. კიზირიასა და ლ. ფაჩულიას დასახელებულ ნაშრომებში.

გ. კარტოზიას ახსნა, რომლის თანახმად, მეგრულის -ჯგურა შეიცავს გურ- ფუძეს, ხოლო თავიკიდურა „ჯ“ სახეცვლილი -შ ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია: შგ კომპლექსს, რომელიც მეგრულისთვის უცხოა, უნდა მოეცა ბუნებრივი ჯგ კომპლექსი (გ. კარტოზია 1961:251). ამ მოსაზრების მიხედვით, თეჯგურა^ას ამოსავალი ფორმა შემდეგ სახეს მიიღებს: თე-შ-გურა (=ამ-ის-გვარი)>თეჯგურა (=ამგვარი). თეჯგურა შეიძლება გამარტივდეს კიდევ, რომლის შედეგად მიიღება შემდეგი ფორმები: თეჯგურა//ეჯგურა//ეჯგურა (=ამგვარი).

თიჯგურა^ასაც თეჯგურა^ას გზა უნდა ჰქონდეს გავლილი. კერძოდ, თი-შ-გურა (-იმ-ის-გვარი)>თიჯგურა (=იმგვარი). ეს უკანასკნელიც შეიძლება გამარტივდეს: თიჯგურა>თიჯგურა//იჯგურა (=იმგვარი).

რაც შეეხება თეგვარი/თიგვარი ფორმებს, გ. კარტოზია აღნიშნავს: „მეგრულში გვხვდება -გვარ თანდებულიც: თეგვარი (=ამ-გვარი), თიგვარი (=იმ-გვარი). იგი, რასაკვირველია, ქართულია და, ალბათ, მას შემდეგ შევიდა მეგრულში, რაც გურა-ს წინ „შ“ იქცა ჯ-დ, თანდებულად -ჯგურა იქნა გააზრებული და მისი კავშირი „გურ“ (ქართ. გვარ) ფუძესთან მიიჩქმალა (გ. კარტოზია 1961:251).

§ 2. მიმართებითი ნაცვალსახელის ბრუნვები

ცნობილია, რომ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში საკავშირებელ საშუალებად გამოყენებული მიმართებითი ნაცვალსახელი ამავე დროს მთავარი წინადადების ერთ-ერთი წევრის მაგივრობას ეწევა დამოკიდებულ წინადადებაში და იგი დამოკიდებული წინადადების შემასმენლისგან არის მართული

ბრუნვაში, ხოლო მისამართი სიტყვის ბრუნვას განსაზღვრავს მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილულია ამ წესების დარღვევის შემთხვევაც (ე. წ. „სინტაქსური ასიმილაციის“ დროს), მაგრამ ამაზე ცოტა ქვემოთ გვექნება საუბარი; ამჯერად განვიხილავთ ისეთ შემთხვევებს, როცა წევრ-კავშირი დამოკიდებული წინადადების ზმნისგანაა მართული, მისამართი სიტყვა კი – მთავარი წინადადების შემასმენლისაგან.

მეგრულის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მიმართებითი ნაცვალსახელები სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით გვხვდება. ძირითადად დგას სახელობითში, მოთხრობითში, მიცემითსა და ნათესაობითში, იშვიათად – მოქმედებითში, მიმართულებითში, დაშორებითსა და დანიშნულებითში.

სახელობითი ბრუნვა

მი გიოჯინე გეჩას, ღორონთი *თის* მეჩანს (=ვინც დახვდავს ვარცლს, ღმერთი *იმას* მისცემსო) (ტ. II, 435, №318).

მითი მეურცუნდ, ჯიმუშიერცუ უძახე ახალი დგნაბადი ჩქეჩქეს (=ვინც მიღის, „ჯიმშერს“ ეძახის ახალდაბადებულ ჩვილს) (ტ. II, 50, 5-6).

მიღვა ორჯგინანს, *თინა* იცი მართალი (ხ. 90,14) (=ვინც აჯობებს, *ის* იქნება მართალი);

სი, *სქუა*, *მუ* გოკონი, *თინა* ქიმინი... (=შენ, შვილო, *რაც* გინდა, *ის* ქენი) (ტ. II, 38, 26).

ვიშო *მუთ* ვემერცუნდუნ, აშონას *არძ* ნაშიბი ენია (ხ. 224, 10) (=იქით(ობისას) *რაც* არ მიგყვებოდა, აქეთობისას *ყველა* ნაპოვნიაო/„ნაშოვნიაო“);

წანამოწანას *მუღვა* ოკონ, *ირფელი* ულუ თაქ (ხ., 105, 30-31) (=ერთი წლის განმავლობაში *რაც* სჭირდება, *ყველაფერი* აქვს აქ);

მეკვათეს *ათე* თოკი, *ნამუ* გიძლუს მუსქულუნ... (=მოაჭრეს *ეს* თოკი, *რომელიც* კალათს ება...) (ტ. II, 210, 18-19);

...ათე დო ათე ქიანას ორენია ართი მადირე ჯა, ნამუთ ირნერ ნინამა იბირსია (=ამა და ამ ქვეყანაში არისო ერთი მომღერალი ზე, რომელიც ყველანაირ ენაზე მღერისო) (ტ. II, 270, 28);

ნამუღივა გისხუნუნ, თინა გამშეგორია (=რომელიც გირჩევნია, ის ამოირჩიეო) (ტ. II, 186, 5).

მოთხრობითი ბრუნვა

მეგრულში მით „ვინც“ ნაცვალსახელს სახელობითი და მოთხრობითი ბრუნვის ფორმები განსხვავებული აქვს: მით/მი-ქ-ი-თ. ასეა სვანურშიც: აერ-ვჷა (სახ. ბრ.) – ერ-ვჷა-დ (მოთხ. ბრ.). ხოლო ქართულში „ვინც“ ნაცვალსახელს სახელობითსა და მოთხრობითში ერთი საზიარო ფორმა აქვს: ვინ-ც.

მეგრულში, ქართულისგან განსხვავებით, II სერიაში მდგარი ზმნა-შემასმენელი, მიუხედავად იმისა, გარდამავალია თუ გარდაუვალი, სუბიექტს მოთხრობით ბრუნვაში მოითხოვს.

მიქითი იხონუა, თიქ ღიხორუა (=ვინც იმარხულაო, ის დასახლდაო) (ტ. II, 436, 10);

თინა ღორონთქ ღოჭყუას, მდგაქ თენა მიძრახასგ (ხ., 331, 6) (=ის ღმერთმა დასწყევლოს, ვინც ეს დამიძრახოს!);

თასუას მუქუთ ირაგადუ, მოწიას თიქ იყუა (=რაც თესვის დროს ითქვა, (ჭირნახულის) მოწვევისას ის იქნაო) (ტ. II, 428, 1);

იყუუ ღიარაქ, ნამუქ გეეთუუ ართი მარაში უკული (=შეიქნა ლხინი, რომელიც/რომელმაც“ გათავდა ერთი კვირის შემდეგ) (ტ. II, 30, 10);

ათაში ალოლგ ეთი ბედიკირილი ბოშისგ, ნამუქ თი ჭკუერი კოჩიში ნაზოკულას გინაჩილითუენი (=ასე დაემართა იმ

ბედკრულ ბიჭს, რომელმაც ჭკვიანი კაცის ღარიგება დაივიწყა) (ტ. II, 228, 26);

ნამდგაქ მორთას, თინა გიმიცონიე (ხ., 121, 32) (=რომელიც/„რომელმაც“ მოვიდეს, ის გამოიყვანე).

მიცემითი ბრუნვა

მისით ნინა ულუნია, რინათ თის ულუნია (=ვისაც (გრძელი, ლაქალაქა) ენა აქვს, ყოფნაც (ცხოვრებაც) იმას აქვსო) (ტ. II, 435, №327);

...მისეთი ეიანწყენდ, თისუ მიღვაცუნუქუ ჩილოვა (=ვისაც შეეძლება ამოხსნა, იმას წაყვები ცოლადო) (ტ. II, 52, 27);

მა მუსი ჭოვრაგადანქინდ — | მე რასაც ვლაპარაკობ —
არკას ვახოლუ მართალი. | ერთიც არ ურევია

მართალი.

(ტ. I, 246,7).

მუსუთი ქარწყექიე, ...არძო უქვი ღლაში ნაკეთებუ რენია... (=რასაც ხედავო, ...ყველა უქმე ღლეს არისო გაკეთებული) (ტ. II, 306, 4);

ათე ცირა მუღვას თქუანსუნ, ირფელი იცი... (ხ. 105, 30) (=ეს გოგო რასაც იტყვის, ყველაფერი იქნება...);

ქობირუ ართი ოსური, ნამუსუთი კოკა, წყარიშ ეფშა, ხუს კვლადგნი (=ნახა ერთი ქალი, რომელსაც კოკა, წყლით სავსე, მხარზე ედგა) (ტ. II, 162, 19);

რდუ ართი სამეფოს ძალიერი ნდიი, ნამუსუთი ჯოხოდუ ხეჩო (=იყო ერთ სამეფოში ძლიერი დევი, რომელსაც ერქვა „ხეჩო“) (ტ. II, 276, 23).

ნათესაობითი ბრუნვა

ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი მიმართებითი ნაცვალსახელი დამოკიდებულ წინადადებაში არსებითი სახელის მსახლერელია. ზოგჯერ მიმართებითი ნაცვალსახელი დაირთავს - თ(ი) ნაწილაკს, ზოგჯერ — საზღვრული წევრი, უმეტესად კი ორივე უნაწილაკოდ გვხვდება.

მიშთი სქუა რენი, ...*თის* ქიმეჩანცია [ლვინს] (=ვისიც შეილია, ...*იმა*ს მისცემსო [ლვინოს]) (ტ. II, 310, 13);

...*ექ* უწუუ *ხენწიფეში* სახელი, *ნამუ ხენწიფეში* სქუათი რღუნდი (=ამან უთხრა ხელმწიფის სახელი, რომელი ხელმწიფის შეილიც იყო) (ტ. II, 220, 7).

ჯოლორი *მიში გვამც* მეჯანუნდი, თიშო ლალუნცია (ტ. II, 462, 3) (=ძალლი ვის ნეხვს(აც) უწევს (გვერდით), მისთვისვე ყფესო).

ნამუშ ღრისი ვარეკინი, ხეს ნუ უპოტინუა (ხ. 327, 5) (=რომლის ღრისი არა ხარ, ხელს ნუ უპოტინებო);

ოჭუმარეს *მღგაშ კაძაქ* წიკვილქ იყუასიე, ეთის მეპკვათათ დუდია (ხ. 266, 20) (=დილით ვისი კაძა(ც) დასვრილი იქნება, იმას წავაცალოთ თავიო).

საშუალი ქართულის მონაცემებითაც ამგვარ კონსტრუქციაში ნაწილაკი დაერთვის წევრ-კავშირს, თუმცა იმავე საშუალ ქართულში უნაწილაკო ფორმებიც გვხვდება. ხოლო თანამედროვე ქართული ენის ნორმების მიხედვით ნაწილაკ-დაურთველი ფორმებიც ისევე ჩვეულებრივია, როგორც ნაწილაკიანი (შ. ძიძიგური 1973:215, 236).

სვანურში ოდენ კითხვითი ნაცვალსახელი მიმართებითის ფუნქციით არ გვხვდება და მსაზღვრელად გამოყენებულ მიმართებით ნაცვალსახელს ყოველთვის ახლავს მიმართებითობის გამომხატველი ნაწილაკი (ნ. აბესაძე 1962:54)¹.

ქნარ *მეშეშა ქორისვა* არდახ, ეჯა ლემწარ დინწ მუ (ბ/ზ., ც. ჩართოლანი) (=ვის სახლშიც/ვისიც სახლში“ იყვნენ, ის ყოფილა გოგოს მამა თურმე).

ნათესაობით ბრუნვაში მდგარი მიმართებითი ნაცვალსახელი ზოგჯერ მოცემულია თანდებულთან ერთად: *ნამუწკმა* (=რომელთან(აც)), რომელიც ამოსავალი ფორმის გათვალის-

¹ სვანურის მაგალითი დამოწმებულია ნ. აბესაძის ამავე შრომის მიხედვით.

წინებით შემდეგნაირად იშლება: ნამუ-შ-კუმა>ნამუწკმა¹. ნამუწკმა მხოლოდ -თ(ი) ნაწილაკის გარეშე გვხვდება, გამოხატავს ლოკალობას. მაგ.,

ბოშიქ. ვაქიჩინუო ძლაბი, ნამუწკმა სუმ ღლა ღო სუმ სერს ჯანულუნ (ხ., 134, 24-25) (=ბიჭმა... „ქე“ არ იცნო გოგო, რომელთან(აც) სამ ღღე-ღამეს იწვა).

მიმართებითი ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაზე თანდებულის დართვა სვანურსაც ახასიათებს: *მეშუაყაზან* (=ვისთანაც) (ნ. აბესაძე 1962:54). ქართულში -თანა „რომელ“ ნაცვალსახელს ნათ. ბრ.-ში მართავს და დართავს -ც ნაწილაკსაც. გამოხატავს ლოკალობას (შ. ძიძიგური 1973:252).

მეგრულში ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას შეიძლება დაერთოს თანდებულად გამოყენებული ადგილის ზმნიზედა წოხ-ოლე „წინ“.

[ჯიმაქ] ქობირუ ართი კარი, ნამუში წოხოლე ართი დიდი გირა ოში ფუთიანი ქიგებუ (ხ., 9, 10) (=ქმაქ) დაინახა ერთი კარი, რომლის წინ ერთი დიდი გირა, ასფუთიანი, ღვეს).

მოქმედებითი ბრუნვა

მეგრულში კითხვითი ნაცვალსახელების მოქმედებითი ბრუნვის ფორმა და -თ(ი) ნაწილაკდართული მიმართებითი ნაცვალსახელის სახელობითი ფორმობრივად ერთმანეთს ემთხვევა. შდრ.:

მუ-თი/მუ-თ „რაც“ – მუ-თი/მუთ „რით(ი)/რ-ით“; ნამუ-თი/ნამუ-თ „რომელიც“ – ნამუ-თი/ნამუ-თ „რომელ-ით-ა/რომელ-ით“.

წინადადებაში მათი გარჩევა ხდება კონტექსტის საშუალებით.

¹ „კუმა“ თანდებულზე მსჯელობა იხ. ნაშრომის II ო.-ში, §1.

რაც შეეხება „ვინ“ ნაცვალსახელის მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას მეგრულში, მოცემულია ორმაგი ბრუნვის ფორმით, ისევე, როგორც ქართულში;

შდრ.: მი-შ-ით = ვი-ს-ით.

ჩვენ მიერ გაანალიზებულ მასალაში „ვინ“ ნაცვალსახელი მოქმედებითი ბრუნვის ფორმით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში არ გვხვდება, ხოლო სხვა მიმართებითი ნაცვალსახელები (მუთ „რაც“, ნამუთ „რომელიც“ და ა. შ.) საჭურვლის¹ უბრალო დამატებას გამოხატავენ დამოკიდებულ წინადადებაში. მოქმედების იარაღის ან საშუალების გამომხატველი პირმიუმართავი დამატება ინსტრუმენტალისის სახელითაცაა ცნობილი. ასეთი დამატება უთანდებულო მოქმედებითი გადმოიცემა ქართველურ ენებში (ან. კიზირია 1982:176).

ბოშიქ ქოძირუ გვძღვია, ნამუთუ აშო გიმართუნდ (=ბიჭმა ნახა კალათი, რომლით(აც) აქეთ ჩამოვიდა) (ტ. II, 34, 10).

მაგა მუთ გეხით სია, თინა სტოლს გილაძუნია (ხ., 273, 31) (=მე რით(აც) შეგეხეთ თქვენ/„შენ“, ის მაგიდაზე დევსო).

მუ ოზიმალთ ზიმუნქინ, თით მეგიზიმანა (=რა საზომით(აც) არწყავ, იმით(ვე) მოგიზომავენ (აგირწყავენ) (ტ. II, 438, 1).

ფორმათა ზემოხსენებული დამთხვევის გამო ზოგჯერ ორაზროვნება იქმნება.

სქანი პატიმიცემა, სქანი შრომა, მუთ² მა მასახელი ქიანასინდ ღო თან სიმდიდრეთ მემანიჭინდ, ენა ართი საქმე რდუ

¹ ტერმინის სახელდება ეკუთვნის აკ. შანიძეს (იხ. აკ. შანიძე 1948:41).

² ჩვენი ვარაუდით, მოცემულ მაგალითში მუთ შეესაბამება ქართულ „რით“ ფორმას. ამის მიხედვით, აღნიშნულ წინადადებაში ჩვენთვის საინტერესო წევრ-კავშირი შემდეგი სახით იქნება წარმოდგენილი: შენი პატივისცემა, შენი შრომა, რით(აც) მე მასახელე ქვეყანაზე და თან სიმდიდრე რომ მარგუნე, ეს ერთი [დიდი] საქმე იყო.

(=შენი პატივისცემა, შენი შრომა, რაც მე მასახელე ქვეყანა-ზე და თან სიმდიდრე რომ მარგუნე, ეს ერთი [დიდი] საქმე იყო) (ტ. II, 120, 5-6).

მიმართულებითი, დაშორებითი და დანიშნულებითი სპეციფიკური მეორეული ბრუნვებია მეგრულში. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ისინი რთული შედგენილობისაა და მომდინარეობენ ნათესაობითისაგან (არნ. ჩიქობავა 1936:51-54, ვ. თოფურია 1937:180). ამათგან მიმართულებითი და დანიშნულებითი ძველი ქართულის ნანათესაობითარი ვითარებითის ფარდია შედგენილობისა და ფუნქციის მიხედვით:

კოჩ-იშ-აკოჩ-იშ-და (მიმართ. ბრ.), შდრ.: კაც-ის-ა (<კაც-ის-და), კოჩ-იშ-ო<კოჩ-იშ-ოთ (დანიშნ. ბრ.), შდრ.: კაც-ის-ად (კ. ღონღუა 1967:51); ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე 1978:128-131), დაშორებითი ბრუნვა: კოჩ-იშ-ე/დი-და-შ-ე. თანამედროვე ქართული მათ ნაცვლად თანდებულებას ბრუნვას იყენებს (არნ. ჩიქობავა 1936:51).

ანალოგიური წარმოება დასტურდება ზოგიერთ ქართულ დიალექტსა (ფშაური, ხევსურული, გურული) (შ. ძიძიგური 1954:149,192) და სვანურში. ძველ ქართულში პირმიუმართავი დამატების ამგვარი ფორმა ჩვეულებრივი იყო, ახალ ქართულში „ასეთი ფორმები გვხვდება ვაჟა-ფშაველასა და ზოგიერთი სხვა მწერლის ნაწერებში, რაც, ალბათ, მათი შემოქმედების ცოცხალ მეტყველებასთან სიახლოვის შედეგია“ (ლ. კვაჭაძე 1966:121).

მეგრულ-ჭანური მიმართულებითი ბრუნვით ჩვეულებრივია ახალი ქართულის -თან, -ზე, -ში, -თვის თანდებულებანი პირმიუმართავი დამატების გადმოცემა (ან. კიზირია 1982:154,158).

ცირასე ცუნცია დიდა, ნამუშა ვითოჟირი ვერსიში უხოლაშისე მითინი ვემიოთინანცია (ყ., 63,31) (=იმ გოგოს ჰყავსო დედა, რომელთან(აც) თორმეტ კილომეტრზე უფრო ახლოს ვერავინ მივაო).

მიშათ პატი გეგიბუნა, ვისზე(და)ც პატივი გაქვთ
დადებული,
ინეფ ტყასი იტყობუნა. ისინი ტყეში იმალებიან.
(ტ. I, 116, 30).

წიწილას მუთუნ ვემიარკათ, მუშათ გურქი აცუას (=წი-
წილას არაფერი (ისეთი) არ მიაკლოთ, რაზეც გული მიუვა)
(ტ. I, 224, 29);

მუშათი შხვაქე მორთუნდი, მათი თიშა მობრთია (=რისთვი-
საც სხვა მოვიდა, მეც მისთვის მოვედი) (ტ. II, 232, 34).

-ხ თანდებულებანი მიმართულებითით გადმოიცემა ზომა-
ოდენობის გარემოება და ქართულ -მდე თანდებულებან სა-
ხელს შეეფარდება. -ხ თანდებული ქართული -მდეს მორფო-
ლოგიური ფარდია (ტ. გუდავა 1947:188-189), იგი ხშირად
იკარგება სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში (ან. კიზირია
1982:290).

მუღაშა თქუანქ სი, თის იჭარუნან დო თისხი ოდიარეს
მომიღანა მავა... (ხ. 123, 19-20) (=რამდენჯერ იტყვი შენ,
იმას იწერენ და იმდენ ბალახს მომიტანენ მე).

მუ ზომაშ(ხ) მიცორქუნდი, რა ზომამდე მიყვარხარ.

სი ქოგიჩქე, მა მუ ფთქუა? შენ იცი, მე რა ვთქვა?

(კ. ს., 28,2)

დაშორებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ფუნქციაა პირმიუმართა-
ვი დამატების გამოხატვა (ა. ლომთაძე 1973:120). ამ ბრუნ-
ვის ფორმით გადმოცემული პირმიუმართავი დამატება ეფარ-
დება ქართულის -გან თანდებულებან პირმიუმართავ დამატებას
(ან. კიზირია 1982:165).

მორჩილება უჯგუნია

მიშეთ გამიგონებუნი,

შხვასკ მუსუ ვონდურუქე,

დუდი დამიღორებუნი.

(ყ., 153, 20)

მორჩილება სჯობიაო,

ვისგანაც გამიგია,

სხვას რას ვემდური,

თავი მომიტყუებია.

ღაშორებითი ბრუნვით გადმოიცემა აგრეთვე ისეთი პირ-
მიუმართავი დამატება, რომელიც დანიშნულებით ადგილის
გარემობას უახლოვდება (ა. ლომთაძე 1973:122, ან. კიზირია
1982:180). იგი ქართულში -გან თანდებულნიანი მოქმედები-
თით გადმოღის;

ქიმიოდირთეს ართი დიდი თის, *ნაბუშეთი* სინათლე იძი-
რედუნი (ზ., 17,20) (=მიადგენენ ერთ დიდ სახლს, *რომლიდა-
ნაც//საიდანაც* სინათლე გამოდიოდა);

მაფა მუზარბიის გინოღვე დიდი ცოროში, *ნაბუშე* ირი ონ-
ჯუას ოკო გინაკიჟინჯკო (ყ., 55, 10) (=მეფე მუზარბიის
ჰქონია დიდი კოშკი, *რომლიდან(აც)//საიდან(აც)* ყოველ სა-
ღამოს უნდა ეყვირა).

დანიშნულებითი ბრუნვით გადმოიცემა ისეთი -თვის თან-
დებულნიანი დამატება, რომელიც ფუნქციით დანიშნულებას
გამოხატავს (ან. კიზირია 1982:168).

ბოლოს *მიშოთ* შირცხვინინდი, ბოლოს *ვისთვისაც*
შეირცხვინე [თავი],
თით სქანი ძვირსჯ ქოთქუანს! *ისიც* შენს საყვეღურს
იტყვის.

(ზ. 322,33)..

ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მიმართებით ნაცვალსახელ-
თა ბრუნებაზე მსჯელობისას გვერდს ვერ ავუვლით ე. წ.
„სინტაქსური ასიმილაციის“, ანუ ატრაქციის სახელით ცნო-
ბილ მოვლენას, რაც მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი
ნაცვალსახელის ერთსა და იმავე ბრუნვაში დასმას ვარაუ-
ღობს (კ. ღონღუა 1940:331-333). ამგვარ დამსგავსებას უპი-
რატესად მაშინ ვხვდებით, როცა დამოკიდებული წინადადება
მთავარშია მოთავსებული, თუმცა არ არის გამოორიცხული მა-
შინაც, როცა დამოკიდებული მოსდევს მთავარს.

მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის
ფორმობრივი დამსგავსება დადასტურებულია როგორც ძველ
(აკ. შანიძე 1950:315-316), ფ. ერთელიშვილი 1963:17-19, ან.

კიზირია 1969:70-75. ეს მოვლენა ძველ ქართულში შეუნიშნავს ჰ. შუხარდტსაც — ჰ. შუხარდტი 1950:62), ასევე საშუალსა (ან. კიზირია 1969:77) და ახალ ქართულში, განსაკუთრებით, ზეპირ მეტყველებაში (ვ. თოფურია 1988:97-98).

ტერმინი „სინტაქსური ასიმილაცია“ ბრუგმანს ეკუთვნის და ფონეტიკური ასიმილაციის ანალოგიითაა შექმნილი. ფსიქოლოგისტების აზრით, მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის ბრუნვაში დამსგავსებას ფსიქოლოგიური საფუძველი აქვს, რის შედეგადაც გვაქვს პროგრესული და რეგრესული ასიმილაცია¹. ამ მოვლენის კ. ღონდუასეული შეფასება ასეთია: „ჩვენ წინაშე არის ერთგვარი გარდამავალი საფეხური რთულ შეკავშირებულსა და რთულ დამოკიდებულ წინადადებას შორის“ (კ. ღონდუა 1940:335-336, 1949:198-199). კ. ღონდუა იზიარებდა რა პოტენიას აზრს ამ საკითხზე, აღნიშნავდა, რომ რთული ქვეწყობილი წინადადების საბოლოოდ ჩამოყალიბებას წინ უსწრებდა ის პერიოდი, როცა „მიმართებითი ნაცვალსახელი წარმოადგენდა მისამართი სიტყვის ატრიბუტს (კ. ღონდუა 1940:335). ან. კიზირიას აზრით, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის დასმა ერთსა და იმავე ბრუნვაში შეთანხმებით კი არ არის გამოწვეული, არამედ მომდევნო შემასმენელთან საურთიერთოდ იმავე წესის გამოყენებით, როგორც არსებობს ერთგვარშემასმენლებიან შერწყმულ წინადადებაში (ან. კიზირია 1969:74).

„სინტაქსური ასიმილაციის“ დროს, როცა მისამართი სიტყვა კავშირს წყვეტს თავის შემასმენელთან და დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს უწევს ანგარიშს, მთავარ წინადადებაში მისამართი სიტყვის მონაცვლედ ჩნდება ნაცვალსახელი, რომელიც ბრუნვაში მთავარი წინადადების შემასმენლის მიერ არის მართული. ჰიპოტაქსურ კონსტრუქცია-

¹ „სინტაქსური ასიმილაციის“ ეს სახეები ძველი ბერძნულის მაგალითზე მიმოხილული აქვს კ. ღონდუას (იხ. კ. ღონდუა 1940:330-333)

ში ჩვენებითი ნაცვალსახელის პლეონასტური გავრცობა, კ. ღონდუას ტერმინით, არის „კომპრომისული ფორმების“ გაჩენა (კ. ღონდუა 1940:12). უნდა აღინიშნოს, რომ მეგრულში „სინტაქსური ასიმილაციის“ დროს ყოველთვის ხდება ე. წ. „კომპრომისული ფორმების გაჩენა; ასევე სვანურშიც (ნ. აბესაძე 1962:59-60). ასეთი კონსტრუქციები დადასტურებულია ევროპულ ენებშიც (ვ. ნ. იარცევა 1961:246).

მეგრულის ნიმუშები:

დათაში *მოკვენჯი, ნამუთი* დიხასჯ ხონჯღჯ ვითოჟირი ულუ კამეჩფითჯ დო ნახონა დიხასჯ ყინტჯღჯნი, *თიქჯ* არწორო ხორცი გეცინტჯ (ყ., 17,13) (=დათას *მოძყოლი, რომელიც* მიწას ხნავდა თორმეტი უღელი კამეჩით და მონახნავ მიწას ყლაპავდა, *იძან* ერთიანად გადაყლაპა ხორცი).

ოსური, ნამუთი მითინს ვემეჩანდუ ართი კაპეიკისი, *თიქჯ* დაჩხირი ქათურურზუ ქომონს ფარაშ გასხისხებაშენი (გრ. სხულუხია) (=ქალი, *რომელიც* არავის მისცემდა ერთ კაპიკს, *იძან* ცეცხლი შეუნთო(=შავი ღლე აყარა) ქმარს ფულის გასესხების გამო).

სვანურის მაგალითი:¹

ჯჯ მარე, აერეშ ცხეკთ'ნჩანდ, ეჯას ქანჯ სგა ლახხვირდა (ბზ., ნ. ჩართოლანი) (=ის *კაცი, რომელიც* ტყეში წავიდა, *იძას* ქავი შეხვდა).

ნაცვალსახელის პლეონასტური გავრცობა მაშინაც ხდება, როცა მისამართი სიტყვა მთავარი წინადადების შემასმენლის მიერ არის ბრუნვაში მართული:

ხვილირ *კოჩიქ* დინახალენქ, *ნამუთ* დიხას ჭკუმედენ, *ათექ* ნაჭკუმა დიხა დაარლუ (ხ.,271,18) (=შიგნით გამომწყვდეულმა *კაცმა, რომელიც* მიწას ჭამდა, *ამან* ნაჭამი მიწა დაყარა).

¹ სვანური მაგალითი დამოწმებულია ნ. აბესაძის ნაშრომის მიხედვით (ნ. აბესაძე 1962:60).

თე დროს *თი მაყალექი, ნაშუთ ქაშქვილც* ოცოთანდენ, *ეთიქ ქაყოთო ქაშქვილი* დო მახვამილუუ წყარმა გოტე-ბულს... (ხ.272,17-18) (=ამ დროს *იმ (ახალ) მოსულმა, რომელიც* მშვილდს ისროდა, *იმან* ესროლა მშვილდი და მოახვედრა წყალზე გაშვებულს).

კორქე, ნაშუთი წყარც ოსქერუანდუ, *თიქ უწუუ* (ყ.,15,14) (=კაცმა, *რომელიც* წყალს აშრობდა, *იმან* უთხრა).

ოსურქ, ნაშუთი ღვარანდუ, თიქ ხოლო ძიცა ქიდიჭყუ (=ქალმა, *რომელიც* ყვიროდა, *იმანაც* სიცილი დაიწყო).

ზედმეტად გაჩენილი კორელატი შეიძლება მოცემული იყოს დამოკიდებული წინადადების ბოლოში ან ჩაერთოს დამოკიდებულ წინადადებაში, როცა ეს უკანასკნელი მოსდევს მთავარს;

დათაში განიშე გგშელუ *თი კორქე, ნაშუსუთი* ცა, დიხა, ქუა დო ჯა მეუღლუდუნდი, *თიქ* (=დათას მხრიდან გამოვიდა *ის კაცი/იმ კაცმა*“; რომელსაც ცა, ღელამიწა, ქუა და ხე რომ მიჰქონდა, *იმან*) (ტ. II, 270.18-19).

რაგადუუ მაჟირა მულირი *კორქე, ნაშუთი* დუდენდუნი, *თექ* (ხ. 16,2-3) (=თქვა მეორედ მოსულმა *კაცმა, რომელიც* მეთაურობდა, *ამან*).

რდუ ჯვეში დროს *ართი კორი*, დიდი სახელუანი კოჩანაშე, სახელი ჯოხოდუ *მუჰამბარი, ნაშუთ ათენა* რდუ დიდი ცქვაფილი, დიდი ოშიში გამოსადექი (=იყო ძველ დროს *ერთი კაცი*, დიდი სახელოვანი კაცობით, სახელი ერქვა *მუჰამბარი, რომელიც* (+ეს) იყო დიდად ქებული, ოშიში დიდად გამოსადეგი) (ტ. II, 106, 5).

მეგრულისტოვის უცხო არ არის *ზმნი ზედური კორელატი* ის პლეონაზმიც:

ქდაასხაპუ *თი გვალასუ*, სოდე ირემი ხედნი, *თექ* (=დახტა *იმ მთაზე*, *სადაც* ირემი ცხოვრობდა, (+იქ) (ტ. II, 80,5-6).

ქიპერთეს, სუმ შარა იკართუნ *ფერ დიხაშა, სოდეთ თაქ* ხოლოს კოჩი ვახორანსუნი (მივიდნენ, სამი გზა რომ თავს იყრის *ისეთ ადგილას, სადაც (+ქ)* ახლოს კაცი არ სახლობს) (ტ. II, 202,21-22).

მეგრულში „კომპრომისული ფორმების“ გვერდით ისეთი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციაც დასტურდება, სადაც უცვლელად ხდება თვით მისამართი სიტყვის გამეორება დამოკიდებულ წინადადებაში. ამგვარი მოვლენა ჩვეულებრივია სვანურში და ქართული ენის დიალექტებშიც.

მეგრულის ნიმუშები:

ექ უწუუ *ხენწიფეში* სახელი, *ნამუ ხენწიფეში* სქუათი რღნი (=ამან უთხრა ხელმწიფის სახელი, რომელი ხელმწიფის შვილიც იყო) (ტ. II, 220,7).

შქასერი ბორჯის ქიმუჯლონჯ აჯიაქ *თი ახალგაზრდას, ნამუ ახალგაზრდას* იჩინენღჯ წოხოლენღ ღო ორღჯ მუში ქომონჯინღ (ხ. 220, 3-4) (=შუალამეს მიუგზაენა აჯიამ *იმ ახალგაზრდას, რომელ ახალგაზრდას(აც)* იცნობდა ადრე და იყო მისი ქმარი).

მიდართჯ მინისტერქ *თი ქლაქიშა, ნამ ქლაქის* ეკატერინე ცხოვრენღენღ (ხ. 291, 37-38) (=წავიდა მინისტრი *იმ ქლაქში, რომელ ქლაქში(ც)* ეკატერინე ცხოვრობდა).

ამგვარ კონსტრუქციებში პლეონასტურად გავრცობილი კორელატიც გვხვდება:

ათე შარა, ნამ შარას გიორგი გეჯუნღუნი, *ათენა ხოლო* მეურს ვიშო... (=ეს გზა, რომელ გზას(აც) გიორგი ადგა, *(+ეს კიდევ)* მიდის იქით) (ტ. II, 204,20-21).

მისამართი წევრის გამეორება ნათელს ხდის და მეტ ემოციურ დატვირთვას ანიჭებს წინადადებით გადმოცემულ აზრს (ივ. ქავთარაძე 1954:19), მაგრამ, ამასთან ერთად, სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ჰიპოტაქსური სტრუქტურის განვითარებამ ქართულში სამი საფეხური გაია-

რა. აქედან, გარდამავალ საფეხურზე მიმართებით ნაცვალსახელთან მოცემული ნომინალური ელემენტი შეიძლება გაუჩინარდეს, ენკლიტიკური ნაწილაკი გადაინაცვლებს კითხვით ნაცვალსახელთან. ამ ეტაპზე კორელატი კრავს წინადადებას, ხელს უწყობს ქვეწყობის კონსტრუქციის გაფორმებას (მ. ძიძიგური 1959:365,369,373). ამ დროსაა მოსალოდნელი სწორედ კომპრომისული ფორმები (ნ. აბესაძე 1962:59).

„უდავოა, თანწყობიდან ქვეწყობაზე გადასვლისას გარდამავალი საფეხური არსებობდა“, მაგრამ „ძველ ქართულშიც კი „უასიმილაცია“ კონსტრუქციები ბევრად სჭარბობს „ასიმილირებულთ“. ასე რომ, მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის ფორმობრივი დამსგავსება ძველი ქართულისთვისაც კი არ არის ნიშანდობლივი (ფ. ერთელიშვილი 1957:233-234, 1962:22; ან. კიზირია 1969:77).

„სინტაქსური ასიმილაცია“ და ნაცვალსახელის პლეონასტური გავრცობა ქვეწყობილ წინადადებაში ძირითადად პოზიციით, კერძოდ, ინტერპოზიციით არის განპირობებული (ლ. კვანტალიანი 1983:13). „ასეთ შემთხვევაში მთავარი წინადადების მისათითებელი სიტყვა ძალიან შორდება შემასმენელს და ეს უკანასკნელი კვლავ იჩენს ახლოს ნაცვალსახელურ ან ზმნიზედურ კორელატს“ (ქართული ხალხური სიტყვიერება 1991:9). ამავე დროს, ზეპირი მეტყველებისთვის ნიშანდობლივია წინადადებისეული აზრის კონკრეტიზაცია-დეტალიზაცია. ამ მიზნით კი ნებისმიერი წევრი შეიძლება განმეორდეს და არა მხოლოდ ინტერპოზიციის დროს.¹ ამიტომაც საბასენაში დადასტურებული ამგვარი კონსტრუქციების წარმოქმნის ერთ-ერთ გზად ზეპირმეტყველება არის მიჩნეული (მ. კობალაძე 1971:239).

¹ ზეპირი მეტყველების დროს „გაბმულ ტექსტში გარკვეული დროის შემდეგ ხდება მოცემულის გამეორება, რადგან მეტყველი ფიქრობს, რომ მსმენელმა უკვე დაივიწყა ადრე ნათქვამი და ცდილობს აღადგინოს იგი მსმენელის მეხსიერებაში“ (ლ. ენუქიძე 1987:121).

§ 3. მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვი¹

პიპოტაქსური კონსტრუქციის საკავშირებელ საშუალებათაგან (მიმართებითი ნაცვალსახელები, მიმართებითი ზმნიშედები, მაქვემდებარებელი კავშირები) ფორმაცვალებადი მიმართებითი ნაცვალსახელებია. მიმართებითნაცვალსახელიანი დამოკიდებული წინადადება მთავარ წინადადებაში სახელით გამოხატულ წევრს მიემართება და ხსნის მას. მთავარ წინადადებაში მოცემულ ამგვარ სახელს, ვარლამ თოფურიას ტერმინით, ასახსნელი წევრი ჰქვია (ვ. თოფურია 1988:95-98), ხოლო კ. დონდუა მისამართ სიტყვას უწოდებს (კ. დონდუა 1940:329-336).

ცნობილია, რომ მიმართებით ნაცვალსახელსა და მისამართ სიტყვას შორის სინტაქსური კავშირი მხოლოდ რიცხვის მიხედვით მყარდება: მათანხმებული მისამართი სიტყვაა, ხოლო შეთანხმებული — მიმართებითი ნაცვალსახელი. მათ შორის შეთანხმება შეიძლება მოხდეს როგორც მხოლოდით, ასევე მრავლობით რიცხვში (ფ. ერთელიშვილი 1957:238). ჩვენ გვაინტერესებს მეგრულში ამ ორი წევრის მრავლობით რიცხვში შეთანხმების საკითხი, რადგან თავისებურებები აქ იყრის თავს.

მისამართ სიტყვასა და მიმართებით ნაცვალსახელს შორის შეთანხმება შეიძლება მოხდეს ფორმის მიხედვით (გრამატიკულად), ან აზრობრივად. ფორმის მიხედვით შეთანხმების დროს მიმართებითი ნაცვალსახელი იღებს იმ რიცხვის ფორმას, რაც მისამართ სიტყვას აქვს (არნ. ჩიქობავა 1952:283, 1968:115). აზრობრივი შეთანხმებისას გადამწყვეტია მისამართი სიტყვის სემანტიკური მხარე, რადგან ამ შემთხვევაში მიმართებითი ნაცვალსახელი მისამართი სიტყვის

¹ წაკითხულია მოხსენებად ბ. ჯორბენაძის საზოგადოების „საენათმეცნიერო საუბრების“ სხდომაზე. დაბეჭდილია კრებულში „საენათმეცნიერო ძიებანი“, IV, თბ., 1995, გვ. 87-96).

შინაარსს უწევს ანგარიშს. ასეთ ღროს მისამართ სიტყვად ჩვეულებრივ კრებითი სახელია გამოყენებული.

მეგრულში სახელთა მრავალობითს აწარმოებს -ეფ სუფიქსი, რომელიც ქართული -ებ-ის შესატყვისია და მომდინარეობს -ა*ბ-ისაგან უმლაუტისა და ბ-ს დაყრუების გზით (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი 1965:161; ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990:112) -ეფ სუფიქსს აქვს პარალელური ფორმები -ენ, -ემ სუფიქსების სახით მოთხრობითსა და მიცემითში. -ეფ-ის პოზიციური ცვლა ენ/ემ-ად -ქ და -ს ბრუნვის ნიშნების წინ ხდება: ფქ, ფს არაკანონიკური მიმდევრობა იცვლება კანონიკურით. მიუხედავად იმისა, რომ -ენ ფორმანტის უპირატესობა თვალსაჩინოა (-ემ იშვიათად ენაცვლება), -ეფ მორფემა ზოგჯერ მაინც იჩენს თავს მოთხრობითსა და მიცემითში.

მისამართ სიტყვასა და მიმართებით ნაცვალსახელს შორის რიცხვში შეთანხმება ფორმის მიხედვით რომ მოხდეს, ორივე სახელს უნდა შეეძლოს მრავლობითის მორფოლოგიურად გამოხატვა. მეგრულში მისამართი სიტყვის ფუნქციით გვხვდება არსებითი სახელი და ნაცვალსახელი.

მიმართებით ნაცვალსახელთა რიცხვის მიხედვით ფორმაცვალებაზე საუბრისას საჭიროა ქართულისა და სვანურის მონაცემების გათვალისწინება, რადგან „სალიტერატურო ქართულში მრავალი საუკუნის მანძილზე მიმართებითმა ნაცვალსახელებმა შეიცვალეს არა მარტო ბგერითი სახე, არამედ რამდენადმე მორფოლოგიური მხარეც: ზოგიერთმა დაკარგა მრავლობითი რიცხვის წარმოების უნარი და ურიცხვო სახელებს მიეკედლა“ (ლ. კვანტალიანი 1983:18). ძველ ქართულში მიმართებით ნაცვალსახელთა ფორმაცვალებადობა რიცხვის მიხედვით ჩვეულებრივი მოვლენა იყო: რაა-რანი, ვინ-ვიეთნი, რაოდენი-რაოდენნი, რომელი-რომელნი და სხვა. ახალ ქართულში შეიმჩნევა ტენდენცია ფორმაუცვლელობისაკენ. „რაც“ მიმართებით ნაცვალსახელს მხოლოდ ძველი

მრავლობითის ფორმა აქვს, ისიც იშვიათად. ორივე რიცხვის ფორმა შერჩა მხოლოდ ძირითად მიმართებით ნაცვალსახელს – რომელიც. ხელოვნურია ვინ-ებ-ი ფორმაც, რომელიც ზოგჯერ დიალექტებში იჩენს თავს (აკ. შანიძე 1955:85, 1973:103). ძველ ქართულშივე იშვიათია ვიეთნი და ვიეთთა ფორმები, რომლებიც საშუალსა და ახალ ქართულში საერთოდ ქრება. მრავლობითობის აღმნიშვნელი ნ'ს დართვა კრებითობის -ეთ სუფიქსზე (ვი-ეთ-ნ-), ამ სუფიქსის ფუნქციის დაჩრდილვის მაჩვენებელია. ამასთან, ვიეთნი ხშირად ძველ ქართულში განუსაზღვრელობის ფუნქციითაა გამოყენებული (ნ. მარი 1925:102, შ. ძიძიგური 1969:259, ფ. ერთელიშვილი 1962:69).

ამრიგად, რიცხვში ფორმაცვალება უფრო ძველია, ვიდრე ფორმაუცვლელობა. ქართულთან მიმართებით სვანურის მონაცემები ნეოლოგიზმია, რადგანაც მიმართებითი ნაცვალსახელები სვანურში მრავლობით რიცხვს ვერ აწარმოებენ (ნ. აბესაძე 1960:116). მეგრული ამ მხრივ ქართულს მიჰყვება.

მეგრულში, რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, მრავლობითი რიცხვის ფორმით გვხვდება *ნამუთ* (=რომელიც) მიმართებითი ნაცვალსახელი, რომლის მრავლობითი რიცხვის ფორმაა *ნამუნეფით* (=რომლებიც). რაც შეეხება დანარჩენებს, პირობითად შეიძლება ორი ჯგუფი გამოვყოთ: ერთ ჯგუფში გაერთიანდებიან ის ნაცვალსახელები, რომლებიც საერთოდ არ იცვლიან რიცხვის მიხედვით ფორმას; ასეთებია: *მუთ* „რაც“, *მუზმათ*//*მუსხი(თ)*//*მუღა(თ)* „რამდენიც“, *მუჭომი(თ)* „როგორი“, *მუფერი(თ)* „რაფერი(ც)“. მეორე ჯგუფში კი ის ნაცვალსახელები გაერთიანდებიან, რომელთა ფორმაცვალება რიცხვის მიხედვით შეუძლებელი არ არის, მაგალითად, მით-მინეფით „ვინეებიც“, *მუნერი(თ)* – *მუნერეფი(თ)* „რანაირები(ც)“, *მუდანერი(თ)*//*მუზმანერი(თ)* – *მუდანერეფი(თ)* //*მუზმანერეფი(თ)* „რამდენაირები(ც)“, მაგრამ მათი მრავლობითი რიცხვის ფორმა სასაუბრო მეტყველებაში აქტიურად არ გამოიყე-

ნება (თვით მარტივ წინადადებაშიც იშვიათია), და, აქედან გამომდინარე, ეს წევრ-კავშირები რთულ ქვეყნობილ წინადადებაში მრავლობითი რიცხვის ფორმით არ დასტურდებიან.

ი. ყიფშიძის მიერ გამოცემულ მეგრულ ტექსტებში (თან ერთვის მეგრულის გრამატიკას) ერთი ასეთი კონსტრუქცია დასტურდება:

ენა სი ვარი, *მინეფქ* შიიტყუნი, თინემს ვეშეუტყეებულუკო ნეტევა (ყ. 75, 1) (=ეს შენ კი არა, *ვინეებმა(ც)* შეიტყო, იმათ არ შეეტყო ნეტავო).

ნ. აბესაძე ამგვარ შემთხვევას გამონაკლისად მიიჩნევს და აღნიშნავს: „მრავლობითი რიცხვის ფორმას ეს ნაცვალსახელი ჩვეულებრივ არ აწარმოებს“ (ნ. აბესაძე 1965:236). ამას თავისი მიზეზი აქვს. როგორც აღვნიშნეთ, „ვინ“ ნაცვალსახელს თავად ძველ ქართულშიც უჭირს მრავლობითი რიცხვის ფორმათა წარმოება, ხოლო ახალ ქართულში ურიცხვო სახელებს განეკუთვნება.

მეგრული მინ(=ვინ?) ნაცვალსახელი მრავლობითობას მარტივ წინადადებაში აღწერთად გადმოსცემს, ან – მხოლოდობითის ფორმათა გაორკეცებით. მარტივი წინადადების ზმნა-შემასმენელი ხან მხოლოდობითში დგას, ხან – მრავლობითში, იმის მიხედვით, მთქმელი ფორმას უწევს ანგარიშს თუ შინაარსს.

ა) აღწერიითი გზა

მინ რე თე კათა? (=ვინ არის ეს ხალხი?) მინ რენა(ნ) თენეფი? (=ვინ არიან ესენი?)

ერთ შემთხვევაში კრებითი სახელი (კათა „ხალხი“), ხოლო მეორეგან მრავლობითი რიცხვის ფორმით მოცემული ზმნა (რენა(ნ) „არიან“) და პირის ნაცვალსახელი (თენეფი „ესენი“) გამოხატავენ შინაარსობრივად *მინ* „ვინ“ კითხვითი ნაცვალსახელის მრავლობითობას.

ბ) მხოლოდითის ფორმათა გაორკეცება¹

მი(ნ) ღო მი(ნ) რე? (=ვინ და ვინ არის?), მი(ნ) ღო მი(ნ) რენა(ნ) მულირი? (=ვინ და ვინ არიან მოსული?), მი(ქ) ღო მიქ მორთუ წამალიშა? (=ვინ და ვინ მოვიდა წამლისთვის?).

ამგვარი შემთხვევები – მარტივ წინადადებაში „ვინ“ ნაცვალსახელის მრავლობითობის გადმოცემა აღწერითად და მხოლოდითის ფორმათა გაორკეცებით ქართულშიც დასტურდება (აკ. შანიძე 1973:103), მაგალითად²,

ვინა არიან შეცთომილნი? (კიმ. II, 47, 8)

იქით ვინ და ვინ დღგნენლ? (გორგიჯ., 55, 9-10)

ძველსა და ახალ ქართულში, მნიშვნელობათა სიახლოვის გამო, ვინ და რომელ ნაცვალსახელთა მონაცვლეობა ხშირად ხდება. იგი (მნიშვნელობა „ვინც“) შეთავსებულია ძირითად მნიშვნელობასთან („რომელიც“) და ამათი გათიშვა ხშირად არც ხერხდება. როდესაც მისამართი სიტყვა მრავლობითშია, ვინ-ს რომელი ენაცვლება (ფ. ერთელიშვილი 1962:34, 68; არ. მარტიროსოვი 1964:189).

ქართულში დადასტურებულ ამგვარი შენაცვლების ხერხს მეგრულიც იყენებს. მაგ.,

დათაწკალა ორდესუ თი კათა, ნამუნეფუქთი შარასუ აუხვადესუ ნი (=დათასთან იყვენენ ის ხალხი, რომლებიც („ვინ-ებიც“) გზაზე შემოხვდათ) (ტ. II, 268, 36-37).

მეგრულის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მრავლობითი რიცხვის ფორმით მხოლოდ ნამუთ (=რომელიც) მიმართებითი ნაცვალსახელი დასტურდება, ამიტომაც მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვში შეთანხმე-

¹ მეგრულში ფორმის გაორკეცებით მუ(=რა) ნაცვალსახელის მრავლობითობაც შეიძლება გადმოიცეს. მაგ., მუ ღო მუ გოკო(ნ) ოციდეთ? (=რა და რა ვინდა საყიდლად?).

² ქართულის მაგალითები დამოწმებულია ფ. ერთელიშვილისა (1962:68) და ლ. კვანტალიანის (1985:50) მონოგრაფიების მიხედვით.

ბას ამ წევრკავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების მაგალითზე განვიხილავთ.

მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის ურთიერთობა რიცხვის მიხედვით განსაკუთრებით თვალსაჩინოა მაშინ, როცა მისამართი სიტყვა არსებითი სახელია. ამიტომაც, მათ შორის შეთანხმების საკითხს *ნაშუთ* (=რომელიც) წევრ-კავშირიანი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების ანალიზის საფუძველზე ვარკვევთ.

ასახსნელი სიტყვის ადგილი დამოკიდებული წინადადების მიმართ ორგვარად შეიძლება დაფიქსირდეს:

1. მისამართი სიტყვა მთავარი წინადადების ბოლოს დგას და უშუალოდ ემეზობლება მიმართებითო ნაცვალსახელს; მაგ., ფერი ბორჯისკ ქოძირესკ ბირგულიში მაგინძა *კოჩი, ნაშუთი* ცურდგელეფცკ ჭყიშენღ (=ამ დროს დაინახეს მუხლის სიგრძის *კაცი, რომელიც* კურდღლებს მწყემსავდა) (ტ. II, 268, 9-10).

2. მისამართი სიტყვა მთავარი წინადადების თავში დგას, ზოგჯერ — შუაშიც და ასახსნელი სიტყვა წევრ-კავშირს ერთი ან რამდენიმე სიტყვით შორდება. შესაძლოა, მათ შორის მთელი წინადადებაც იყოს მოთავსებული. მაგ.,

ე უნჩაში უკახალე ეკოცუნს, ნაშუქ საქმე გუმუნწყუ ოხვალონ (ხ., 202, 5-6) (=ეს უფროსი უკან მიჰყვება, *რომელმაც*) დასახვრეტი საქმე გაუმზადა/„გამოუწყო“).

ხენწეფეს დიარა უღუნია ძალამი, *ნაშუქ* ოკო ვეგეთუასიე ართი წანასკ (=ხელმწიფეს *ლხინი* აქვსო დიდი, *რომელიც* ერთ წელიწადს არ უნდა გათავდესო) (ტ. II, 30, 35-36).

სუმი ჭირხინს გაათენს დო ქიგეგონენს უჩა ნდი უჩა ზღვაში, ქიგედონუდუ უჩა რაშის დო მოლურს მოჩხუპურო, *ნაშუსკთ* თოფი გინააბუ ბუკიშ მაშხვა (=სამ ჭიხინს გაათავებს და გაიგონებს *შავი დევი* შავი ზღვისა, მოაჯდება შავ

რამს და წამოვა საჩხუბრად, რომელსაც თოფი აქვს გადაკიდებული ბუკის სიმსხო) (ტ. II, 112, 25-27).

მისამართი სიტყვის რამდენადმე თავისუფალი ადგილი წევრ-კავშირის მიმართ, რაც ძველი და ნაწილობრივ საშუალო ქართულისათვისაც იყო ნიშანდობლივი (ან. კიზირია 1969:82; შ. ძიძიგური 1973:243), მყარი პოზიციით შეიცვალა. მისამართი სიტყვის დასმა მიმართებითი ნაცვალსახელის წინ ახალი სალიტერატურო ენის ნორმად იქცა (ლ. კვანტალიანი 1983:97).

მეგრულში მისამართი სიტყვის ადგილი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მკაცრად განსაზღვრული არ არის. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან მეგრული ზეპირმეტყველებას ემყარება, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ აქაც მისამართი სიტყვა მიისწრაფვის საკავშირებელი სიტყვის წინ მოექცეს, რაც სალიტერატურო ენის გავლენას უნდა მიეწეროს.

მისამართ სიტყვასა და მიმართებით ნაცვალსახელს შორის რიცხვში შეთანხმებისთვის მნიშვნელობა აქვს მისამართი სიტყვის ფორმას; კერძოდ,

- ა) მხოლობითი რიცხვის ფორმითაა თუ მრავლობითისა;
- ბ) ცალობითია თუ კრებითი;
- გ) ახლავს თუ არა მსაზღვრელად რაოდენობის აღმნიშვნელი სიტყვა;
- დ) ერთია თუ რამდენიმე (როცა რამდენიმეა, თითოეული რომელ რიცხვში დგას).

I. მისამართი სიტყვა მრავლობითში დგას, მიმართებითი ნაცვალსახელი

- ა) მრავლობითშია:

გაკომაყარუუ *ნდემუფი*, *ნამუნეფითი* თექჯ *ოხორანდესგნი* (=შეკრიბა *დევები*, *რომლებიც* იქ ესახლნენ) (ტ. II, 30, 27).

ქაჩინებაფუუ მუში მულა ჟინ *დემუფცე*, *ნამუნეფი* ვაგაბედდესუ თოკიში დუდიშწკმაიანი ჩარცხასუ (=აცნობა თა-

ვისი მოსვლა ზევითა დევებს, რომლებიც ვერ გაბედავდნენ თოკის თავთან მოშორებას) (ტ. II, 34, 11).

ბ) მხოლოდით შია:

[მუზარბიიქ] ოკო დააშქურინუეკო ნდემეფი, ნამუთი ვიანთხუდესჲ კაოასჲ თე ხენწგფეში ლუმალაშისჲ დო სოფუნდესჲ (= [მუზარბიის] უნდა შეეშინებინა დევები, რომელიც დაეცემოდნენ ხოლმე ხალხს, ამ ხელმწიფის სამფლობელოსას და გლჯჯდნენ) (ტ. II, 38, 1);

თე კონქ ქოთხუუ აბრაგენს, დააშქურინუეკო ბაღანეფი, ნამუთი ცურძენს იხირდეს (ე. შენგელია) (= ამ კაცმა სთხოვა ყაჩაღებს, შეეშინებინა ბავშვები, რომელიც ყურძენს იპარავდნენ).

საინტერესო და საგულისხმოა, რომ დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი ანგარიშს უწევს მისამართი სიტყვის ფორმასა და შინაარსს და მრავლობით რიცხვში დგას, მაშინ როცა წვერ-კავშირი მხოლოდით რიცხვშია. მსგავსი მაგალითები სვანურშიც დასტურდება (ნ. აბესაძე 1960:116), შდრ.:

ათხე ანჯანდ. ეჯჲმარ, აერეჲმ რაჭკვს აგრმედახ (ჩ. ჯაფარიძე) (= ახლა მოვიდნენ ისინი, ვინც კურდღელს იჭერდნენ)¹.

ამგვარი მოვლენა დამახასიათებელია ქართული ენის დიალექტებისთვისაც (ლ. კვანტალიანი 1983:64).

II. კრებითი სახელი მისამართ სიტყვად

მეგრულის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მისამართ სიტყვად გვხვდება შემდეგი კრებითი სახელები: კათა (ხალხი/„გროვა“, შდრ.: კათანს „აგროვებს“, კათუა „შეგროვება“/„თავმოყრა“), ბოში კათა (= ხალგაზრდობა/ყმაწვილკაცობა) და ქართულიდან შემოსული „ჯარი“. მიმართებითი ნაცვალსახელი ხან მხოლოდითში დგას, ხან – მრავლობითში.

¹ სვანურის მაგალითი დამოწმებულია ნ. აბესაძის სტატიის მიხედვით (1960:116).

ბოში კათაქ, ნაბუნეფითი თი ცირაში ოთხუუმა მეურციე, ოკო გენწყასიე, ცირა მუსუთი უწოლენციე, თინა (=აბალ-გაზრდობამ, რომლებიც იმ ქალიშვილის სათხოვნელად მი-დის, უნდა ახსნას, რასაც ქალიშვილი ეტყვის, ის) (ტ. II, 52, 3-4).

მუნეფიში ოსურეფი ქიმიცონანი თი კათაქ, ნაბუსტ თთე-ნერი პატიოსანი ჩილი ცუნსენ (ხ., 16, 35-36) (=თავიანთი ცო-ლები მოიყვანონ იმ ხალხმა, რომელსაც ამნაირი პატიოსანი ცოლი ჰყავს).

შორიშე ვეეძირებელუ ჯარი, ნაბუთ იკმოქოსუნდუ ქი(ც)ანას (ნ. სხულუხია) (=შორიდან არ ჩანდა ჯარი, რომე-ლიც აცამტვერებდა ქვეყანას).

III. მისამართ სიტყვას მსაზღვრელად ახლავს რაოდენობის აღმნიშვნელი სახელი.

ამგვარ მსაზღვრელებად ჩვენ მიერ გაანალიზებულ მასა-ლაში გამოყენებულია რაოდენობითი რიცხვითი სახელი (ფი-რი „ორი“, ხუთი „ხუთი“, ამშვი „ექვსი“ და ა. შ.) და გან-საზღვრებითი ნაცვალსახელი – არბა „ყველა“, რომელსაც მრავლობითი რიცხვის ფორმა არ მოეპოვება მეგრულში (ი. ყიფშიძე 1914:049).

ასახსნელი სიტყვის როლში გვევლინება შემდეგი წყვი-ლები: ამშვი კოჩქ (აექვსი კაცმა“), სუმი ძლაბეფი („სამი გოგოები“), საგანეფი... ოთხი, ხუთი („ისრები... ოთხი, ხუ-თი“), ჟირი ბოშენქ („ორი ბიჭებმა“), ოში კოჩენქ („ასი კა-ცებმა“) არბა დიდებულეფი („ყველა დიდებულები“) და სხვ. როგორც ვხედავთ, მსაზღვრელ-საზღვრულს შორის, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, აზრობრივი შეთანხმებაა. ამ მხრივ უგამონაკლისოა ქართული „ყველას“ ფარდი მეგრული „არ-ბა“, რომელთანაც საზღვრული ყოველთვის მრავლობითში დგას. ამგვარ მისამართ წყვილებთან მიმართებითი ნაცვალსა-ხელი მხოლოდ მხოლობითი რიცხვის ფორმით გვხვდება, და-

მოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი კი უმეტესად მრავლობითში დგას. მაგ.,

ქეშეხვადუ მუჰამბის *ამში კოჩქ, ნამუთი* მიღმაღალარი ღო გემარჩუალი *რდესგნი* (=შეხვდა მუჰამბის *ექესი კაცი, რომელიც* წამგლეჯი და მძარცველი *ივენერ*) (ტ. II, 108, 17-18);

თეურე ქამაადი(რ)თუ *ჟირ ბოშენქ, ნამუთ* თე წყარიშ გინორჩურუას *აპირენდეს* (გრ. სხულუხია) (=იქიდან მოადგა *ორი ბიჭები*, რომელიც ამ წყლის გადაცურვას *აპირებდნენ*).

...ათე ოსურსქუალეფი ცოფენა *თი სუმი ძლაბეფი, ნამუთი* თი ჟირ ჯიმაღენქ *იკონესინი* (ხ., 6, 1-2) (=ეს ქალიშვილები ყოფილან *ის სამი გოგონები, რომელიც* იმ ორმა ძმებმა წა-*იყვანეს*)¹.

თაქი რდუ *არდა დიდებულეფი, ნამუთი* დიარაშა *მიიშეს* (ე. სხულუხია) (=აქ იყო *ყველა დიდებულეები, რომელიც* ქორწილში *მიდიოდნენ*).

ახიოლ ხანს ღო ქიოჭანუ *არდა დიდებულეფი*, მუში სახანოს *ნამუთ ქორდგნ* (=გაუხარდა ხანს და დაიბარა *ყველა დიდებულეები*, თავის სახანოში *რომელიც იყო*) (ტ. II, 95, 23).

IV. მიმართებითი ნაცვალსახელი რამდენიმე მისამართ სიტყვას მიემართება.

ასეთ დროს მთავარი წინადადება, ჩვეულებრივ, შერწყმულია. ორი მისამართი სიტყვიდან ერთი მხოლოდითშია, მეორე — მრავლობითში. მაგ.,

ქოციის დინახალე *აბანაში მინჯექ* ღო *მუში ბოშენქ, ნამუთ* თეში მოთოცუჯე *რდესგნი* (=შემოცვიდნენ შიგნით *აბანოს პატრონი* და *მისი ბიჭები, რომელიც* ამის მოთვალეურე *ივენერ*). (ტ. II, 75, 25).

¹ ამ მაგალითში დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენლის მრავლობითი რიცხვის ფორმას თავად ამ წინადადების ქვეშეებარე (ჟირ ჯიმაღენქ „ორ(მა) ძმებმა“) განაპირობებს.

ერთგვარწევრთაგან ერთ-ერთს, რომელიც უშუალოდ უსწრებს მიმართებით ნაცვალსახელს, ახლავს რაოდენობითი რიცხვითი სახელი მსაზღვრელად. მაგ.,

თექ ცხოვერენსია კაჟან-დემი დო ერდოხუთი მუში სქუა, ნამუთ ერდოხუთი სართულიან ცუღეს რენან (=იქ ცხოვრობს კაჟან-დევი და ოცდახუთი მისი შვილი, რომელიც ოცდახუთ-სართულიან სახლში არიან) (ტ. II, 206, 12-15).

ამრიგად, ნამუთ (=რომელიც) მიმართებითი ნაცვალსახელი მისამართ სიტყვას უთანხმდება როგორც ფორმობრივად, ასევე აზრობრივად. აზრობრივი შეთანხმება სჭარბობს ფორმობრივს, ხოლო შეთანხმებათა დარღვევა გაცილებით მეტია. მაგრამ შეთანხმებათა დარღვევისას იკვეთება ტენდენცია, რომელიც დამახასიათებელია ხალხური მეტყველებისთვის. მეგრულში, ისევე, როგორც სვანურსა და ქართული ენის დიალექტებში, ძალზე ბუნებრივია შეუთანხმებლობის ისეთი შემთხვევა, როცა მრავლობითში დასმული მისამართი წევრი, თუ დამოკიდებულს ქვემდებარედ შეეფერება, მრავლობითშივე ითანხმებს დაქვემდებარებული წინადადების შემასმენელს. მსგავსი მოვლენა ქართულ სალიტერატურო ენაშიც შეინიშნება, მაგრამ „მხოლოდ გამონაკლისად შეიძლება ჩაითვალოს“ (ფ. ერთელიშვილი 1957:242). საყურადღებოა, რომ მეგრულში ამგვარი შემთხვევის დროს დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენლები ძირითადად ერთპირიანი ზმნებია, რომლებიც, ჩვეულებრივ, მარტივ წინადადებაში ქვემდებარესთან შეუთანხმებლობით გამოირჩევიან (ო. ურიდია 1960:176-177).

უმწერლობო მეგრული მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვში „შეთანხმების“ თავისებურ მოდელს ქმნის, სალიტერატუროსაგან განსხვავებულს და ენის სავალდებულო ნორმებისგან თავისუფალს.

§ 4. ქვეწობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა განლაგება

ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა განლაგების სამ სახეს გამოყოფენ: ერთი, როცა მთავარი უსწრებს დამოკიდებულს, მეორე, პირიქით, დამოკიდებული უსწრებს მთავარს და მესამე, ორ ნაწილად გაყოფილ მთავარში დამოკიდებული შუაშია მოქცეული. როცა ქვეწობილი წინადადების ნაწილებისთვის სამივე სახის განლაგება ბუნებრივია, მაშინ ჩვეულებრივ აღნიშნავენ, რომ დამოკიდებული წინადადების ადგილი მთავრის მიმართ თავისუფალია.

მეგრულში რთული ქვეწობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა ზემოხსენებული განლაგების გვერდით თავისებური განლაგებაც ფიქსირდება მიმართებითნაცვალსახელიან ქვეწობილ წინადადებაში. კერძოდ, კორელატივს დასმა ქვეწობილი წინადადების ბოლოს შემდეგი სახის თანმიმდევრობას იძლევა: მთავარი+დამოკიდებული+კორელატი.

იმ გაგებით, რომ კორელატი მთავარი წინადადების შემადგენელი ნაწილია, მთ.+დამოკ.+კორ. თანმიმდევრობაც ჩვეულებრივ ინტერპოზიციად შეიძლება ჩაითვალოს, მაგრამ კორელატივს ბოლოში დასმით „მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებაებს შორის მიჯნა ერთგვარად იშლება და რთული წინადადების ორივე კომპონენტი ერთ მთლიან ინტონაციურ-არტიკულაციურ მონაკვეთად იქცევა“ (ქართული ხალხური სიტყვიერება 1991:9); ამიტომ ამ სახის თანმიმდევრობას ცალკე გამოვყოფთ.

მთავარი+დამოკიდებული

ბოშიქ უჯინჯ ბრელი ხანს დო ხე ქმოკიდღ ათე ძღაბის, ნაშუთ კუჩხის უქაცუანდუნ (=ბიჭმა უყურა დიდხანს და ხელი მოკიდა ამ გოგოს, რომელიც ფეხს ატოკებდა) (ტ. II, 186, 13-14).

ათენა თისჯ ქიმეჩი, მითჯ სი საქომონჯოთ გეხერხასენი
(=ეს იმას მიეცი, ვინც შენ საქმროდ გინლოდეს/, „გეხერხებო-
დეს“) (ტ. II, 74, 24-25).

პრავეზია ირიფელი დონწყილი რე, მუთ საჭირო აფუ
კამპანია-დირასენი (ხ., 132, 13-14) (=პურ-მარილი ყველაფერი
დაწყობილია, რაც სჭირდება („საჭირო აქვს“) ქორწილს).

შვი, მუზმა გოკონი! (=სვი, რამდენიც გინდა) (ტ. II, 278, 4).

თისხი გიძიციხუნდას, (=იმდენი გეცინოს,
მა სი მუსხი მონგარე. რამდენიც მე შენ მატირე);

(ტ. II, 114, 22-23)

დასაქაცეს ვემერჩანს, (=გასაქანს არ მოგცემს,
მუფერ ორდე მარგებელი რანაირი („რაფერი“) ვაჟკაციც
(არ) უნდა იყო);

(ტ. I, 301, 14)

ჩქიმი დუდი ვა გაშიი, (=ჩემი თავი არ შეგიძლია იშოვო,
მუ ეფერი გიქორდე. როგორადაც (უნდა) გიყვარდე).

(ტ. I, 127, 28)

დამოკიდებული + მთავარი

ნამუთი საორინჯო რაში თაქი რცუნსენ, თის ოკო ქიგე-
დობოდე (=რომელი სანაშენო („სადგამური“) რაში აქ გყავს,
იმას უნდა დააჯდე) (ტ. II, 116, 13-14).

მით თე შარაშა მიდართასია, [თიქ] ცოცხალი ვედირთა-
სია (=ვინც ამ გზაზე წავიდესო, [ის] ცოცხალი არ დაბრუნ-
დესო) (ტ. II, 270, 34).

მუთ გილუდას, თის მიაბალია (=რაც გაქვს („გქონდეს“),
იმას დასჯერდიო) (ტ. II, 437, 20);

მუზმათი შეულებულენი, თიზმა ქიგიაშქუ (=რამდენიც
შეეძლო, იმდენი (იმდენჯერ) დაარტყა) (ტ. II, 220, 32);

მულა ფოხალი წყარს მიბლანთიე, იდა კოჩიშ შური ოკო
მეფრათიე (=რამდენ კოკა წყალს მოვიტანთო, იმდენი სული
კაცი („კაცი სული“) უნდა მივსცეთო) (ტ. II, 212, 4);

მუფერ კოჩი ორდასინი, (=რანაირი („რაფერი“)
 კაციც არ იყოს,
 ქობალ ქესხუნ ირო ჭვეშა პური ყოველთვის
 ურჩენია ჭვესს)
 (ტ. I, 117, 34).

ქართულში მიმართებითნაცვალსახელიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარი და დამოკიდებული კომპონენტების განლაგებასთან დაკავშირებით ფ. ერთელიშვილს დადგენილი აქვს ამგვარი კანონზომიერება: როდესაც მთავარ წინადადებაში მისამართ სიტყვებად სრულმნიშვნელოვანი ლექსიკური ერთეულებია (არსებითი სახელი, საწყისი) მოცემული, დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადების მომდევნოდ ექცევა, ხოლო, როდესაც მისამართ სიტყვებად სრულმნიშვნელოვანი ლექსიკური ერთეულები არა გვაქვს, დამოკიდებული წინადადება მთავარი წინადადების წინ არის გადმონაცვლებული (ფ. ერთელიშვილი 1962:31).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, ეს კანონზომიერება მეგრულზეც ვრცელდება, რის გამოც ყოველთვის არ ხერხდება „რომელიც“ კავშირიანი დამოკიდებულის გაღასმა მთავრის წინ¹:

ქობირეს ბირგულიში მაგნმა კოჩი, ნაშუთი ქურდგელეფც ჭყიშუნდგ (ყ. 16, 9) (=ნახეს მუხლის სიგრძის კაცი, რომელიც კურდღლებს მწყემსავდა).

მთავარი + დამოკიდებული + მთავარი
 კოჩი, ნაშუთი ნდემც მუნალაყაფუდუნი, ოჭოფესგ ბრელი ცადაში თულო... (=კაცი, რომელიც დევს ზემოდან [აჯღა და] ეთამაშებოდა, დაიჭირეს ბევრი ცდის შემდეგ („ქვეშ“)...)
 (ტ. II, 26, 33);

¹ ეს მოვლენა მეგრულში შენიშნული აქვს ლ. ფაჩულასაც (იხ. ლ. ფაჩულა 1997:85).

ასე, თე ცირაშ საქომონჯო მით რენ, თიქ ოკო ინორთას (ხ.,126,36) (=ახლა, იმ გოგოს საქმრო ვინც არის, ის უნდა ჩავიდეს);

მოძინა ქომუჩეს ხოლო, მუთ მიღუდუნ, თიშ ეშე ბრელით (ხ.,42,17) (=მომიმატეს ანაზღაურება („მომატება მომცეს“) კიდევ, რაც მქონდა, ბევრად იმაზე ზევით);

გეეჭოფუ შქეილი ღო, მუზმათი რღენი, თითო ოში ფუთიანი საგანეფი (=აიღო მშვილდი და, რამდენიც [კი] იყო, თითო ასფუთიანი ისრები) (ტ. II, 278, 14);

ჩქი მერჩანთია, მუსხი რღენი, ფარასია (ხ., 118, 11) (=ჩვენ მოგცემთო, რამდენიც იყო, ფულსო).

მთა ვარი + დამო კიდებულ ი + კორელატი

ეთექ ღონთხორია, სუმ ღღას მუთ განთხორენ, თინავა¹ (ხ., 229, 16) (=იქ გათხარეო, სამ ღღეში რასაც გათხრი („რაც გაგეთხრება“), ისო).

თენა ოკო მეულას, მით ოგურუანს, თის (ხ., 263, 5-6) (=ეს უნდა მიუტანოს, ვინც ასწავლის, იმას).

რაგადუუ მაჟირა მულირი კორჩქ, ნაშუთი ღუდენდუნი, თიქ (ხ., 16, 2-3) (=თქვა მეორედ მოსულმა კაცმა, რომელიც მეთაურობდა (პირველობდა), იმან).

კორელატის დასმა ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის ბოლოს დამახასიათებელია დიალექტებისათვისაც. მაგ.,

[კოტოტიანს]... დავასახურავეფთ, რაცხა სუფთა იქნება, იმით (ქართ. დიალექტ., ლეჩხ., 495, 28);

შენ შვილო, ... გათხუეფ, მე რაცხათ ვიყავი, იმას... (ქართ. დიალექტ., ქვ. გურული, 422, 35-36).

საკუთრივ მიმართებითი ნაცვალსაზღვლის ადგილი დამოკიდებულ წინადადებაში მკაცრად განსაზღვრული არ არის, მაგრამ ძირითადად დამოკიდებული წინადადების თავშია,

¹ თვალსაჩინოებისთვის კორელატი მძიმით გამოვყავით, გამოცემულ ტექსტებში ხშირად არც გამოყოფენ.

თუმცა შეუძლებელი არ არის შუაში მოქცევა¹. თუ მიმართებითი ნაცვალსახელი არსებითი სახელის მსაზღვრელიცაა, მაშინ მისი ადგილი ყოველთვის დამოკიდებული წინადადების თავშია.

მიმართებითი ნაცვალსახელი დამოკიდებული წინადადების თავში დგას თუ შუაშია მოქცეული, ამავე წინადადების შემასმენელს ყოველთვის უსწრებს. ასეთივე ვითარებაა ამ მხრივ სხვა ქართველურ ენებშიც (ნ. აბესაძე 1962:30-38; ფ. ერთელიშვილი 1962:38; შ. ძიძიგური 1973:85).

§ 5. დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპები

მიმართებითი ნაცვალსახელები სახელით გამოხატული წევრის ამხსნელ ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებაში გამოიყენება, მაგრამ ესა თუ ის მიმართებითი ნაცვალსახელი სხვადასხვა სიხშირით გვხვდება. დამოკიდებული წინადადების ტიპზე მითითებას იძლევა კორელატი ანუ მისათითებელი სიტყვა, რომელიც მოცემულია მთავარ წინადადებაში. „კორელაციის სისტემა მტკიცედ ჩამოყალიბებულია ქართულ სალიტერატურო ენაში – მოყოლებული ძველი პერიოდიდან დღევანდლამდის“ (შ. ძიძიგური 1973:323). კორელაციის სისტემა მოეპოვება სვანურსა და მეგრულსაც.

¹ საკავშირებელი სიტყვა დამოკიდებული წინადადების ბოლოშიც შეიძლება მოექცეს, მაგრამ მხოლოდ ლექსში, ამ უკანასკნელის სპეციფიკიდან გამომდინარე; მაგ.,

უოსურე კოჩი უჯგუ უსოლო კაცი სჯობია
ოსურამც მუზმათენი, ცოლიანს რაძენადაც,

მა სო მანგარიშებე... მე სად შემიძლია ვიანგარიშო (განესაზღვრო),...
(კ.ს.,108,24)

ამგვარი შემთხვევები ჩვეულებრივია ქართული და სვანური პოეზიის ნიმუშებშიც.

მიმართებით ნაცვალსახელიან დამოკიდებულ წინადადებაში კონკრეტული წევრ-კავშირის მნიშვნელობას აძლიერებს -ნი კავშირი, რომელიც დამოკიდებული წინადადების ბოლო წევრს ერთვის.

ნამუთ (=რომელიც) და მისი ფონეტიკური ვარიანტები ძირითადად განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში დასტურდება, ქვემდებარულსა და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებში შედარებით იშვიათადაა წარმოდგენილი. მით (=ვინც) და მუთ (=რაც) მიმართებითი ნაცვალსახელები კი პირიქით, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში იშვიათად გამოიყენება, უფრო ხშირად ქვემდებარულ და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებში გვხვდება.

ნამუთ, მით და *მუთ* წევრ-კავშირიან განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორელატივად შეეფარდება *ათენა/თენა/ენა/ე* „ეეს“, *ეთინა/თინა/ინა/ი* „იის“, *თეფერი/ფეფერი* „ასეთი“, *თიფერი/ფერი* „ისეთი“, თი რიგი „ისეთი“, *თიჯგურა/იჯგურა* „იმგვარი“, *თეჯგურა/ეჯგურა* „ამგვარი“, *თიგვარი/თეგვარი* „იმგვარი“/„ამგვარი“ ჩვენებითი ნაცვალსახელები.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების მისამართი სიტყვა სახელით გამოხატული წევრია. კორელატი ფაქტიურად მსაზღვრელია მისამართი სიტყვისა.

მითი კლასის შვიდი რენი, (=ვინც კლასში მშვიდია,
ეთი ბოში ორე ჭკვერი. *ის ბიჭი* არის ჭკვიანი);
(ყ.,117,7-8)

ომიში დროს *მისეტ* შემწეობას მეჩანდგ, უთუოთ გომორბევილი რდგ. *თი ხენწიფე* (=ომის დროს ვისაც შემწეობას მისცემდა, უთუოდ გამარჯვებული იყო *ის ხელმწიფე*) (ტ. II, 106, 7-8).

თი ამბე ქომიწი, *მუთ* დომიფულუ ჩქიმი სქუაქინ (=ის ამბავი მითხარი, რაც დამიმალა ჩემმა შვილმა);

ათაში ალოლგ ეთი ბედიკირილი ბოშისგ, ნამუქეთი ჭკუ-
ერი კონიში ნაზოკულას გინაჩილითუენდ (=ასე დაემართა იმ
ბედკრულ ბიჭს, რომელმაც ჭკვიანი კაცის ღარიგება დაივიწყ-
ა) (ტ. II, 228, 26);

ბოშიქ... ხე ქემოკიდღ ათე ძღაბის, ნამუთ კუნხის უქაცუ-
ანდუნ... (ბიჭმა ხელი მოჰკიდა ამ გოგოს, რომელიც ფეხს
ატოკებდა) (ტ. II, 186, 13-14);

პაპაქ გოლახუ თე ბღანა, ნამუთი წირუა დროს ოხვა-
რულუნდ (=მღვდელმა სცემა ეს ბავშვი, რომელიც წირვის
დროს ეხმრებოდა);

ე უნჩაში უკახალე ეკოყუნს, ნამუქ საქმე გუმუნწყუ ოხ-
ვალონ (ხ., 202, 5-6) (=ეს უფროსი უკან მიჰყვება, რომელმაც
დასახვრეტი საქმე გამოუწყო);

გამკიტოუ ხვალე აკა თი ვეზერი, ნამუქეთი მეხვარგნი...
(=დატოვა მართო ის ვეზერი, რომელიც „რომელმაც“ მოეხ-
მარა...) (ტ. II, 262, 30);

სი რექ ი მუჯარბიში სქუავა, ნამუში ქაშქვილი დო სა-
განით ოზლოდეე ნდემეფიე (=შენ ხარ იმ მუჯარბის შვილიო,
რომლის მშვილდ-ისრით ამოხოცე დევებიო) (ტ. II, 44, 30-31);

მიიგორუ ხრისტაგანქ მუში რაში, ნამუთ გინახუნა ვარე
შურო დაბადებაშენი, ეფერი (=მოიძია ხრისტაგანმა თავისი
რაში, რომელიც სრულიად კაცის ნაჯდომი არ არის დაბა-
დებიდანვე, ისეთი) (ტ. II, 62, 20-21);

გუუკეთო თი რიგი საგანი, ნამუთი ორდღ წონათ ეჩიდო-
ხუთი ფუთინდ (=გაუკეთა [მჭვდელმა] ისეთი „იმ რიგის“ ისა-
რი, რომელიც იყო წონით ოცდახუთი ფუთი) (ტ. II, 166, 22);

გილართუ ე ხენწიფექ, მარა სოთინი ვააშუ იჯგურა მარ-
კინექ, ნამუთი თის გურზულუნდ (ხ., 1, 17-18) (=იარა ამ ხელ-

¹ როცა მისამართ სიტყვას სხვა ატრიბუტული მსახდვრელიც ახლავს, მაშინ კორელატი კონსტრუქციის ბოლოს დგას.

მწიფემ, მაგრამ ვერსად ვერ იშოვა ისეთი „იმგვარი“ მოჭიდავე, რომელიც იმას გაუძლებდა);

ქმიცონუ თიგვარი რაში, ნაშუთი მარულაშ დროს არძას გიმე ქიდაარჩანდუნ (=მოიყვანა იმგვარი რაში, რომელიც მარულას დროს ყველას აჯობებდა/„ძირს დასცემდა“).

ზოგჯერ მთავარ წინადადებაში ოდენ მისამართი სიტყვაა მოცემული, კორელატი გამოტოვებულია, მაგ.,

ნდიქ ქიმერთგ მახაჩალიშა ღო მოთხუუ კოჩი, ნაშუქით თინა გაკურცხინუნდი (=ღევი მივიდა გლეხთან და მოსთხოვა [ის] კაცი, რომელმაც ის გააღვიძა) (ტ. II, 278, 27-28);

კოჩი, ნაშუთი ნდემცგ მუნალაყაფუდუნი, ოჭოფესგ ბრელი ცადაში თუდო... (= [ის] კაცი, რომელიც დევს ზემოდან [აჯდა და] ეთამაშებოდა, დაიჭირეს ბევრი ცდის შემდეგ/„ქვეშ“) (ტ. II, 26, 33);

ნაშუთ, მით და მუთ წევრ-კავშირიან ქვემდებარულ და დამატებით დამოკიდებულ წინადადებებს მთავარში კორელატად მოეპოვებათ პირისა – თინა/ინა „ის“, თენა „ეს“ და განსაზღვრებითი – არძა/არძო „ყველა“, არძო ართო „ყველა ერთად“, თინა არძო („ის ყველა“, შდრ.: სვანურში ამავე ფუნქციით გამოყენებული ეჯა მაგ „ის ყველა“), ირკოჩი (=ყველა „ყველა კაცი“), ირფელი/ირფელი ართო (ყველაფერი/ყველაფერი ერთად) ნაცვალსახელები. მაგ.,

ქვემდებარული

სქანი სქუა თინა იცი, ნაშუთი სქანი ცუდეშა მინულას ხვალე ეკიხვენუაფუ ართი განიშე ყებურსიე (=შენი შვილი ის იქნება, რომელიც სახლში შესვლისას მარტო იჯდება ერთ მხარეს კერიასთანო) (ტ. II, 282, 1);

ასე თე ცირაშ საქომონჯო მით რენ, თიქ ოკო ინორთას (ხ., 126, 36) (=ახლა იმ გოგოს საქმრო ვინც არის, ის („იმან“) უნდა ჩავიდეს);

თინა არძო მოჯგირე მაფუ, ის ყველა (ჩემი) მოკეთა,

სი მიქითი ღოგოცქუნი.

ვინც შენ გაქო.

(ტ.I,50,32)

ვიშო მუთ ვემერცუნდუნ, აშონანს არძ ნაშიბი ენია (ხ.,224,10) (=იქეთ რაც არ მიგყვებოდა, აქეთობისას ყველა ნაშოენიაო);

მუთ გემიხარჯებ სქანდან, მეღინაფე ირფელა... (ხ.,196,37) (=რაც დამიხარჯავს შენთვის, ყველაფერი დაკარგულაო);

თასუას მუქუთ ირაგადუ, მოწიას თიქ იყუა (=რაც თესვის დროს ითქვა, (ჭირნახულის) მოწვევისას ის იქნაო) (ტ.II,428,1);

ქვემდებარული დამოკიდებული წინადადება ზოგჯერ უკორელატოდაა წარმოდგენილი. მაგ.,

მით მიკურს[გ]ნი¹, იშ ცუდეს ირო კამპანია აჩქვენუუ (=ვინც გამოივლის, მის სახლში სულ ღზინი ეგონება [იმახ]) (ტ.II,334,13);

მით თე შარაშა მიდართასია, ცოცხალი ვედირთასია (=ვინც ამ გზაზე წავიდესო, [ის] ცოცხალი ვერ დაბრუნდესო) (ტ.II,270,34);

მით დიშქას კვათუნსენი, უღაჩხირეთ ვალოსქედღ (=ვინც შემას ჭრის, [ის] უცეცხლოდ არ დარჩება) (ტ.II,435,36).

ღამატეებითი

ნამუ დიხა ითოქოცენცენი, არძოს სი ყინტენქე... (=რაც („რომელი“) მიწა იყრება [ხენისას], ყველას შენ ყლაპავ...) (ტ.II,266,29);

ხალხიქ მით ოგვანუენი, ბოლოს არძ ონგარუუ (=ხალხმა ვინც გაასუქა, ბოლოს ყველა აატირა) (ტ.II,459,10);

¹ მიკურსნი და ამგვარ ფორმებში -ნი/-ს წინ ნეიტრალური ჯ ზმონის აღდგენის შესახებ იხ. გ. კარტოზია, მეგრულის ნი(←*ინი) „რომ“ კავშირის გენეზისისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ.VI,თბ., 1996, გვ. 79.

ჯვეშ ღო ახალი მუთ ქორენი, ძველი და ახალი რაც კი იყო,

არძა გეშარაგადეს...

ველა(ფერი) იამბეს...

(კ.ს.,95,39)

მუთ (=რაც) წვერ-კავშირი ზოგჯერ ღროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაშიც გვხვდება. ამ ღროს მთავარში კორელატიდ მოცემულია ღროის ზმნისართი უკული/უკუი „შემდეგ“/„მერმე“. მაგ.,

მუთ თე ქონება გეწოიღინ, უკუი მოსვანჯა ღო აურქ მე-მიღინუა (=რაც ეს ქონება გამოგართვი, მერე (მას შემდეგ) მოსვენება და ძილი დამეკარგაო) (ტ. II, 334, 27);

იშვიათად გამოყენებული მიმართებითი ნაცვალსახელები – მუზმა/მულა/მუსხი (=რამღენი(ც)) განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში გვხვდება წვერ-კავშირებად. თითოეულ მათგანს მთავარ წინადადებაში თავისივე ფუძის კორელატი მოეპოვება. კერძოდ,

მუზმა (=რამღენი(ც)) – თიზმა, მაჟია თიზმა (=იმღენი, მეორე იმღენი); მაგ.,

თიზმა გიძიციწულას, – იმღენი გეცინოს, –

მა სი მუზმა მონგარე რამღენი(ც) მე შენ მატირე.

(ტ. I, 50, 15-16)

...მუზმა თემ მუმას ეიოჭოფაფუ ქიყანან, მაჟია თიზმა ოკო გეიოჭოფაფუას თე ბოშის (ხ., 123, 25-26). (=რამღენი(ც)) ამის მამას ააღებინა ქვეყანა, მეორე იმღენი უნდა ააღებინოს ამ ბიჭს);

მუსხი – თისხი (=იმღენი)

თისხი გიძიციწულას, იმღენი გეცინოს,

მა სი მუსხი მონგარე რამღენი(ც) მე შენ მატირე.

(ტ. I, 114, 22-23)

მულა – თიღა/ღაა (=იმღენი), მულაშა (=რამღენჯერ(აც)) – თიღაშა (=იმღენჯერ(აც));

მულა კოჩი აფე ღაპეჯებულინ, იღა სქამი ღგე (ხ.,282,8-9) (=რამღენი კაცი(ც) ჰყავს მოწვეული, იმღენი სქამი ღგას);

მულაშა მიოგანსინ, თიღაშა ახალ-ახალ ღული იშმუურსი (=რამღენჯერ(აც) დაარტყამს, იმღენჯერ ახალ-ახალი თავი ამოსღის);

მულა'ს ასევე შეიძლება შეეხამოს *თიზმა/იზმა* კორელატი, ხოლო *მულაშა*'ს – *თისხი* (=იმღენი(ვე)); მაგ.,

პირველ თხოვნა თენა რე: *მულა კოჩი* რღენი, *იზმა კოჩი* სალღათი ყარული ქიგეურინესკონი (ხ.,282,27-28) (=პირველი თხოვნა ესაა: რამღენი კაცი(ც) იყო, იმღენი კაცი ჯარისკაცი დარაჯად დაეყენებინათ).

მულაშა თქუანქ სი, თის იჭარუნა ღო *თისხი* ოღიარეს მომიღანა მავა... (ხ.,123,19-20) (=რამღენჯერაც იტყვი შენ, იმას იწერენ და იმღენი(ვე) ბალახს მომიტანენ მეო...).

ზემოხსენებულ იშვიათად გამოყენებულ წევრ-კავშირებთან გამოტოვებული კორელატების აღღგენა აღვიღად ხერხღება.

თავი II მიმართებით ზმნი ზედნიანი ქვეწყობილი წინადადება

§ 1. მიმართებითი ზმნი ზედების აგებულება და გენეზისი

პიპოტაქსურ კონსტრუქციაში წევრ-კავშირად მიმართებითი ნაცვალსახელის გარდა მიმართებითი ზმნი ზედაც გამოიყენება.

მიმართებითი ზმნი ზედის შემცველი დამოკიდებული წინადადება ძირითადად ხსნის მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლით გადმოცემული მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს. ამის მიხედვით გამოიყოფა ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის, მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებები. მიმართებითი ზმნი ზედა წევრ-კავშირად გამოიყენება აგრეთვე განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ ქვეწყობილ წინადადებაშიც, რომელშიც მისამართი სიტყვა არსებითი სახელია.

მეგრულის პიპოტაქსურ კონსტრუქციაში გვხვდება შემდეგი მიმართებითი ზმნი ზედები: *სოთი* (=სადაც), *სოდეთ* (=სადაც), *სოლე* (=საით/საითკენაც/საიდანაც), *სოცურეშე//სოურე//სოვრე* (=საითკენაც, საიდანაც), *სოიშახით//სოიშახ//სოქიშ(ხ)//სოიშ* (=სანამდე, სანამ), *სონდარო//ონდარო//ოდო* (=სანამ), *მუ დროს/მუდოს* (=რა დროს, როდესაც), *მუჟანსეთ//მუჟამსეთ* (=როდესაც/როცა), *მუშ მამლას* (=რამდენ ხანშიც/„რის მასწრაფად“), *ნამუ შვანს* (=რომელ/რა დროს(აც)), *ნამუგანიშე* (=რომელი მხრიდან(აც)).

მიმართებითი ზმნი ზედების ერთი ჯგუფისთვის ამოსავალია კითხვითი ზმნი ზედა სო (=სად). ქართული სა- და ლა-

ზური სო- ძირებთან შესატყვისობისათვის იხ. ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990:265.

სოთი//სოთ მიმართებითი ზმნიზედა იშვიათად გამოიყენება ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში.

მეგრულში მიმართებითი ზმნიზედა, მიმართებითი ნაცვალსახელის მსგავსად, კითხვით ზმნიზედაზე -თ(ი) ნაწილაკის დართვით მიიღება:

სო-თი (=სა-ცა)¹. ფ. ერთელიშვილის აზრით, ქართული „საცა“ „სადაცა“ ზმნიზედის ფონეტიკურად გამარტივებული სახეა: სადაცა>სადცა>საცა, სა- თავისთავად არის ადგილის აღმნიშვნელი ზმნიზედა (ფუძე), შდრ.: *საით, სით* (ფ. ერთელიშვილი 1963:147).

მეგრულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში შედარებით ხშირად გამოიყენება *სოდეთ* (=სადაც) მიმართებითი ზმნიზედა, რომელსაც „კითხვით ნაწილში დეტერმინანტი სუფიქსი აქვს შემორჩენილი: სო-დე (ნ. აბესაძე 1965:241-242). *სოდეთ(ი)* (=სადაც) მიმართებითი ზმნიზედა ფორმათა ფონეტიკური ნაირგვარობით გამოირჩევა: *სიდეთი//სიდეთ//სედეთ//სოდეთი//სოდეთ*.

ქართული სადა კავშირი შ. ძიძიგურსაც ასევე სა- ფუძეზე აგებულად მიაჩნია, ხოლო მომდევნო -და დაიშლება ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად (-დ) და -ა მავრცობად (შ. ძიძიგური 1959:297); ძველსა და საშუალ ქართულში სადა გვხვდება უნაწილაკოდაც და -ც(ა) ნაწილაკდართულიც (ფ. ერთელიშვილი 1963:142-146). თანამედროვე ქართულში გავრცელებულია ნაწილაკდართული ფორმა (იქვე:147).

კითხვითი ზმნიზედები (სო, სოდე =სად?) მიმართებითობის ფუნქციით მეგრულშიც გამოიყენება.

¹ მეგრული -თ(ი) და ქართული -ც(ა) ნაწილაკების მიმართებაზე უკვე გვექონდა საუბარი.

მეგრული სოთი/სოდეთ და ქართული სადაც მიმართებითი ზმნიზედების ფარდი სვანური ფორმა ქართულ-მეგრულ ფორმებთან ფონეტიკურ შესატყვისობას ვერ ავლენს, მაგრამ აღნიშნული მიმართებითი ზმნიზედის მორფოლოგიური აგებულების მოდელი სამივე ქართველურ ენაში ერთნაირია: კითხვითი ზმნიზედა+ნაწილაკი: სა-და-ც – სო-თი//სო-დე/თ – იმ/ვჱა.

სოლე (=საითკენაც/საითაც/საიდანაც) მიმართებით ზმნიზედაში -ლე იგივე ელემენტი უნდა იყოს, რაც გა-ლე, მე-ლე, მო-ლე, დინახა-ლე, თუდო-ლე, წოხო-ლე, უკახა-ლე ზმნისართებში გვაქვს, შდრ.: ქართული -რე: გა-რე, ქვემო-რე (ნ. აბესაძე 1965:242, ან. კიზირია 1982:235).

სოლეშე (=საითკენაც, საიდანაც) ზმნისართში გაქვავებულია დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი -შე, შდრ.: გალე-შე, უკახალე-შე ზმნისართები, რომლებშიც ასევე გამოიყოფა -შე ელემენტი (დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი) (ან. კიზირია 1982:235).

დაშორებითი ბრუნვის ნიშნის კვალი *სოკურეშე* (=საიდანაც, საითკენაც) ზმნიზედაშიც ჩანს, ოღონდ აქ ის თანდებულთან ფორმას ერთვის. *სოკურეშე* გამარტივებული ფორმაა *სოქსურეშე* (=საიდანაც) ზმნიზედისა, ხოლო თავად *სოკურეშე* გამარტივების შედეგად იძლევა *სოკურე//სოვრე* (=საიდანაც/საითკენაც) ფორმას (შდრ.: თაქიღურე>თაურე, თექსურე>თეურე (ან. კიზირია 1982:233)).

სოქიშა (=სანამდე) ზმნისართიც რთულია: სო-ქი-შა. დართული და შეხორცებული აქვს მიმართულებითი ბრუნვის ნიშანი -შა.

სოქიშა'ს გამარტივებული სახეა *სოიშა* (=სანამდე). „ქართულის -მდე თანდებულთან დროის გარემოების ფარდად მეგრულში „ხ“ თანდებულთან მიმართულებითი გვაქვს, მაგ-

რამ „ხ“ ხშირად იკარგება (ან. კიზირია 1982:265), ამიტომ სოქიშახ>სოქიშა, სოიშახ>სოიშა;

სოიშა ზმნისართი შეიძლება კიდევ მეტად გამარტივდეს:

სოშა (=სანამდე), რომელსაც -ხ (=მდე) თანდებულნიანი პარალელური ფორმა მოეპოვება: *სოშახ*.

სოიშახ ზმნისართი ზოგჯერ -თ(ი) ნაწილაკს დაირთავს: *სოიშახით//სოიშახთ*. „ხ“ თანდებული არა მარტო დროის, არამედ ადგილის აღმნიშვნელ ზმნისართებთანაც იხმარება, შდრ.: *ეკოხ//ეკოხო, დიკოხ//დიკოხო, დინოხ//დინოხო* (ან. კიზირია 1982:265).

სონდარო//ონდარო//ოლო მიმართებითი ზმნიზედის შესატყვისია ქართული *ვიდრე* და სვანური – *ვოდლო//ოდლო*. სვანურ ფორმაში „ვ“ განვითარებულია, გამოიყოფა აგრეთვე უარყოფითი ნაწილაკი -ლო (ნ. აბესაძე 1962:130). ნ. აბესაძეს შესაძლებლად მიაჩნია ქართული *ოდეს*, სვანურ *ოდ-* და მეგრული *ოდო//ონდო* („ნ“ განვითარდებოდა დ-ს წინ) ფუძეების დაკავშირება (იხ. ნ. აბესაძე 1962:130),

აღნიშნული მიმართებითი ზმნიზედა მეგრულში იშვიათად გამოიყენება, -თ(ი) ნაწილაკს არ დაირთავს.

მუ დროს (=როდესაც/„რა დროს(აც)“) იშვიათად გვხვდება, გამარტივებით იძლევა *მუდოს* ფორმას (ი. ყიფშიძე 1914:228). შედგება მუ=რა? კითხვითი ნაცვალსახელისა და ქართულიდან ნასესხები დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულის მიცემითი ბრუნვის ფორმისაგან – „დროს“. „დროს“ შეიძლება ჩაენაცვლოს „დროის“ აღმნიშვნელი სიტყვა „ბორჯი“¹ იმავე მიცემითი ბრუნვის ფორმით: ბორჯი-ს; საკავშირებელი სიტყვა იქნება შემდეგი სახის: *მუ ბორჯის* (=რა დროს(აც)). *მუ დროს* და *მუ ბორჯის* მიმართებითი ზმნიზედები -თ(ი) ნაწილაკს არ დაირთავენ.

¹ იხ. ი. ყიფშიძე 1914:207,300.

მუჟამსით (=როდესაც/„რა ჟამსაც“) აგებულებით ჰგავს მუ ღროს/მუ ბორჯის მიმართებით ზმნიზელებს, რადგან მუ (=რა) ასევე ღროის აღმნიშვნელ სიტყვას (ჟამი)¹ დაირთავს, ოღონდ, მათგან განსხვავებით, გამოყენების სინხშირითა და ფორმათა ნაირგვარობით გამოირჩევა. აღნიშნული წევრ-კავშირის შემადგენლობაში „ჟამი“ ხან ფუძის სახითაა მოცემული, ხანაც სახელობითის, მიცემითის ან მიმართულებითის ნიშნებს დაირთავს. ამ უკანასკნელს შედარებით იშვიათად; აღნიშნული მიმართებითი ზმნიზედა შემდეგი სახით გვხვდება: *მუჟამ//მუჟამი//მუ ჟამს//მუჟამიშ(ხ)*. როგორც მოსალოდნელი იყო, -ხ თანდებული მიმართულებითი ბრუნვის ფორმასთან იკარგება.

ცნობილია, რომ *მს* ბგერათკომპლექსი ზუგდიდურ კილოკავში *მც*'ში გადადის (ს. ჟღენტი 1953:156). ამ ფონეტიკური წესის შედეგად არსებობს პარალელური ფორმები: *მუჟამს//მუჟამც//მუჟამცგ*².

-თ(ი) ნაწილაკი დაერთვის მიცემითი ბრუნვის ფორმას და მიმართებითი ზმნიზედა შემდეგ სახეს იღებს: *მუჟამსთ(ი)//მუჟამცთ(ი)*.

მუშ მამლას (=როგორ ჩქარა/„რის მასწრაფად“) ტიპის მიმართებითი ზმნიზედა სხვა ქართველურ ენებში არ მოიპოვება. ამ ზმნიზედის პირველი შემადგენელი ნაწილი კითხვითი ნაცვალსახელია, რომელიც ნათესაობითი ბრუნვის ფორმითაა მოცემული (*მუ-შ „რ-ის“*), *მამლას* – თანაბრობითი ხარისხის ფორმაა *მალი* (=სწრაფი) ზედსართავი სახელისა, *მა-ა* კონფიქსით ნაწარმოები, რომელსაც ემატება მიცემითი ბრუნვის ნიშანი (*მა-მალ-ა-ხ*). ზედსართავის თანაბრობითი ხარისხის ორგანული წარმოება მხოლოდ მეგრულს ახასიათებს (ი. ყიფშიძე 1914:034; გ. როგავა 1958:99-105).

¹ იხ. ი. ყიფშიძე 1914:207,300.

² გ განვითარებულია (იხ. ამის შესახებ მ. ციკოლია 1954:327).

„მამალას“ შეიძლება შეიცვალოს სხვა ზედსართავის თანაბრობითი ხარისხის ფორმით: მა-ჩქარ-ა-ს, მა-(ნ)-წარ-ა-ს და ა. შ.; თანაბრობითი ხარისხის ფორმა შესაძლოა ფუძეგაორკეცებულად იყოს წარმოდგენილი: მუშ *მამლა-მამლას*.

ნამუ შეანს (=რომელ//რა დროს) რთული აგებულებისაა. შედგება *ნამუ* (=რომელი) კითხვითი ნაცვალსახელისა და შეან¹ დროის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულისაგან. ნ. აბესაძეს შესაძლებლად მიაჩნია მეგრული „შეან“ ფუძის სემანტიკური ერთეულის დაკავშირება სვანურ „შომ“ ფუძესთან, რომელიც ასევე დროის გაგებას შეიცავს (ნ. აბესაძე 1962:128). *ნამუ შეანს* არ დაირთავს -თ(ი) ნაწილაკს²; იშვითად გამოიყენება.

ნამუ განიშე (=საიდანაც/რომელი მხრიდანაც) ასევე კითხვითი ნაცვალსახელისა და დამოუკიდებელი მნიშვნელობის *გან* სიტყვისგან შედგება, რომელსაც შეხორცებული აქვს დაშორებითი ბრუნვის ნიშანი (-იშე): *განიშე*=მხრიდან (იხ. ი. ყიფშიძე 1914:213), ამიტომ ეს მიმართებითი ზმნიზედა გამოსვლითობას გამოხატავს.

მეგრულში სოდეთ (=სადაც) წევრ-კავშირის მნიშვნელობით გამოიყენება *სოდგა//სოდიგა//სოვიდა //სოლევიდა* (=სადაც) განუსაზღვრელობითი ზმნისართი, რომლიც ასევე *სო* ფუძის შემცველია.

მიდმაყუნი, *სოდგა* მა იბდეე (ყ,48,29) (=წამომყევი, *სადაც* მე წავალ).

ამავე ფუნქციითაა გამოყენებული *სოთხანი//სოთხანითი* ლაზურშიც (ლ. ფაჩულია 1997:92) (მაგალითი იხ. იქვე).

¹ „შეან“ ფუძე მეგრულში, გარდა *ნამუ* (=რომელი) კითხვითი ნაცვალსახელისა, შეიძლება მოცემული იყოს ჩვენებით ნაცვალსახელთანაც: ათე შეანს (=ამ დროს) (ტ. II, 98, 15-16).

² მეგრულისაგან განსხვავებით, სვანურში *შომ*- ფუძე დაირთავს მიმართებითობის მაწარმოებელ ნაწილაკს: *შომ-შამ* (ნ. აბესაძე 1962:128).

მეგრულში მთავარ წინადადებაში კორელატებად მოცემულია *თიწკუმა* და *თიწკალა* დროის ზმნიზედები. ი. ყიფშიძის მიხედვით, ამ ფორმებში გამოიყოფა *წკალა//წკელა*, *წკუმა//წკმა* თანდებულები, ქართული თან'ის ფარდი, რომლებიც გაუფორმებელი ნათესაობითის ფორმას დაერთვიან: თი-წკმა (ი. ყიფშიძე 1914:121).

როგორც ვ. თოფურიამ გაარკვია, პირვანდელი სახე ამ თანდებულებისა არის *კალა//კელა//კუმა*, რომლებიც დაერთვიან არა გაუფორმებელ, არამედ გაფორმებულ ნათესაობითს და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის -შ ელემენტისა და თანდებულის თავკიდური კ'ს შერწყმის შედეგად, ბუნებრივი ბგერათკომპლექსების მიღების მიზნით, შკ იქცა წკ'დ (ვ. თოფურია 1937:119-121).

§ 2. ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა განლაგება

მეგრულში რთული ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა განლაგების ოთხ შესაძლო შემთხვევაზე (მთ.+დამოკ., დამოკ.+მთ., მთ.+დამოკ.+მთ., მთ.+დამოკ.+კორ.) უკვე გვქონდა საუბარი, როცა განვიხილეთ მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა განლაგების საკითხი მიმართებითნაც-ვალსახელიან ქვეწყობილ წინადადებაში. მიმართებითზმნიზედიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაშიც იგივე ვითარებაა, ოღონდ ცალკეული მიმართებითი ზმნიზედის შემცველი დამოკიდებული წინადადების პოზიცია მთავრის მიმართ შეზღუდულია; ასევე განსაზღვრულია თავად მიმართებითი ზმნიზედის ადგილი დამოკიდებულ წინადადებაში, ხოლო კორელატისა — მთავარში.

მეგრულში მიმართებითზმნიზედიან რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა განლაგების ზემოხსენებული ოთხი შესაძლო შემთხვევა დასტურდება მაშინ, როცა დამოკიდებულ წინადადებაში მოცემულია შემდეგი მიმართებითი ზმნიზედები: *სოდეთ* (=სადაც), *მუჟანსით* (=როდესაც/როცა//„რა ჟამსაც“), *მუჭოთ* (=1. როგორც, 2. როგორც კი).

ნამუ შვანს (=რომელ//რა დროსაც), *მუ დროს/მუ ბორჯის* (=რა დროსაც), *ნამუ განიშე* (=რომელი მხრიდანაც) წვერ-კავშირიანი დამოკიდებული ყოველთვის პირველ ადგილზე დგას. ასევე, ძირითადად უსწრებს მთავარს *მუშ მამლას* (//*მარქარას/მანწარას...* (=„რის მასწრაფად“/რა სიმწართაც...)) და *სონდარო//ონდარო//ოდო* (=სანამ, სანამდე) მიმართებითზმნიზედებიანი დამოკიდებულიც; იშვიათად *სონდარო//ონდარო//ოდო* წვერ-კავშირიანი დამოკიდებული ინტერპოზიციაში, ხოლო *მუშ მამლას* მიმართებითზმნიზედიანი დამოკიდებული მთავრის მომდევნოდ დასტურდება. წვერ-კავშირები: *ნამუ შვანს*, *მუ დროს/მუ ბორჯის* გამოცემულ ტექსტებში უკორელატოდაა წარმოდგენილი, ხოლო *ნამუ განიშე*, *მუშ მამლას* საკავშირებელ სიტყვებს სპეციფიკური კორელატები (*ირ დიხაშე*, *თიშ მამლას*) მოეპოვებათ და კონსტრუქციის ბოლოს არასოდეს არ იკავებენ ადგილს.

მთავარი+დამოკიდებული

იღვ, იღვ ღო *თი სახენწიფომ* ქიმერთვ, *სოდეთი* ხენწიფეში ცირასქუა ღურუღუ (=იარა, იარა და *იმ სახელმწიფოში* მივიდა, *სადაც* ხელმწიფის ქალიშვილი კვდებოდა) (ტ. II, 326, 1-2).

თექ ქიგიასერვ, *სოდეთ* თე ბოში ჯანღღენ (=იქ შემოალამდა, *სადაც* ეს ბიჭი იწვა) (ტ. II, 106, 8).

ოსურქ კითხვ, *მუჟანსთ* კორქ გაათუ რაგადინდ... (ხ., 17, 11) (=ქალმა ჰკითხა [ამბავი], *როცა* კაცმა გაათავა ლაპარაკი);

ოჭუმარეს თეში ქიიესუ ირფელქ, მუჭოთ ცირაქ უწუუნდ
(=დილას ისე მოხდა ყველაფერი, როგორც ქალიშვილმა უთ-
ხრა) (ტ. II, 184, 37);

ცხადიცალო თოლს აწმორე, ცხადივით თვალწინ მიღვას,
მუჭო ქეშმაყვინთუნი. როგორც კი ჩამეთვლიმება.
(ტ. I, 70, 32).

თიშ მანწარას ქაჩუ ბაღანას, მუშ მანწარას ვეგმიმეტენ-
დუ ბენდუა ჯოლორინ (=ისე მწარედ/, იმის სიმწარით“ უკბინა
ბავშვს, როგორ მწარედ(აც) არ გაიმეტებდა ცოფიანი ძაღ-
ლი);

ღამო კიდებულ იმთავარი

სოდეთ უთითუ ხოჭოქუნი, თაქ ქენორე ცხენი (=სადაც მი-
უთითა ხოჭომ, იქ, აქ“ არის ჩამღვარი ცხენი) (ტ. II, 326, 23);

სოდეთ მიოწურესენი, თი არდვილს იოჩირთუ (=სადაც
მიასწავლეს, იმ ადვილს ვერ მიაგნო/, აცდა“) (ტ. II, 85, 30);

მუჟანსეთი ირი კოც რხინი უღუღენი, ხენწიფექ ზოჯგ
(=როცა ყველას („ყველა კაცს“) მხიარულება („ლხენა“)
ჰქონდა, ხელმწიფემ ბრძანა) (ტ. II, 308, 31-32).

მუჭოთ პირველი ძღაბიწკალა ლეკური აშედღ შქასგნ,
თეშ ქაშედღ ლეკური თაქ ხოლო... (ტ. II, 206, 4-6) (=რო-
გორც პირველ გოგოსთან ჩაიღო შუაში ხმალი, ისე ჩაიღო
ხმალი აქაც).

ნამუ შეანს გვერშაპი დოცვილესენი, ე ძღაბიქ გეხარუ..
(=როცა/, რომელ დროსაც“ გველესაპი მოკლეს, ამ გოგომ
გაიხარა...) (ტ. II, 102, 33-34);

მუ დროს სი ვა გორწყექინი, როდესაც („რა დროსაც“)
შენ ვერ გხედავ,
მისხუნ რინაშა დინაფა. ყოფნას მირჩვენია ღაკარგვა.
(ხ., 319, 10)

მუ ბორჯის ქმნემოსხაპანქიე, ეფერი-ეფერი მართახი
ქიგემაშქვია, ნამდა ართი შორტი ტყეები ართი ცურე გემონ-

წყია.. (ტ. II, 54, 23) (=როცა „რა დროს“ შემომახტებო, მათ-
რახი ისე „ისეთ-ისეთი“ დამარტყიო, რომ ერთი შოლტი ტყა-
ვი ერთ მხარეზე ამაძვრეო);

სონდარო თენენს ჟირხოლოს ვაბძირუნქენი, სი შური
გადგენუნია ღო მა მითინც ოსურო ვავაჟუნუქია (=სანამ ამათ
ორივეს [ერთად] არ ვნახავ, შენ ცოცხალი იქნები („სული
გედგება“) და მე არავის ცოლად არ გავყვებიო)
(ტ. II, 174, 15);

მუშ მამალა-მამლას თქუანქიე, თიშ მამლას ოკო ფჩა-
ნიე ოდიარე (ხ., 123, 21-22) (=როგორ სწრაფ-სწრაფად „რის
მასწრაფა-მასწრაფად“ იტყვიო, ისე სწრაფად „იმის მასწრა-
ფად“ უნდა მაჭამონო ბალახი);

ნაშუ განიშე მიკუულუ, ირ დიხაშე კილერი (რ)ღუ კარი
(=რომელი მხრიდან(აც) მოუარა, ყველა მხრიდან დაკეტილი
იყო კარი).

მთავარი + დამოკიდებული + მთავარი

...მაჟია ჭირხინიში დოჭყაფაშა, *სოდე* თი რაში ჯანუღუნ,
თექ ჭოდოლუ (=მეორე ჭიხვინის დაწყებადღე, *სადაც* ის რა-
ში იწვა, *იქ* გაჩნდა „დავარდა“) (ტ. II, 114, 11-12);

თი სახენწეფოს, *სოდე* თე კოჩიშ სქუა ღვ ხენწიფენი,
შქირენა ოზლოღვანღვ კათას (=იმ სახელმწიფოში, *სადაც* ამ
კაცის შვილი იყო ხელმწიფე, შიმშილი მუსრს ავლებდა
ხალხს) (ტ. II, 100, 25);

...დეღბიქ... ელუნწყუუ ნაცა-ტუტას ღო, *მუჟამც* თი ბო-
შიქ ღუღეფი გეგნოჭკერენი, ჟი ქიგნაარღვ ნდემც
(ტ. II, 44, 15-16) (=დედაბერმა ნაცარ-ტუტაში ჩაუშვა (ჩაყო)
[კაცი] და, როცა ბიჭმა [ღვეის] თავები გადაჭრა, ზედ მოაყა-
რა ღვეს);

თი მეღეჯეკ, *მუჭოთი* სანარტიამქ დუუჩინგნი, *თეში* ქოქი-
მინგ... (=იმ მეღორემ, *როგორც* „სანარტიამ“ დაუბარა, *ისე*
გაკეთა „ქნა“) (ტ. II, 222, 27);

სანარტიამქ, *მუჭოთი* ქემორთგნი, კითხვ მუში მაყალეს
დო ძიძეს (=სანარტიამ, *როგორც* კი მოვიდა, ჰკითხა თავის
ამხანაგს და ძიძას) (ტ. II, 222, 29);

მაყა, *სონდარო* ქომიღუნე ჩქიმი შქვილი დო საგანიე, ის
დოფთხილანქია (=მეო, *სანამ* მაქვს ჩემი მშვილდი და ისა-
რიო, მას მოვმწყემსავო) (ტ. II, 166, 8).

მთავარი + დამოკიდებული + კორელატი

იღვ ქორორაქ დო ქიმერთვ, *სოდეთვ* რაში გოუტუუნი,
თეჯ (=იარა ქორორამ და მივიდა, *სადაც* რაში გაუშვა, *იქ*)
(ტ. II, 76, 31);

იღვ მაფაში სქუაქ დო ქიმერთვ, *სოდეთ* რაში გოუტუუ-
ნი, *თი არდგილიშა* (=იარა მეფის შვილმა და მივიდა, *სადაც*
რაში გაუშვა, *იმ ადგილთან*) (ტ. II, 78, 20);

ტყაშკოჩქ გინილვ დო მოლართვ, *მუჭანსით* თე ამბე გე-
ეგვ, *თიმე ჟანს* (=ტყის კაცი „გადმოვიდა და“ წამოვიდა,
როცა ეს ამბავი გაიგო, *მაშინვე* „იმ დროს/ჟამს“).

...დასურო ქემოგვ დუდეფი, *მუჭო* თე ძღაბიქ უწუუნ,
თეშ (=მართლაც [მესრებზე] წამოგებულაია თავები, *როგორც*
ამ გოგომ უთხრა, *ისე*) (ტ. II, 204, 34-35);

დასურო ქიმიოგეს ოსხაპური, *მუჭო* ჭკომუა გაათუესინი,
ხათე (=მართლაც, დაუკრეს საცეკვაო, *როგორც* კი ჭამა და-
ამთავრეს, *მაშინვე*).

კორელატიის დასმა ქვეწყობილი წინადადების ბოლოს და-
დასტურებულია ქართული ენის დიალექტებშიც. მაგ.,

ასწავლა, *რავარც* უთხრა, *ისე* (ქართ., დიალექტ., ზ/გუ-
რული, 435, 8);

...იუქმე, რავარც ჩვენ უქმოფთ, ისთეო (იქვე, ქვგურული, 428,32);

მიმართებითზმნიზელიანი ქვეწყობილი წინადადება ერთო თავისებურებით ხასიათდება ქართველურ ენებში. კერძოდ, დამოკიდებული წინადადება შეიძლება უპრედიკატო იყოს. მთავარი წინადადების შემასმენელი გაიაზრება დამოკიდებულის პრედიკატად და ერთნაირი შემასმენლების განმეორების თავიდან აცილების მიზნით ხდება დამოკიდებულში პრედიკატის გამოტოვება. ასეთი მოვლენა დადასტურებულია ძველ ქართულში (ან. კიზირია 1969:139), აგრეთვე საერო ლიტერატურის ადრინდელ ძეგლებსა (ლ. აბზიანიძე 1977:119) და თანამედროვე ქართულშიც (ლ. კვაჭაძე 1966:397, აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე 1974:103).

ამგვარი წინადადება იძლეოდა საბაბს, რომ გაგებული ყოფილიყო შერწყმულ წინადადებად (აკ. შანიძე 1973:133). მიუხედავად იმისა, რომ იგი შერწყმული წინადადების ტოლფარდი ჩანს, კონსტრუქციით ქვეწყობილის შეკვეცილი სახეობაა (გ. როგავა 1948:370).

მეგრულშიც ამ ტიპის წინადადებები ქართულისებურად აღიქმება;

უშემასმენლო დამოკიდებულის ადგილი, მისი წარმოქმნის მიზეზიდან გამომდინარე, მხოლოდ მთ.+დამოკ. თანმიმდევრობით უნდა ყოფილიყო შემოფარგლული, მაგრამ მთავარ და დამოკიდებულ კომპონენტთა განლაგების სამივენაირ რიგს თანაბრად ავლენს. მაგ.,

მთ .+ დამოკ .

ჩონგურეფი ბრელი სორგუ,
მუჭოთ ჯვეში ბარაბანი.

ჩონგურები ბევრი ყრია,
როგორც ძველი ბარაბანი.
(ტ.I,339,33).

დამოკ .+ მთ .

მუჭოთ მანი, ბრელი შხვეფი ჩილამურით გილენგარა
(=როგორც მე, ბევრი სხვებიც (დადიან და)ცრემლებით ტი-
რიან) (ტ.I,298,1);

მთ.+დამოკ.+მთ.

ასე სი, მუჭოთ პაპანი, შიაგონი... (=ახლა შენ, როგორც
მღვდელი, შეაგონე) (ტ.II,314,18).

ამრიგად, თანმიმდევრობა დამოკ.+მთავარი ყველა მიმარ-
თებითი ზმნიზედის შემცველი ქვეწყობილი წინადადებისთვი-
საა დამახასიათებელი. საკუთრივ მიმართებითი ზმნიზედა ჩვე-
ულებრივ დამოკიდებული წინადადების თავში დგას, მაგრამ
შეუძლებელი არ არის შუაში მოქცევაც, თუმცა ეს ყველა
ზმნიზედაზე არ ვრცელდება.

§ 3. დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპები

მეგრულში დასტურდება სხვადასხვა სახის მიმართებით-
ზმნიზედიანი დამოკიდებული წინადადება. სიხშირითა და სა-
კავშირებელ საშუალებათა სიუხვით გამოირჩევიან ადგილის,
დროისა და ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადა-
დებები. ადგილისა და დროის გარემოებით დამოკიდებულ წი-
ნადადებებს ზოგჯერ საზიარო წევრ-კავშირიც მოეპოვებათ.
მიმართებითი ზმნიზედები განსაზღვრებით დამოკიდებულ წი-
ნადადებასაც აერთებენ მთავართან.

მიმართებითზმნიზედიან დამოკიდებულ წინადადებაშიც
კონკრეტულ წევრ-კავშირთან ერთად გამოიყენება -ნი (=რომ)
კავშირი, რომელიც დამოკიდებული წინადადების ბოლო
წევრს დაერთვის და წევრ-კავშირის მნიშვნელობას აძლიე-
რებს. მაგ., სოდეთ.. ნი (=სადაც... რომ), მუჭოთ... ნი (=რო-
გორც... რომ) და ა. შ. ამგვარი გაორმაგებული კავშირები -
სადაც რომ, როგორც რომ... ჩვეულებრივია დიალექტებში.

ადგილის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირებია: *სო//სოთი//სოთ* (=სადაც), *სოდე//სიდე//სედე//სოდეთ(ი)//სიდეთ(ი)* (=სადაც), *სოდე//სოდეშე//სოცურეშე//სოცურე//სოურე//სოვრე* (=საითკენაც, საიდანაც), *სოიშხეთი//სოქშა//სოიშ* (=სანამდე), *ნაბუ განიშე* (=რომელი მხრიდანაც), საიდანაც) მიმართებითი ზმნიზედები.

სო//სოთი//სოთ (=სადაც) მიმართებით ზმნიზელას მთავარში კორელატად შეეფარდება ადგილის ზმნიზედები: *აქ//თაქ//თაქინე//ათაქ//ათაქინე* (=აქ) – შედარებით იშვიათად, *ექ//თექ//თექინე//ეთექ//ეთექინე//ეთექინეშე* (=იქ) – უფრო ხშირად. ცალკეულ მაგალითებში დასტურდება: *აშო* (=აქეთ), *თიშა(ხ)* (=იქამდე), *თექ ოლე* (=იქ/იქავე). მაგ.,

სი *სო* ღინეკენი, *თექ* ბღინეკე მათია (ყ.,63,16) (=შენ სადაც დაიკარგები, *იქ* დავიკარგები მეცო);

სოთ აწოხვადგნანდი, *სადაც* შეხვდებიან,

თექ რჩუნა ყახახისე. *იქ* ძარცვავენ გლენს.

(ტ.I,229,29).

სოდე დუდი ინტირენდი, *ექ* ტანი ხოლო გითინტირე (=სადაც თავი დაეტევა, *იქ* ტანიც გაეტევა(ო) (ტ.II,443,11).

ჩხვერიში კაკალიამ მაშხვა სინათლე *სოდეთ* იცუაფუნ, *თექ* იპიქია მავა... (ხ.,50,30-31) (=ლომის მარცვლის ოდენა სინათლე *სადაც* იქნება, *იქ* ვიქნებიო მეო).

სოდეთ უთითუ ხოჭოქუნდი, *თაქ* ქენორე ცხენი (=სადაც მიუთითა ხოჭომ; *აქ* არის ჩამღგარი ცხენი) (ტ.II,326,32);

¹ მოცემულ ფორმებში გამოიყოფა ა- პრეფიქსი, რომელიც I პირთან საგნის სიახლოვის გამოხატველია (ე. თოფურია 1941:194).

² ანალოგიური წარმოებისაა „თექ“ და მისი ფონეტიკური ვარიანტები, ე-პრეფიქსი III პირთან სიახლოვეს გამოხატავს. ძირეული ქს შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში საგანგებოდაა აღნიშნული. ამ საკითხზე სპეციალური ლიტერატურის სია იხ. ან. კიზირია 1982:233)

სოდეთ დიშაბუ დიდი ქუა... სადაც დევს (შუაში) დიდი ქვა...
თაქ ეთმურსი წყითე წყარი აქ ამოდის მლაშე წყალი.
(ტ. I, 327, 7).

ქმორთეს, სოდე თე ოსურეფი დიიტუ გიორგიქჯ, თი-
შა[ხ] (=მოვიდნენ, სადაც ეს ქალები დატოვა გიორგიმ, იქამ-
ღე) (ტ. II, 208, 42).

ზოგჯერ მთავარ წინადადებაში კორელატი მოცემული არ
არის, მაგრამ დამოკიდებული წინადადების ტიპი მაინც გარ-
კვეულია, რადგან თავად მიმართებითი ზმნიზედის სო- ფუძე
აღნიშნავს ადგილს, შდრ.: ქართული სა-და, რომელიც „თა-
ვისთავად ადგილის ზმნიზედაა და მხოლოდ ადგილის სახე-
ლების ნაცვლობას ეწევა“ (ფ. ერთელიშვილი 1963:114);
მაგ.,

მა, სიდე გაჩემბელი იცინ, [თექ] ჩქიმით გაფჩენლუქია
(ხ., 123, 17) (=მე, სადაც გასაჩერებელი იქნება, [იქ] ჩემით
გაეჩერდებიო);

მე ფერი ჯადო მილუნია, სოდეთ მეურთენ, [თექ] ირფე-
ლი ქემშინანია (=მე ისეთი ჯადო მაქვსო, სადაც მივალთ,
[იქ] ყველაფერს ვიშოვნითო).

სოლე, სოლეშე, სოცურეშე (და სხვა მისგან მომდინარე)
ზმნისართები გამოხატავენ როგორც მიმართულებას, ასევე
გამოსვლითობას¹.

ა) გამოხატავენ მიმართულებას:

სოლე (=საითაც, საითკენაც) – თეურე (=იქითკენ), ეთე-
ურენ მხარეშე (=იქითა მხრისკენ) მაგ.,

სოლე გისხუნუნ, თეურე მეუა (ხ., 94, 32) (=საითაც გირ-
ჩევნია, იქითკენ წადიო).

¹ დაშორებითი ბრუნვის ფორმები (სოლე-შე, სო-ცურე-შე) მეგრულში
გამოიყენება მიმართულებითი ბრუნვის ფუნქციითაც. დაწვრ. იხ. არნ.
ჩიჭობავა 1936:6; ა. ლომთაძე, 1973:121, 1987:91.

სოლე დაჩხირი გურჩქინღღ, ეთუერენ მხარეშე ართო ულისქი ენოსორგუნია ორქო ღო ვარჩხილი (ხ.,289,6) (=სა-ითაც ცეცხლი (გა)უჩნდება, იქათა მხარეს/„მხრისკენ“ დახვავებულია ოქრო და ვერცხლი);

სოლე წვერ-კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება შეიძლება უკორელატოდაც იყოს წარმოდგენილი:

...სოლე თეს იცუნანქღ, ირი ცხოველი თე ჯოგეფიში, ირფელი ართო თეს ეკოუნს (=საითაც ამას წაიყვან, ყველა ცხოველი ამ ჯოგისა, ყველაფერი ერთად ამას მიჰყვება [იქითკენ] (ტ.,II,112,5-7).

სოვრე-თევრე

სოვრე მიკივრთი, თევრე იკივრთი (=საითაც გავიქეცი, იქით წავიქეცი) (ტ.,II,443,17);

ბ) გამოხატავენ გამოსვლითობას:

თავისუფალიე ხალხი, წყარი სოლე ოკოდეს, თეურე გილელესკონ (=თავისუფალია ხალხი, რომ წყალი, საიდანაც უნდოდათ, იქიდან შეეძლოთ წაეღოთ).

სოლეშე მორთუ, თეურე მიდართასია (=საიდანაც მოვიდა, იქითკენ წავიდელო).

სოცურეშე – თეცურეშე

სოცურეშე თურქი მიიშღნღ, თეცურეშე ურულულანღ, აშო ქაწოხვალამუნა შხვა კათა მარტინჯეფი... (ტ.,II,26,19) (=საიდანაც თურქი მოდიოდა, იქითკენ რომ გაქეუულან, აქით შემოსვლომით სხვა ხალხი – ლტოლვილები...).

სოურე – თეურე

თე სოურე გართინალიღნღ, თეურე თე ჟირ ჯიმაქ მიდართეს... (ხ.,232,19-20) (=+ამ საიდანაც დაბრუნება შეიძლებოდა, იქითკენ ეს ორი ძმა წავიდა);

სოიშახბთი//სოქიშა//სოიშა (=სანამდე) გამოხატავს მიწვევითობას. კორელატები: თეიშახბ//თექიშა//თეიშა (=იქამდე); მაგ.,

ართი დიდი ლოდი ტყვიას ქააქოთანსუ ათე მაფაში ოსურისქუა თეიშახ, სოიშახთი თოფიში ტყვიას მიართნი (ყ.,48,23) (=ერთი დიდ ლოდივით ტყვიას ისურის ეს მეფის ქალიშვილი იქამდის, სანამდე თოფის ტყვიას მიესვლება).

კორელატი ზოგჯერ გამოტოვებულია:

სერით მუზარბიი მუში ზანთითუ თხილანდუ, სოქიშ იში ხუმა ქიმიანჭუდუნდი, მუში ღუმალას (=ღამით მუზარბიი თავისი ყვირილით იცავდა, სანამდე მისი ხმა მისწვდებოდა, [იქამდე] თავის სამფლობელოს) (ტ.,II,38,5);

ნამუგანიშე (=რომელი მხრიდანაც, საიდანაც) გამოხატავს გამოსვლითობას.

...ნამუგანიშე აჟუ სხაპილქენ, ირო თეშინეშე მოხვად მიწულაქ უკული ხოლო (ხ.,26,13) (=რომელი მხრიდანაც/საიდანაც მოუხდა ჩახტომა, ყოველთვის იმ მხრიდან უხდებოდა შესვლა მერეც).

სოიშახთი//სოქიშა//სოიშა (=სანამდე) ზმნისართი, გარდა ადგილისა, დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირიც არის. დროსა და ადგილს გამოხატავს აგრეთვე აღნიშნული წევრ-კავშირის ქართული ფარდი „სანამდე“.

მომინჭით თი კეტეფი, სოიშ კოჩი ვეკოცოთე, თექიშახია (=მირტყით ის კეტები, სანამ კაცი არ ამოვაგლო, მანამდისო) (ტ.II,178,23).

ერთი და იმავე საკავშირებელი საშუალებით ორი სხვადასხვა ტიპის — ადგილისა და დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებების დაკავშირება მთავართან არ იქნება მოულოდნელი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ისტორიულად სივრცისა და დროის აღნიშვნა ერთმანეთთან კავშირში იყო. კერძოდ, სივრცის აღნიშვნა პირველადია, დროისა — მეორეული: „სივრცეში კორელაცია წინ უსწრებდა დროში დეტერმინაციას“ (არნ. ჩიქობავა 1945:490). ამგვარი შემთხვე-

ვის დროს კონტექსტის საშუალებით დგინდება, რა სახისაა დამოკიდებული წინადადება. ამიტომ კორელატივს გამოტოვება ვერ იწვევს ორაზროვნებას;

ადგილის გარემოებითი:

სანარტიაქ ოცია უწუუ ღო ქოთი მიდაცუნჲ, *სოიშხეთი* ოკორდღნი (=სანარტიამ თანხმობა უთხრა და კიდეც წაჰყვა [იქამდე], *სანამდეც* უნლოდა) (ტ. II, 220, 9);

დროის გარემოებითი:

ღუს ვადაანებენს, *სოიშ* მუ შიალეებენი შურო (=თავს არ დაანებებს [მანაშ], *სანამ* რაიმე შეეძლება) (ტ. II, 25, 10).

დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აერთებს აგრეთვე შემდეგი მიმართებითი ზმნიზედები: *მუჟამს//მუჟამც//მუჟამსით//მუჟანს//მუჟანსით* (=როცა „რა ჟამს“), *სონდარო//ონდარო//ოდო* (=სანამ), *მუ დროს//მუღოს, მუ ბორჯის* (=როდესაც „რა დროს“), *მუჭო//მუჭოთ* (=როგორც კი), *ნამუ შვანს* (=როცა რა დროს(აც)).

მუჟამს და მის ფონეტიკურ ვარიანტებს მთავარში მოეპოვებათ კორელატივები: *თიწკმა//თიწკმა//თიმუწკალა* (=მაშინ).

მუჟამს გემნიცუნესუნ, *თიწკმა* სუმ ძლაბეფქ გემნააცუნეს... (ხ., 200, 19) (=როცა „რა ჟამს“ შემოიყვანეს, *მაშინ* სამი გოგოები შემოჰყვნენ);

მუჟანს თინა ოხუშა მეცუნდან, *თიწკმა* ცნობა ქომუჩი მავა... (ხ., 280, 25) (=როცა ის დასახვრეტად მიჰყავდეთ (იქნება), *მაშინ* ცნობა მომეცი (მაცნობე) მეო);

მუჟანსეთი მოსვანჯა მიინდომუნდ, *თიმუწკალა* ქიმერთჲ ათე ოჩოკოჩქ ღო ცვილუა მუუკორინუუ (=როცა მოსვენება მოინდომა, *მაშინ* მივიდა ეს ოჩო-კოჩი და მოკვლა მოისურვა [მისი]) (ტ. II, 220, 31-32).

ზოგჯერ კორელატი გამოტოვებულია:

მუჟამს ქოთქუნ, ქემორთღ ღო ქიმენჯ (ხ.,244,21) (=როცა თქვა, [მაშინ] მოვიდა და მისცა);

სონდარო – თეიშა/ეიშა (=მანამ(დე))

მაგა, სონდარო ჩქომი რაშენს ვამიეონანქიე, ეიშა სქანი ოსურო ეგენიფრთუქია (ხ.,124,33) (=მე, სანამ ჩემს რაშებს არ მოიყვან, მანამ(დე) შენი ცოლი არ გავხედებო).

მუ დროს, მუ ბორჯის (=რა დროს(აც)) წევრ-კავშირებთან, გამოცემული ტექსტების მიხედვით, კორელატები არ დასტურდება:

მუ დროს სი ვაგორწყექინი, რა დროს (=როდესაც)
შენ ვერ გხედავ
მისხუნჯ რინაშა დინაფა. ყოფნას მირჩვენია ღაკარგვა:
(ხ.,319,10)

მუღოს კვარაა სარზენს თესჯ, რა დროს (=როდესაც)
ყვავი ფიქრობს ამაზე,
მელა ორწყე შორშე ჩესჯ. მელა ხედავს შორიდან
თეთრს.

(ყ.,175,13)

მუ ბორჯისჯ ქემნემოსხაპანქიე, ეფერი-ეფერი მართახნი ქიგმაშქია, ნამდა ართი შორტი ტყეები ართი ცურე გემონწყია... (=როცა/„რა დროს“ შემომახტებო, მართახნი ისე („ისეთ-ისეთი“) დამარტყიო, რომ ერთი შოლტი ტყავი ერთ მხარეზე ამამერო...)) (ტ.II,54,23).

მუჭო/მუჭოთ (=როგორც კი) და ნამუ შეანს (=როდესაც) მიმართებითი ზმნიზედებით დაკავშირებული რთული ქვეწყობილი წინადადების ნაწილები თანაჟამიერობას გამოხატავენ¹. ქართულში ამგვარი ფუნქციით დატვირთულია „რო-

¹ მუჭოთ (=როგორც კი) წევრ-კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების ნაწილები ყოველთვის გამოხატავენ თანაჟამიერობას, ნამუ შეანს (=როდესაც) წევრ-კავშირიანისა კი მხოლოდ გარკვეულ კონტექსტში.

გორც კი“ და „თუ არა“ კავშირები, ამიტომაც მათთან „კორელატად გამოყენებულია „მაშინვე“, სადაც -ვე ნაწილაკს შეაქვს ერთდროულობის ნიუანსი“ (შ. ძიძიგური 1973:343). ნამუ შვანს წვერ-კავშირიანი რთული ქვეწყობილი წინადადება გამოცემულ ტექსტებში უკორელატოდაა წარმოდგენილი. *მუჭოთ* (=როგორც კი) წვერ-კავშირს შეეფარდება *ხათე*, *ხათე ხოლო* (=მაშინვე) და *ეთიმწკმა* (=მაშინვე/„იმწამსვე“) კორელატები; „ხოლო“ ქართული -ვე ნაწილაკის მორფოლოგიური ეკვივალენცია, თუმცა ხათეც, „ხოლო“ ნაწილაკის გარეშე, ასევე ეთიმწკმა (ამ კონტექსტში!) ქართული -ვე ნაწილაკიანი კორელატის (მაშინ-ვე) მნიშვნელობის მატარებელი არიან. მთავარ წინადადებაში კორელატის გამოტოვება იშვიათად ხდება.

მუჭო ქიმერთნი, *ხათე* ქლდინჯირე (=როგორც კი მივიდა, *მაშინვე* დაწვა) (ტ. II, 44, 22).

ჩქიმი ოსურიში ხე *მუჭო* ქიმკალანდუუ ხანიში სქუასგნ, ტყვია *ხათე ხოლო* ტურინს გინიკათუანს ეშე... (ხ., 18, 21-22) (=ჩემი ცოლის ხელი როგორც კი შეეხება ხანის შვილს — ტყვია *მაშინვე* ზევით ამოიწვეს (ამოფრინდება);

სი *მუჭო* ღოიძახე, *ეთიმწკმა* მარჯვეთ ორდა! (ხ., 101, 1-2) (=შენ როგორც კი დაგიძახო, *მაშინვე* „იმწამსვე“ მარჯვედ იყავი).

მუჭოთი ქმერთნი, *ხათე* გურგინი ქიგეუდგეს თი ცირაშა (=როგორც კი მივიდა [მეფესთან], *მაშინვე* დაავკირგვინეს („ავკირგვინი დაადგეს“) იმ ქალიშვილთან) (ტ. II, 222, 8-9);

მუჭო მიმინოთ გინიირთუვე, ემერი ქიგლაფურინუა... (=როგორც კი მიმინოდ გადაიქცა, [მაშინვე] ეგერ დააფრინდალ) (ტ. II, 54, 36);

მუჭოთი ქიგეგონეს თენა სქუალენქნი, სუმიხოლოქ მინ-
დომეს ოგურაფუშა ულა (=როგორც კი გაიგონეს ეს შვი-
ლებმა, [მაშინვე] სამივემ მოინდომა სასწავლებლად წასვლა)
(ტ. II, 296, 4);

ნამუშვანს დოღურუ გვერშაპინი, ... სი ქიგიოფურიინი დო...
ჭკომი თიში ხორცია (=როცა „რა დროს(აც)“ [როგორც კი]
მოკვდება გველეშაპი, შენ [მაშინვე] დააფრინდი და შეჭამე
მისი ხორციო) (ტ. II, 102, 17);

ვითარების გარემოებითი დამოკიდებული წინადა-
დების წევრ-კავშირებია: მუჭოლ//მუჭოთ (=როგორც), მუშ მა-
მალას//მაჩქარას... მუჭოლ/მუჭოთ – თეში/ეთეშინე (=ისე), თი-
ნერო (=ისე, „ისეთნაირად“), თე ჯგურათ (=ამგვარად).

მუჭოთ მერჭარინ, თეში რე ირფელია (ხ., 74, 34) (=რო-
გორც მოგწერე, ისე არის ყველაფერიო);

მუჭო ათაქინე დოხვადუნი, ეთეშინე სუმიხოლო ქალაქის
ქოღოხვადგ რჩინუ კოჩქ (=როგორც აქ („აქანე“) დახვდა,
ისე სამივე ქალაქში დახვდა [მათ] მოხუცი კაცი)
(ტ. II, 322, 31);

თის მუჭო... დოღუნ, თინერო – თესტ... (ხ., 235, 36-37)
(=იმას როგორც გაუკეთა, ისეთნაირად [გაუკეთა] ამასაც...);

მუჭო მუ დინახე ფაიტონს, თე ჯგურათ... ართი... კოჩქ
აშო ქაუხვად (ხ., 280, 16) (=როგორც თვითონ ზის ფაიტონ-
ში, ამგვარად ერთი კაცი აქეთ შემოხვდა).

ზოგჯერ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში წევრ-კავშირისა
და კორელატის შეუსაბამობის მაგალითები დასტურდება.
კერძოდ, მთავარ წინადადებაში კორელატად ჩვენებითი ნაც-
ვალსახელია მოცემული, ვითარების ზმნიზედის ნაცვლად.
მაგ.,

...ე კათა მუჭო ღურეენ, თენა გაღოლე სი ხოლოვა
(ხ., 269, 1) (=ეს ხალხი როგორც მომკვდარა, ეს დაგემართება
შენცო);

ამგვარი მოვლენა, ცოცხალი მეტყველების გავლენით, მხატვრულ ლიტერატურაშიც შეინიშნება (ამასთან დაკავშ. დაწვრ. იხ. ნ. ბასილაია 1955:193).

მთავარ წინადადებაში ზოგჯერ კორელატი გამოტოვებულია:

...პიჯავა დოჭარეს, *მუჭოთი* ჩვეულება *ორღნი* (=პირობა დადეს/„დაწერეს“ [ისე], როგორც ჩვეულება იყო) (ტ. II, 232, 35-36);

ცხოვრენდეს¹, *მუჭოთი* დონინელი აფუდუ მუმასე... (= [ძმები] ცხოვრობდნენ [ისე], როგორც დაბარებული პქონდა მამას) (ტ. II, 236, 17);

მუშ მამლას//მანწარას და ა. შ. ამგვარ მიმართებით ზმნიზედას მთავარში ყოველთვის მოეპოვება ასევე რთული შედგენილობის შესაბამისი კორელატი, *თიშ მამლას//მანწარას* და ა. შ. ტიპისა.

მუშ მამლა-მამლას თქუანქიე, *თიშ მამლას* ოკო ფჩანიე ოდიარე (ხ., 123, 21-22) (=როგორ სწრაფ-სწრაფად/„რის მასწრაფა-მასწრაფად“ იტყვი, ისე სწრაფად/„იმის მასწრაფად“ უნდა მაჭამონო ბალახი);

თიშ მამლას ქიმირულე, *მუშ მამლას* ვაარულე წიარს (=ისე ჩქარა/„იმის მასწრაფად“ მირბის, როგორადაც/„რის მასწრაფად“ ვერ გაიქცევა მწვეარი);

სოდეთ (=სადაც), *მუჟამსით//მუჟანსით* (=როდესაც/„რა უამსაც“) მიმართებითი ზმნიზედები განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების წვერ-კავშირებია, როცა მთავარში მოცემულია კორელატი და მისამართი სიტყვა. „ქართულშიც

¹ კორელატის გამოტოვება მთავარ წინადადებაში ხელს უწყობს ამგვარი კონსტრუქციის აღქმას ერთ ინტონაციურ ერთეულად. „როცა მთავარი წინადადება ოდენ ზმნა-შემასმენლითაა გადმოცემული, მაშინ დამოკიდებული მთავრის ორგანულ ნაწილად აღიქმება“ (ქართული ხალხური სიტყვიერება 1991:9).

რაჟამს, როდესაც/როცა კავშირების ერთ-ერთი ფუნქცია განსაზღვრებითობაა (შ. ძიძიგური 1973:271).

მიეხოლუ თი ზორას, სოდუ ძლაბი მულარდენი... (=მიუახლოვდა იმ სახლობას, სადაც გოგო (+რომ) იმყოფებოდა) (ტ. II, 170, 19);

ჟირ-სუმ თუთამ უკული მეთხუ ხე მუმაქ დო მიდუკონუ თი არდვილიშა, სიდეთ დანიშნესუნ (ხ., 128, 20) (=ორი-სამი თვის შემდეგ მოჰკიდა ხელი მამამ და წაიყვანა იმ ადგილას/„ადგილისკენ“, სადაც (+რომ) დანიშნეს).

თიმუ სერს, მუჟანსუთი სანარტიაქ ქედინჯირუ დაალურაფალონი, ქიმერთუ თიშა დო ართი კურხი ბირგულიწკმა მეკვათუ (=იმ საღამოს, როცა სანარტია დაწვა დასაძინებლად, [გოგო] მივიდა მასთან და ერთი ფეხი მუხლთან მოაჭრა) (ტ. II, 222, 15-16);

მთავარ წინადადებაში მისამართი სიტყვა ყოველთვის მოცემულია, შეიძლება იშვიათად გამოტოვებული იყოს კორელატი, როცა დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირი „სოდეთ“ მიმართებითი ზმნიზედაა; მაგ.,

უკულ ვა მიძურუ ვაგ ზალი, შემდეგ არ მინახავს [ის] ვაგ ზალი,

სოდეთ წორო ბგულენდით... სადაც ერთად ვსუირობდით... (ტ. I, 134, 35)

ბინა ქაძირუ, მუ სიდე იჯანუაფუდუ უკული... (ხ., 198, 22-23) (= [ის] ბინა უჩვენა, თვითონ სადაც იწვებოდა (იწოლებოდა) მერმე).

მუჟანს (=რა ჟამს/როცა) მიმართებითი ზმნიზედა ზოგჯერ ქართული „რაც“ მიმართებითი ნაცვალსახელით, ან „თუ“ და „რადგან“ კავშირებითაა გადმოცემული. ასევე „მუჭოთი“ ზმნიზედაც შეიძლება „რაც“, „რადგან“ საკავშირებელ საშუალებათა მნიშვნელობისა იყოს, ნაცვლად ძირითადი როგორც, როგორც კი მნიშვნელობებისა.

როცა ორივე ზემოაღნიშნული წევრ-კავშირი „რაც“ მიმართებითი ნაცვალსახელის ფარდია, დამოკიდებული წინადადების ტიპი არ იცვლება, დროის გარემოებითა, მაგრამ გარკვეულ ნიუანსობრივ სხვაობასთან მაინც გვაქვს საქმე: მთავარში კორელატად მოცემულია *თიშ უკული* (=მას შემდეგ, მას აქეთ) დროის ზმნიზედა¹ (იხ. მუჟანს(=როცა) და მუჭოტ(=როგორც კი) წევრ-კავშირები დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში, გვ. 81-83).

თიშ უკული დაჩხირს ივჭუქ, *მას შემდეგ* ცეცხლში
ვიწვი,
მუჟამს მომიჩინი ვარი. *რაც* უარი შემომითვალე
(ტ. I, 114, 13)

თიშ უკული, მუჭო წანენქ მუკორთენი, სუმ შხვაქ ქედ-
ბადგ (ხ., 213, 14-15) (=მას შემდეგ, რაც რომ წლები გავიდა,
სამი სხვა შეეძინა);

თუკი მუჟანს „თუ“ კავშირის მნიშვნელობისაა, მაშინ დამოკიდებული წინადადება პირობითია.

მუჟამს ტყურას თქუანქინი, *თუ* („როცა“) ტყუილს
იტყვი,
თესი ვამაყუნუ ჯგირი ამას არ მოჰყვება კარგი
(ტ. I, 107, 5).

ცნობილია, რომ „რადგან“ კავშირი მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას აერთებს მთავართან. შემთხვევითი არ არის დროულობის წევრ-კავშირის (მუ-ჟანს-ი-თ) დაკავშირება მიზეზის გამომხატველ „რადგან“ კავშირთან, რადგან, როგორც არნ. ჩიქობავამ ცხადყო, დროსა და მიზეზს შორის ისტორიული კავშირი და გარკვეული ფსიქოლოგიური ურთიერთმიმართება არსებობს (არნ. ჩიქობავა 1945:490).

¹ შდრ.: „რაც“ წევრ-კავშირისა და *მას შემდეგ, მას აქეთ* კორელატების შეხამება ქართულში (ფ. ერთელიშვილი 1963:138-139).

მუჟამსუთი კანონიერო სიტყვას თხულებსუნდი, მიიღეს, ურჩქილეს (ხ.,292,29) (=რადგან „როცა“ კანონიერად ითხოვს სიტყვას, მიიღეს, მოუსმინეს);

მუჟამსუთი თენეფი ბერეგით მუღირი რენანი, თენეფი წკალა მორთეს არძა რაგადებული პირუტყეფუქ (=რადგან „როცა“ ესენი ზმელეთით არიან მოსული, ამათთან მოვიდნენ მთელი [ზემოთ] ნათქვამი პირუტყევი) (ტ. II, 116, 32-33);

მუჭო (=როგორც) მიმართებითი ზმნიზედა როცა ქართული „რადგან“ კავშირის ფარდია, მაშინ დამოკიდებული წინადადება მიზეზის გარემოებითია.

მუჭო ჯგირი ბოში გიორგინი, ათე ცირას ეწყინუ თემთაქიან ძირაფაქ (=რადგან „როგორც“ კარგი ბიჭი [იყო] გიორგი, ამ ქალიშვილს ეწყინა მისი აქ ნახვა) (ტ. II, 206, 22).

ზემოთ დამოწმებულ „მუჟამსუთი“ წვერ-კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაში დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი აწმყოს მწკრივის ფორმითაა გადმოცემული (თხულებს „ითხოვს“), მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი კი – წყვეტილისა (მიიღეს „მიიღეს“, ურჩქილეს „(მო)უსმინეს“). ცნობილია, რომ მიზეზის გარემოებიან ქვეწყობილ წინადადებაში მიზეზ-შედგობრივი დამოკიდებულებაა, დამოკიდებული გამოხატავს მიზეზს, ხოლო მთავარი – შედეგს. ისმის კითხვა: როგორ შეეხამება ახლანდელი დროის მიზეზი წარსული დროის შედეგს? ამგვარ მოვლენას ქართულში სავსებით დამაჯერებელი ახსნა მოეპოვება, რაც გასაზიარებელია მეგრულის შემთხვევაშიც. კერძოდ, მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელი წყვეტილის ფორმით ყოველთვის ნამყო დროისა და თხრობითი კილოს მნიშვნელობას გადმოსცემს. დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელიც თხრობითი კილოსია, მაგრამ დროის საზღვრებით შემოუფარგლავი: იგი ობიექტურად არსებულ ფაქტს ასახელებს მხოლოდ და მოცემულ შემთხვევაში თანხედენილია ნამყოს გარკვეული მო-

მენტისა. ნამყო დროის გადმოცემა ამ მწკრივის შეფარდებითი მნიშვნელობაა ამ პოზიციაში“ (ლ. გეგუჩაძე 1974:56-67). მსგავსი მოკლენა დასტურდება ქართული საერო ლიტერატურის ადრინდელ ძეგლებშიც (XII-XIII სს.) და ლ. გეგუჩაძის ეს თვალსაზრისი გაზიარებული აქვს ლ. აბზიანიძესაც (იხ. ლ. აბზიანიძე 1977:154).

**მაქვემდებარებელკავშირიანი
ქვეყნობილი წინადადება**

მეგრული მაქვემდებარებელი კავშირების სიუხვით არ გამოირჩევა, მაგრამ მათი გამოყენების არე გაცილებით ფართოა, ვიდრე სხვა საკავშირებელი საშუალებებისა. მეგრული იყენებს *-ნი*, *ნაშულა*, *-ღა* მაქვემდებარებელ კავშირებს.

მეგრულ ტექსტებში გვხვდება აგრეთვე ქართულიდან ნასესხები მაქვემდებარებელი კავშირები: *რადგან//რაზან//რადან; ოღონდ; ვითომც*.

§ 1. -ნი(=რომ) კავშირი ქვეყნობილ წინადადებაში

ი. ყიფშიძე თავის მეგრულის გრამატიკაში ბევრჯერ ახსენებს *-ნი*'ს და ხან კავშირს უწოდებს, ხან – ნაწილაკს (იხ. ი. ყიფშიძე 1914:52,122(1),(3),(4);140). ლექსიკონში ერთგვარად შეჯამებული აქვს სხვადასხვა ადგილას ნათქვამი და ჩამოთვლილია *-ნი*'ს მნიშვნელობები: 1. Когда, как; 2. чтоны, что; 3. что, который; (იქვე: 289). ნ. აბესაძისთვის *-ნი* კავშირია (ნ. აბესაძე 1965:247-251), გ. როგავა *-ნი//ნ-ს* კავშირ-ნაწილაკს ან ნაწილაკს უწოდებს (გ. როგავა 1987; 1988). გ. კარტოზიასთვის *-ნი* ისეთი კავშირია, რომელიც ენკლიტიკურად მიერთვის წინამავალ სიტყვას (გ. კარტოზია 1996:79-81). ვ. ახალაიას აზრით, *-ნი*'ს სახელდება ნაწილაკად ყველაზე მართებულია (ვ. ახალაია 1999:183).

განსხვავებულია *-ნი*-ს არა მარტო კვალიფიკაცია, არამედ დაწერილობაც: ზოგი მას ცალკე წერს (ი. ყიფშიძე, ნ. აბესაძე), ზოგი ღეფისით გამოყოფს (არნ. ჩიქობავა, გ. როგავა),

ზოგიც იმ სიტყვასთან ერთად, რომელსაც დაერთვის (გ. კარტოზია).

ბოლო დრომდე არ იყო ცნობილი ლაზურში -ნი კავშირ-ნაწილაკის არსებობა, მაგრამ რთული შედგენილობის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელებისა და ზმნისართების გაანალიზების შედეგად გაირკვა, რომ -ნი სუფიქს-ნაწილაკი ლაზურის (ჭანურის) კუთვნილებაც ყოფილა (გ. როგავა 1988:221-225).

-ნი'ს სხვა საკავშირებელი საშუალებებისაგან განსხვავებული ადგილი უჭირავს დამოკიდებულ წინადადებაში, კერძოდ, ენკლიტიკურად მიერთვის ბოლო წევრს¹, რომელიც უმთავრეს შემთხვევაში ზმნა-შემასმენელია, იშვიათად - სხვა წევრი. -ნი კავშირდართულ სიტყვას ზოგჯერ შეიძლება ბოლოსწინა პოზიციაც ეკავოს წინადადებაში. აქვე დავძენთ, -ნი კავშირი სახელს დაერთვის თუ ზმნას, სემატიკურად მანც ზმნას უკავშირდება.

მეგრულის -ნი კავშირი მნიშვნელობით ყველაზე ახლოს თანამედროვე ქართულის „რომ“ კავშირთან დგას. -ნი'ს ფარდი „რომ“ ქართულ თარგმანში ყოველთვის ზმნა-შემასმენლის წინ იკავებს ადგილს. „ძველ ქართულში თანამედროვე „რომ“ კავშირის ფუნქციებს რამდენიმე კავშირი ინაწილებდა: რომელ, რამეთუ, ვითარმედ, რაა//რა, რაც თავისთავად მიანიშნებს ახალი ქართულის „რომ“ კავშირის ფუნქციების გაფართოებაზე. ზმნის წინ გამორჩეულად „რაა“ კავშირი იხმარებოდა: რაა იხილა, პრქუა (ნ. აბესაძე 1963:15, 1965:247), შდრ.: ქობირუნდ, ქუუწუ (=რომ ნახა, უთხრა). ქ. ლომთათიძე საგანგებოდ მიუთითებდა ძველი ქართული რაა//რა კავშირისა და მეგრული -ნი'ს ფუნქციურ სიახლოვეზე (ქ. ლომთათიძე 1958:115).

¹ მეგრულში ასეთივე პოზიცია უჭირავს და კავშირსაც.

-ნი კავშირ-ნაწილაკს ს. ჯანაშია აფხაზურიდან ნასესხებად მიიჩნევდა (ს. ჯანაშია 1959:226). გ. კარტოზიამ სცადა -ნის წარმომავლობა ქართველურ ნიდაგზე აეხსნა. მისი აზრით, იგი ნაცვალსახელური წარმოშობისაა, მასალობრივ ემთხვევა კითხვით მინ/მინი „ვინ“ ნაცვალსახელს და უნდა მომდინარეობდეს აღრინდელი *ვინ//ვინი ფორმისგან. ანალოგიური მიმართებაა სვანურშიც ძრ „ვინ,, და ერე „რომ“-ს შორის (გ. კარტოზია 1996:81).

მეგრული -ნი კავშირის მნიშვნელობისაა სვანური „ერე“ კავშირი, უფრო სწორად, მისი ფონეტიკური ვარიანტი -ერ/ქ და ლაზური -ნა კავშირ-ნაწილაკი². ერ/ე ან იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, ან უშუალოდ ზმნა-შემასმენლის წინ იკავებს ადგილს (ნ. აბესაძე 1963:15). ლაზურის -ნა კავშირ-ნაწილაკი, მეგრული -ნი¹ს მსგავსად, მნიშვნელობათა ნაირგვარობით გამოირჩევა (ნ. მარი, 1910:71, არნ. ჩიქობავა 1936:184), თუმცა შესაძლოა, მეგრულისაგან განსხვავებით და ქართული „რომ“-ის მსგავსად, იწყებდეს დამოკიდებულ წინადადებას (ლ. ფაჩულია 1997:60. ლაზურის მაგალითები იხ. იქვე), ან მოთავსებული იყოს დამოკიდებული წინადადების წევრებს შორის; არ არის გამორიცხული იდგეს წინადადების ბოლოს (ვ. ახალაია 1999:185).

¹ სვანურ „ერე“ კავშირს ახასიათებს ცვეთა, რის შედეგადაც რჩება ერ/ე ფორმები. სრული (ერე) და შეკვეცილი (ერ/ე) ვარიანტების ურთიერთმონაცვლეობა მკაცრად განსაზღვრულია და მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევებშია შესაძლებელი (ნ. აბესაძე 1962:138).

² -ნი კავშირ-ნაწილაკის სისტემისაა ქართ. -და და ჭანური -ნა კავშირ-ნაწილაკები (გ. როგავა 1987:50), მაგრამ ჭანურის -ნა მიჩნეულია არა მეგრულის -ნი//-ნი, არამედ მეგრულისავე -და კავშირ-ნაწილაკის ბადალად (ფარდად), რომელიც „ქართულისთვისაც არაა უცხო“ (არნ. ჩიქობავა 1939:184-185). -და კავშირიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას განვიხილავთ ცალკე, ამავე თავში.

ძველი ქართულის „რამ“ კავშირი ზოგჯერ, ტმესის წესით, ზმნისწინსა და ზმნას შორის იკავებდა ადგილს: მორამ-ვიდა, იხილა (=რომ მოვიდა, იხილა). სვანური ერ/ე კავშირიც შეიძლება ჩაერთოს პრევერბსა და ზმნას შორის (ქერ ადკვარხ „რომ ისროლეს“) (ნ. აბესაძე 1963:16). ფრაზის ასე თავისებურად წარმოება შეუძლია ჭანურის -ნა კავშირ-ნაწილაკსაც, მაგ., ეკნა-ნა-ჩუმს“ კარს რომ იცავს“; გმარი-ნა-ჭუმს „პურს რომ აცხობს“, (ნ. მარი 1910:75, ივ. შილაკაძე 1951:33).

მეგრულისათვის ამგვარ შემთხვევაში ტმესი არ არის დამახასიათებელი, მაგრამ -ნი კავშირ-ნაწილაკიც ისეთივე ზოგადი მნიშვნელობისაა, როგორც ძველი ქართული რამ//რა, სვანური ერ/ე და ჭანური -ნა.

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ -ნი'ს ცვეთა ახასიათებს. ი. ყიფშიძის მიხედვით, -ნი'ს ცვეთის შედეგად რჩება ოდენ თანხმოვანი ან ხმოვანი: -ნ//ნი/ე (ი. ყიფშიძე 1914:0140-0141). მისი ამ თვისებიდან, მეგრულში -ე სუფიქსიანი კავშირებითის არსებობიდან და -ნი კავშირიან ჰიპოთაქსურ კონსტრუქციაში დადასტურებული ია>იე ფონეტიკური პროცესიდან გამომდინარე სამეცნიერო ლიტერატურაში დაისვა საკითხი: -ნი კავშირის ოდინდელი, სრული სახე -ი*ნი ხომ არ იყო? (იხ. გ. კარტოზია 1996:79-82).

მეგრულში კავშირებით კილოს ორი მაწარმოებელი აქვს: -ა და -ე სუფიქსები (ი. ყიფშიძე 1914:055-067; არნ. ჩიჭობავა 1936:140). აქედან ა-ნიანი კავშირებითები, ასე ვთქვათ, „წმინდა კავშირებითებია“, ე/ე-ნიანი კი „რომ“ კავშირიანი კავშირებითები (გ. კარტოზია 1958:232). განსხვავება ა-ნიან და ე/ე-ნიან კავშირებითთა შორის შენიშნული ჰქონდა ჯერ კიდევ ი. ყიფშიძეს (იხ. ი. ყიფშიძე 1914:0139). „-ნი კავშირის წინ მუდამ კავშირებითის „ეე“ ნიშანი გვაქვს, რაც გვა-

ფიქრებინებს, რომ ე/ე-ნიანი წარმოება მიღებულია ა-ნიან კავშირებითზე *ი-ნი (=რომ) კავშირის დართვის შედეგად (გ. კარტოზია 1958:234)¹. ამ ეე-ში უნდა იყოს შემონახული „რომ“ კავშირისეული რაღაც ელემენტი² (იქვე: 234-236).

*-ინი კავშირი ბოლოთანხმოვნთან სიტყვებზე დართვისას სრული სახით რჩება: ჭარუნდასინი (=რომ წერდეს), ბოლოხმოვნთან სიტყვებზე დართვისას თავკიდურ ი-ს უნდა კარგავდეს: ჭარუნდუნი (=რომ წერდა), ხოლო I და II კავშირებითების მხოლოდითი რიცხვის I და II პირის ფორმებზე (ვჭარუნდა/ვჭარა „ვწერდე/ვწერო“, ჯარუნდა/ჭარა „წერდე/წერო“) დართვისას კი არ დაკარგულა -ინი კავშირის თავკიდური ხმოვანი, არამედ წინამაგალ ა-ს შერწყმია და ე/ე მოუცია:

ბჭარუნდა-ინი > ბჭარუნდენი > ბჭარუნდენი > ბჭარუნდენი (გ. კარტოზია 1958:235). ანალოგიურ ვითარებას უნდა ჰქონდეს ადგილი სხვათა სიტყვის -ჲ (=ქართ. ლ) ნაწილაკიან სიტყვებზე -ინი კავშირის დართვისას, რის შედეგადაც -ია > -იე'ს³ (გ. კარტოზია 1958:235).

ამრიგად, გ. კარტოზიას თვალსაზრისის გათვალისწინებით, -ინი კავშირის არსებობის კვალი ჩანს შემდეგი სახის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში:

ემე ფურტინე, თოლს ქალგოლუ (=ზევით რომ ააფურთხო, თვალში ჩაგივარდება) (ტ. II, 426, 13);

¹ განსხვავებული თვალსაზრისისთვის იხ. ი. ყიფშიძე 1914:012-013; არნ. ჩიქობავა 1936:141, 1952:248-249; მ. მარგველაშვილი 1982:47.

² გამოცემულ მეგრულ ტექსტებში ე/ე-ნიან კავშირებითზე ი-ნი კავშირის დაურთველობა რომ გ. კარტოზიას თვალსაზრისის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, შენიშნული აქვს მ. მარგველაშვილსაც, რადგან ე/ე-ში უკვე ივარაუდება ოდინდელი „ინი“ კავშირის ხმოვნის არსებობა (იხ. მ. მარგველაშვილი 1982:47).

³ განსხვავებული თვალსაზრისისთვის იხ. ი. ყიფშიძე 1914:0144; გ. კაჭარავა 1950:250; ს. ელენტი 1953:127).

...თი სიტყვა ღო თი საგანი *ვაძიწუე*, ღუდი ვამოკო ცოცხალი (=ის სიტყვა და ის საქმე „საგანი“ რომ არ მითხრა, თავი არ მინდა ცოცხალი) (ტ. II, 120, 18);

უმუშერას *მიღგაყუნე*, ზარმაცს („უმუშევარს“)
რომ *გამოგყვე*,
სქანჯგუა ჭკუა მალვენუ. შენისთანა ჭკუა მექნება.
(ტ. I, 333, 20)

მუ ადამური სულიერი კოჩი *რექა*, ჩქიმი ოთიფურეს *შეხნე* (=რა (+ადამიანი) სულიერი კაცი ხარე, ჩემს სათივეს რომ შეეხეო) (ტ. II, 156, 7);

მუ კოჩი *ექა*, ჩქიმი შუქის *გუურხევე* (=რა კაცი ხარო, ჩემს ძალას „შუქს“ რომ გაუტელიო?) (ტ. II, 20, 24);

თის *გეკაყოთანცდე*, ღუდიში ჭუაშე *ღოსჯღენდა* (=იმას რომ ამოაგდებსო, თავის ტკივილისაგან მორჩებაო) (ტ. II, 290, 40);

1.1. მთავარ და დამოკიდებულ კომპონენტთა თავისებური განლაგებისათვის

მეგრულში წვერ-კავშირიანი (მიმართებითნაცვალსახელიანი და მიმართებითხმნიზედიანი) ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის განხილვისას გამოიკვეთა მთავარ და დამოკიდებულ კომპონენტთა განლაგების ოთხი შესაძლო შემთხვევა, რომელთაგან სამი საერთოა ქართულთან, ხოლო მეოთხე – მთ.+და-მოკ.+კორ. სპეციფიკურია მეგრულისთვის (მსჯელობა და მაგალითები იხ. ჩვენი ნაშრომის 53-ე, 56-ე და 74-ე გვერდებზე). -ნი კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადებისთვის ასევე სპეციფიკურია *კორელატიის მოთავსება წინადადებათა საზღვარზე*. ამ დროს დამოკიდებული უსწრებს მთავარს. თუ გავითავალისწინებთ -ნი კავშირის პოზიციას დამოკიდებულ წინადადებაში (იგი. ბოლოში დგას!), მაშინ უდავოა, რომ ასეთ შემთხვევაში კორელატი ყოველთვის -ნი კავშირიანი წვერის

შემდეგ დაიკავეს ადგილს¹. ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის შემადგენელ კომპონენტთა ამგვარ განლაგებას ჩვენ პირობითად ვუწოდებთ დამოკიდებული+კორელატი+მთავარი.

როგორც ერთ (მთ.+დამოკ.+კორ.), ისე მეორე (დამოკ.+კორ.+მთ.) თანმიმდევრობის დროს დამოკიდებული წინადადების -ნი კავშირდართულ ზმნა-შემასმენელს მოსდევს საგარემოებო სიტყვებით (ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის, მიზნის ზმნიზედებით) გადმოცემული კორელატი, ან კორელატი და ასახსნელი წევრი (ჩვენებითი ნაცვალსახელი+არსებითი სახელი). ამგვარი განლაგების შედეგად მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებებს შორის ზღვარი წაშლილია, რადგან -ნი კავშირიანი ზმნა-შემასმენელი რომელიმე საგარემოებო სიტყვასთან ქმნის სინტაგმას და მასთან ერთი საერთო ინტონაციით ფორმდება. ეს პროცესი ჩვეულებრივია და, შეიძლება ითქვას, უგამონაკლისოა მთ.+დამოკ.+კორ. თანმიმდევრობის დროს, ხოლო თვალში საცემია დამოკ.+კორ.+მთ. თანმიმდევრობის დროს მაშინ, როცა კორელატის შემდეგ დგას სახელი.

მთ.+დამოკ.+კორ.

ბოში დო ძღაბიქ დიირულეს, ქილაყაფესენი უკული (ხ.,207,34-35) (=გოგო და ბიჭმა დაიძინეს, რომ ითამაშეს, მერმე);

მიღართეს, ვითოჟირი ჯიმა შიძინენი თექ (=წავიდნენ, თორმეტი ძმა რომ შეიძინა ექ) (ტ.II,160,10-11);

ჟირი პარა ცხენი ქიჭანუეს, თი ჭყელეფი რდესგნ თუურე (ხ.,241,30) (=ორი წყვილი ცხენი დაიბარეს, ის დაწყველილები რომ იყვნენ, ეჭიღან);

¹ -ნი კავშირიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში შემადგენელ ნაწილთა განლაგების ასეთი კანონზომიერება შენიშნული აქვს ნ. აბესაძესაც (იხ. ნ. აბესაძე 1963:14).

მიდართვ ბოშიქ... მუში შქელი დო საგანი ხუჯის გინა-
ბუნი თემი (=წაილა ბიჭი..., თავისი მშვილდ-ისარი მხარზე
რომ ჰკილია, ისე) (ტ. II, 164, 15);

ვა დოხვალე, შხვას დოხვალენი თიზმა ხაზრო
(ხ., 254, 16-17) (=ვერ დახვდა, სხვას რომ დახვდა, ისე („ოდ-
დენად“) მზად);

კურცხას რე პაპა, ოშქურუნ თიმენ (ხ., 228, 5-6)
(=ფხიზლადაა მღვდელი, რომ ეშინია, იმითომ);

ხენწვფექ გუუტუ ეშმაკი დო ომბოლიაქ – წისქვილიში
ქუამო მირულეღენ თი კონი (=ხელმწიფემ გაუშვა ეშმაკი და
ობოლამ – წისქვილის ქვიანად რომ მირბოდა, ის კაცი)
(ტ. II, 134, 16);

ზოგჯერ კორელატი პლეონასტურად გავრცობილია.

გამარჯვება უწუ, თე, მეურცენი ათე კონიქ (ხ., 288, 28)
(=გამარჯობა უთხრა (+ამ), რომ მიდის, ამ კაცმა);

ეთინა გალეშე უჯინე, ეთი კონი, წამალი მეულენი თი
კონი (ხ., 260, 8) (=ის გარედან უყურებს, ის კაცი, წამალი
რომ მიუტანა, ის კაცი);

უმრავლეს შემთხვევაში ასახსნელი წევრი (მისათითებე-
ლი სიტყვა) ჩავარდნილია და წინამავალი კონტექსტით ივა-
რაუდება. მაგ.,

ქუდააგურუუ, დღას კოს ვა მეინენ ფერი (ხ., 195, 32-33)
(=შეასწავლა, ვერასოდეს კაციშვილი რომ ვერ მოუგებს,
ისეთი [ხერხი]);

დუუჭარუ, დღას კოს ვაჭარუნ თიგვარი (=დაუწერია,
ვერასდროს კაციშვილი რომ ვერ დაწერს იმგვარი [წერი-
ლი]);

ზოგჯერ კორელატი და მისათითებელი სიტყვა გათიშულია.

მეულა შარასენი, ართი კონიქ ქეშეხვადეს, ლაკვი მეხუნ-
სუნე ფერქე (=რომ მიდიან გზაზე, ერთი კაცი შეხვდათ,
ლეკვი რომ მიჰყავს, ისეთი) (ტ. II, 92, 30-31);

ათე ნდის ნოცუნუე ქიანაში სჯა, ვანტირენი თისხი (ხ.,4,24) (=ამ დევს ჰყოლია თურმე ბევრი ფუტკარი, რომ არ ეტევა, მდენი).

ამგვარი განლაგების „რომ“ კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება დასტურდება დიალექტებშიც:

დედინაცვალი აღარ უშვებს... ამ გერს, ოქროს თმები რო აქ, იმიტომ (ქართ. დიალექტ. ზ/იმერული, 450,36-37);

...მოვა, ბაღში რო დევი მოკლა, იმისი ძმა (იქვე, 452,25-26);

...აი ქალიშვილები მიეცი, მე რომ ვითხრა, იმასო (იქვე, ქვეგურული, 427,31-32).

ზოგჯერ -ნი კავშირიანი დამოკიდებულებით გაშიფრულია მის წინ მდგომი განსაზღვრების ან გარემოების შინაარსი, ან კიდევ განმარტებულია, რა საქმიანობას გულისხმობს ამა თუ იმ პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვა. მაგ.,

შარას თოლ-ელაღალირი ირემი ქოძირე, თოლი ვლ ულუდუნ ფერი (ხ.,242,22) (=გზაზე თვალამოლებული ირემი ნახა, თვალი რომ არ ჰქონდა ისეთი).

ბოშიქ. ჩაიში შუმა დროს, ძლაბიში დიდა ღო მუმა ჩაის შუნდესენი თეში, მინიილგ ზალაშა (ხ.,215,11-12) (=ბიჭი... ჩაის სმის დროს, გოგოს დედ-მამა ჩაის რომ სვამდნენ მაშინ („ისე“) შევიდა ზალაში).

ონჯირუანდესენ თიწკმა მოინალექ, კურხიშ მუმანწყუმა-ლიენ თექ, უწუ (ხ., 40,15-16) (=რომ აწვედნენ მაშინ მოსამსახურემ, ფეხსაცმლის გამხდელი რომ არის ამან, უთხრა).

ეს კიდევ ერთხელ მოწმობს: ზეპირ მეტყველებაში მთავარია ინფორმაციის ისეთნაირად გადმოცემა, რომ მთქმელმა ხაზი გაუსვას აუცილებლად ყურადღებაამისაქცევ მოვლენას, ხოლო მსმენელმა ადვილად დაიმახსოვროს იგი. ჩვენ მიერ დამოწმებული მაგალითების მიხედვით ხაზგასმულია საგნის

გარეგნული მხარე (ირემს თვალი არ ჰქონდა), მოქმედების პროცესი (ჩაის სმის დრო) და პროფესიული მოვალეობა (ფეხსაცმლის გახდა ევალეობა).

დამოკიდებული+კორელატი+მთავარი

ოსერშექ გეეთუნ უკულო, თე ბოში მიდეჯონეს დანჯირეშა (ხ.,280,24) (=ვახშამი რომ დამთავრდა მერმე, ეს ბიჭი წაიყვანეს დასაწოლად/„მოსასვენებლად“).

თი ოსური ჯანულუნ თექ, მუქ ქედინჯირე (ხ.,238,11) (=ის ქალი რომ იწვა ექ, თვითონ დაწვა).

ომქურუნი თემი, მელეჯექ... მუში ცუდეშა ქიმერთ (=რომ ეშინია ისე, მელორე... თავის სახლში მივიდა) (ტ.11,70,16).

კაპიკის გინირზებუდესუნ თემ, ქემორთეს აბრაგენქ (ხ.,226,21) (=კაპიკზე რომ ძიძგილაობდნენ მაშინ („ისე“), მოვიდნენ ყაჩაღები).

სი ფიქრენქნ თიშ მამალას, თიში ბინა ვაგაგორე (ხ.,98,26) (=შენ რომ ფიქრობ ისე სწრაფად („იმის მასწრაფად“), იმის ბინას ვერ მოძებნი).

ბრელც მოიფერუანსუნ, თი კოლს ვეენდავა (ხ.,280,9) (=ბევრს რომ მოგეფერება, იმ კაცს არ ენდო)

ვეჩინენქნ(ი) თი კოც, სქან საქმე ვაგაჩებაფუავა (=რომ არ იცნობ იმ კაცს, შენი საქმე არ გააცნო) (კ.ს.,123,2).

ზოგჯერ კორელატივს გავრცობა ხდება პლეონასტურად თე, სანწალე მიშაძუნ თე კვარეფი¹ ქიმიოხირე დო ჯგირი კვარეფი ქინუდ (ხ.,115,30-31) (=+ეს) საწამლავი რომ დევს ეს კვარეფი მოჰპარა და კარგი კვარეფი ჩაუდო).

¹ შლრ.: ...ათე მეურცენი ათე კოჩქ (ხ.,228,28) (=+ეს) რომ მიღის ეს კაცო).

ეთი, დიდი ჯარი ეუნცენ ეთი ხენწევე რე ოსურ-კოჩი (ხ.,289,13-14) (=+იხ), დიდი ჯარი რომ ჰყავს ის ხელმწივე არის ქალი „დელა-კაცი“).

ზოგჯერ მისათითებელი სიტყვა ჩავარდნილია, რჩება ოდენ კორელატი.

ჭვალა ვაულუნი ის სამგარიო ვაუტიბუნია (ტ. II, 457, 36) (=წველა რომ არა აქვს იმას სალოცავი არ წყალობსო).

მოკოდუნ ის ვემეფრეს (ტ. I, 248, 22) (=რომ მინდოდა იმას არ მიმათხოვეს („არ მიმცეს“)).

როგორც აღნიშნული იყო, ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში წვერ-კავშირებისა თუ მაქვემდებარებელი კავშირების (გარდა - და კავშირისა!) მნიშვნელობას -ნი კავშირი აძლიერებს. „მეგრულში -ნი’s გარეშე არ არის ბუნებრივი მიმართებითნაცვალსახელიანი და მიმართებითზმნიზედიანი რთული ქვეწყობილი წინადადება (გ. როგავა 1988:222). ქართულში „მიმართებითი ნაცვალსახელებისა და მიმართებითი ზმნიზედების გამოყენება საკავშირებელ სიტყვებად მეორეულია“ (ან. კიზირია 1965:55). ასევე მეორეულია მეგრულშიც.¹ ეს ნათლად ჩანს, როცა წვერ-კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადებიდან კონკრეტული მნიშვნელობის საკავშირებელ სიტყვას ამოვიღებთ.

ჯოლორი მის ოჯვილაფესინი, თის ოლალაფესია (=ძალდი ვისაც (+რომ) მოაკვლევინეს, იმას წაალებინეს) (ტ. II, 462, 36);

შდრ.: ჯოლორი ოჯვილაფესინი თის ოლალაფესია (=ძალდი რომ მოაკვლევინეს, იმას წაალებინესო).²

¹ იგივე თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული ზანური (მეგრულ-ჭანური) ენის მასალაზე მსჯელობისას ლ. ფაჩულის (იხ. ლ. ფაჩულია, 1997). განსხვავებული თვალსაზრისისთვის იხ. ვ. ახალაია (1999:186).

² შდრ.: ზემოთ დამოწმებული ოდენ კორელატიანი კონსტრუქცია.

თი მეღეჯე, *მუჭოთი* სანარტიაქ *ღუუჩინგნი*, *თუში* ქოქ-
მინგ... (=იმ მეღორემ, როგორც „სანარტიამ“ (+რომ) დაუბ-
რა, ისე გააკეთა „ქნა“) (ტ. II, 224, 27);

შდრ.: თი მეღეჯექ სანარტიაქ *ღუუჩინგნი*, *თუში* ქოქ-
მინგ... (=იმ მეღორემ, „სანარტიამ“ რომ დაუბრა, ისე გააკე-
თა/„ქნა“);

იღვ ქოჩორაქ ღო ქიმერთვ, სოღეთ რაში გოუტუუნდ
თექ (=იარა ქოჩორამ და მივიდა, სადაც რაში (+რომ) გა-
უშვა, იქ) (ტ. II, 76, 31);

შდრ.: იღვ ქოჩორაქ ღო ქიმერთვ რაში გოუტუუნდ
თექ (=იარა ქოჩორამ და მივიდა, რაში რომ გაუშვა, იქ);

1.2. -ნი კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპები

-ნი კავშირი ზოგადი მნიშვნელობისაა და პოლიფუნქციუ-
რია. (შდრ.: ქართული „რომ“, რომლის ცხრა ფუნქციას ასა-
ხელებს შ. ძიძიგური (იხ. შ. ძიძიგური 1959:332).

-ნი კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაში კონკრეტული
მნიშვნელობის მატარებელია კორელატი, რომელიც მთავარ
წინადადებაშია მოცემული.

-ნი კავშირი გვხვდება შემდეგი სახის დამოკიდებულ წი-
ნადადებებში.¹

ქვემდებარული

სი ძიქვა *მიგოზირენი*, *თითი* ჯგირი კოჩი ცოფერენია!
(=შენ შარვალი რომ მოგარა, ისიც კარგი ვაჟკაცი ყოფი-
ლად) (ტ. II, 308, 1);

¹ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში -ნი კავშირი გვხვდება მაშინ,
როცა მთავარში „ცნობიერება“ წრის ზმნა არის მოცემული. ამგვარი
კონსტრუქციები განხილულია ცალკე, სპეციალურ თავში (იხ., თავი V).

შვიბი მიკურნსუნა, თინა ხოლო მოკა რე... (ხუელი რამ
მისევეა, ახოც მეტია „მძიმე“) (ტ. II, 324, 11);

განსახლელებითი

კერბი ინჯრა კიკურაყურე, ნადირევი შხვადრშხვა ვამ-
თლეკინი (ახეთი ხელახე არ იქნებოდა, სხვადასხვა ნანადი-
რევი „ნადირევი“ რამ არ მოეჭანა) (ტ. II, 60, 33-34);

ათე კონქე, გამოკიწევი ბაწანა¹ უკახალე მუკაკონჯღსხ
(ამ კაცმა მოიხსნა თოკი, უკან რამ კიკლა) (ტ. II, 340, 15);

ვითარების გარემოებითი

თი ხეიწოყე თეში დიანინი, სქეა ვეკურღსხ (ის
ხეიწოყე ახე თადებოდა, რამ შვილი არ ჰყავდა)
(ტ. II, 218, 5).

ბებე თეშ დილეჩე, ნინას კვიხიებეყურე (ბებია რე
ვანდაცყავა, რამ ხინს არ მცემდა).

აღვიფის გარემოებითი

ოცხენე ყაცხა წინაკვღსხ - თეშ მერე“, უწეუ ხენ-
წოყე (ხაცხენე ყაცხა რამ აღვა, თე წადო“, უთხრა
ხეიწოყე) (ტ. II, 76, 8).

ღროის გარემოებითი

თაწკმ ქმინოთ დიდაქ ვინი ვინი-კურღსხ (= მაშინ
მოყოლა აქვა, იქონ რამ ვადახყვდათ [ბოჭი]).

მოხეხის გარემოებითი

მემაში დინიხელაღსხ, თაშენ ქმენი მყოათი (= მამის
დინიხადევი რამ თე, ქმეშენ მისვა მქორე) (ტ. II, 12, 20);

თუხის თაშენ ვინიხილე,

ამდენ [ჭანჯვას] თაშენ

(თაშენ) ვიჭან,

ურეკილე ვინიხელა

რამ ურეკედი არა ჰარი.

(ტ. I, 3-11, 25).

¹ ვინიხილადევი კინიხილე თი „თე“ - [თ] ბაწანა „ქმე“ თოკი“.

მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებაც იმავე კორელატებს შეიწყობს, რასაც მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება.

ცა დო დიხა თიშენი რდუ, ცა და მიწა იმიტომ იყო,
ირკოჩქ იცხოვრუკონი. რომ ყველას ეცხოვრა.
(ტ.I,289,13)

ხენწეფეჲ, სოლე გური გამკურთინუკონი, თიშენი დაა-
ლორგ დო უწუუ: (=ხელმწიფემ, როგორმე [ქალის] გული
რომ მოებრუნებინა, იმიტომ მოატყუა და უთხრა:)
(ტ.II,31,21-22); .

პირობითი დამოკიდებული წინადადება ძირითადად უკორელატოდაა წარმოდგენილი. იშვიათად მთავარში მოცემულია ხათე (=მაშინვე) (შდრ.: თანამედროვე ქართულის მაშინ, მაშ(ა)) პირობითი კავშირის კორელატები (შ. ძიძიგური 1973:260).

თანამედროვე ქართული პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში „რომ“ და „თუ“ კავშირებს იყენებს. აღნიშნული კავშირების განაწილება ხდება დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენლის კილოს მიხედვით – „რომ“ კავშირი კონიუნქტივის ეხამება, „თუ“ კავშირი – ინდიკატივის“ (შ. ძიძიგური 1973:372).

მეგრულში, ქართულისაგან განსხვავებით, პირობითი კილოც არსებობს (ი. ყიფშიძე 1914:01339). პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში მოცემულია თხრობითი, კავშირებითი და პირობითი კილოს ზმნები. კავშირებითი და პირობითი კილოს ფორმებთან მოცემული -ნი კავშირი ქართული „რომ“ კავშირის ფარდია, თხრობითი კილოს ფორმებთან მოცემული კი – „თუ“ კავშირისა.

ჩვენ მიერ დამოწმებული მაგალითების მიხედვით დამოკიდებულ წინადადებაში ზმნები მოცემულია შემდეგი მწკრივების ფორმით:

ა) მყოფადი, თხრობითი კილო

პაპას ლაჭუას *ქულუჭყანქანი* – გოლაჭი (=მღვდელს *თუ* გაკრეჭას *დაუპირუბ*, გაკრიჭე) (ტ. II, 441, 21);

ბ) II კავშირებითი, კავშირებითი კილო

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ „*ე/ე-ნიანი* კავშირებითის ფორმები გამოიყენება პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში, როცა ეს უკანასკნელი „რომ“ კავშირს შეიცავს“ (ი. ყიფშიძე 1914:0139);

მა თენა *ღოვჭარენი*, თეა ქი(ც)ანა დემენდურებუ (=მე ეს *რომ* *დავწერო*, მთელი ქვეყანა (ე.ი. ბევრი ვინმე) დამემდურება (გადამეკიდება)).

გ) II პირობითი, პირობითი კილო

„პირობითი II იწარმოება წყვეტილის ფუძისაგან ოკო(ნ)>კო(ნ) მაწარმოებლით. ამ მწკრივის შინაარსი ქართულში გადმოიცემა უმეტესად თურმეობითი II-ით, „რომ“ კავშირის მიმატებით“ (მ. მარგველაშვილი 1982:77). საერთოდ, (ო)კო(ნ)>კო(ნ)-ით ნაწარმოები რთული ზმნური ფორმები დამოკიდებულ წინადადებაში გამოიყენება, მათ შორის პირობით დამოკიდებულში (ი. ყიფშიძე 1914:0139).

კვერცხი *ქაძირესკონდი*, ჯიმუშიერი დოღურულუ (=კვერცხი *რომ* *ენახვებინათ*, ჯიმშიერი მოკვდებოდა) (ტ. II, 50, 22);

-ნი კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება შეიძლება უკორელატოდაც იყოს წარმოდგენილი. ასეთ დროს კორელატივს აღდგენა ხერხდება წინადადების მთლიანი შინაარსის გათვალისწინებით. მაგრამ ზოგჯერ წინადადების შინაარსს ერთნაირად ესადაგება ორი სხვადასხვა მნიშვნელობის ზმნიზედა და უპირატესობის მინიჭება რომელიმე მათგანისთვის ჭირს. ძირითადად დროისა და მიზეზის ზმნიზედები მეტოქეობენ. ეს კიდევ ერთხელ მოწმობს დროსა და მიზეზს შორის ისტორიული კავშირის არსებობას (იხ. არნ. ჩიჭობავა 1945:490. მსჯელობა და მაგალითები იხ. აგრეთვე ჩვენს ნაშრომში თავი II, §3).

დიდაქ სქუა ქობორჯნი, მუთუნს ვაჯაბენდუ (1. =დედამ შვილი რომ/როცა ნახა, [მერე] არაფერს არ დარღობდა; 2. =დედამ შვილი რომ/რადგან ნახა, არაფერს არ დარღობდა).

ამგვარ სიტუაციაში გასარკვევად გამოყენებულია ლ. კვაჭაძის მიერ შემუშავებული მეთოდური ხერხი, რომლის მიხედვითაც უნდა მოხდეს კონტექსტის, მოცემული წინადადების გარემოცვაში არსებული სინტაქსური ფგუფის გათვალისწინება (ლ. კვაჭაძე 1950:66). მაგ.,

უკული ჟირხოლო თოლითი ქუულდუღ, მარა ღურადღაშახ¹ იშენი წიმიინდე სამართალს კვათუნდღ დო დოღურუნდ, ჩხონდღ (ტ. II, 332, 32-34).

კონტექსტზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ აქ დრო ივარაუდება და არა მიზეზი. ამიტომ ...დოღურუნდ, ჩხონდღ კონსტრუქციაში შეიძლება აღვადგინოთ დროის გამომხატველი კორელატი: ...დოღურუნდ, [თიწკმა] ჩხონდღ (=რომ/როცა მოკვდა, [მაშინ] ცხონდა).

§ 2. ნამუღა (=რომ) კავშირი ქვეწყობღ წინადადებაში

მეგრული ნამუღა/ნამღა/ნამღა მაქვემდებარებელი კავშირი რთული შედგენილობისაა: ნამუ-ღა (საკუთრივ ნამუ (=რომელი?) კითხვითი ნაცვალსახელის აგებულების შესახებ მსჯელობა იხ. მე-20 გვ.-ზე) ნ. აბესაძის აზრით, ნამუღა'ს პირველადი მნიშვნელობაა თუ რომელი (ნ. აბესაძე 1965:250). შ. ძიძიგურის თვალსაზრისის გათვალისწინებით, „მართალია,

¹ მყარი სინტაგმა — „ღურა-ღაშახ“ ნიშნავს სიკვდილამდე, მთელი სიცოცხლის მანძილზე (აღნიშნავს დროს), იხ. სქოლოები (შედგ. კ. დანელიას მიერ) ქართული ზალხური სიტყვიერების II ტ. თბ., 1991, გვ. 636).

მაერთებელი კავშირის გაგებით მეგრულში „ლო“ გვხვდება, მაგრამ ხომ შეიძლებოდა „ლა“ ვარიანტიც გვექონოდა და ამ ვარიანტს „თუ“ს გაგება შემდგომ მიელო (შ. ძიძიგური 1973:362).

მეგრული ნამუდა¹ს მორფოლოგიური შესატყვისია ქართული „რომ“ და სვანური „ერე“ კავშირები (ნ. აბესაძე 1965:250). როგორც აღნიშნული იყო, მეგრული -ნი კავშირიც ყველაზე ახლოს თანამედროვე ქართულის „რომ“ კავშირთან დგას.

ცნობილია, რომ -ნი კავშირის ადგილი ძირითადად დამოკიდებული წინადადების ბოლოშია, ხოლო „ნამუდა“ უმთავრესად იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას, იშვიათად მოთავსებულია მასში. ნამუდა¹ს შემცველი ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტთა განლაგება განსაზღვრულია – დამოკიდებული მოსდევს მთავარს (შდრ.: -ნი კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელ ნაწილთა განლაგება).

ი. ყიფშიძე ასახელებს ნამუდა¹ს ძირითად მნიშვნელობებს: ЧТО, ЧТОНЫ, КОГДА. ამას გარდა, იგი სხვადასხვა კორელატთან სხვადასხვაგვარ მნიშვნელობებს იძენს (ი. ყიფშიძე 1914:0122,286).

„ნამუდა“ გამოიყენება ქვემდებარულ, დამატებით¹, განსაზღვრებით, ვითარების გარემოებით, მიზეზისა და მიზნის გარემოებით, ვითარებით-შედეგობით დამოკიდებულ წინადადებებში. ყველაზე ხშირად დამატებით და განსაზღვრებით დამოკიდებულ

¹ „ნამუდა“ კავშირი დამატებით (პირდაპირ დამატებით) დამოკიდებულ წინადადებას მთავართან აკავშირებს მაშინ, როცა ამ უკანასკნელში გარკვეული ჯგუფის, კერძოდ, თქმა-ბრძანების გამოშხატველი ზმნებია მოცემული. ამ ჯგუფის ზმნათა მონაწილეობით შექმნილ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებს აქ არ წარმოვადგენთ, ცალკე თავში განვიხილავთ – ე. წ. „ცნობიერება“ წრის ზმნებთან. „ნამუდა“ კავშირი ირიბ დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაში დადასტურებული აქვს ვ. ახალაიას (იხ. ვ. ახალაია, 1999:193).

წინადადებებში ვხვდებით. რამდენიმე მაგალითში „ნამუღა“ კავშირი უბრალო დამატებით დამოკიდებულ წინადადებაშიც დავადასტურეთ. „ნამუღა“ კავშირის მნიშვნელობის გასაძლიერებლად ზოგჯერ მასთან ერთად -ნი კავშირიც იხმარება.

„ნამუღა“ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადების ტიპები

ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებას მთავარში კორელატად მოეპოვება პირის ნაცვალსახელები.

ხოლო უმოსო გასაკვირო დაასქიდეს თიქ, ნამღა ხეჩოში გუდას ანთასი ფუთიში უმოსი ღვინქ ქენანტირუ (=კიდეე უფრო გასაკვირად დარჩათ ღს, რომ ხეჩოს გუდაში ათას ფუთზე მეტი ღვინო დაეტია) (ტ. II, 44, 33-34).

უბრალო დამატებითი დამოკიდებული წინადადების კორელატია მოქმედებით ბრუნვაში დასმული ჩვენებითი ნაცვალსახელი - თით (=იმით).

ღიდაქ დუდი იმართუ ითამ თით, ნამუღა ვააკოდუ მუში სქუაქუ ნდემეფცუ ქიმკალურუკონი (=ღეღამ თაეი იმართლა ვითომ იმით, რომ არ უნდოდა თაეისი შვილი ღეეებს შუქკვლომოდა) (ტ. II, 44, 33-34).

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების კორელატებია მთავარში: ეფერი/ფერი (=ისეთი, „იმფერი“), თინერი (=იმნაირი), თირიგი (=იმნაირი/„იმ რიგის“), თიცალი/თიცაი //თეცაი (=იმნაირი), თიჯგურა²//თიჯგუა (=იმგვარი), თი (=ის) ჩვენებითი ნაცვალსახელები. მაგ.,

რაში ჯიმუშიერიში ფერი რდილი რე, ნამღა ნანარტის ეუქუნანცნი (=ჯიმშერის რაში ისეთი გაწვრთნილია „ზრდილია“, რომ ნანატრს შეუსრულებს [კაცს]) (ტ. II, 50, 29);

¹ ორი უკანასკნელი ფორმა დასტურდება მარტივლეთა მეტყველებაში. ეს აღნიშნული აქვს ვ. ახალაიასაც (ვ. ახალაია 1999:196).

² თი-შ-გურა>თი-ჯგურა=„ისეთი“, სიტყვასიტყვით: „იმისთანა კარგი“.

დაჩხირი აკომირზი ფერძ, ნამდა თაქი მატებანდასენი
(=ცეცხლი დამინთე ისეთი, რომ აქ მათობოდეს) (ტ. II, 296, 39);

ოხეს გალე მუკი-მუკი ჩხე წყარი გოცუნს თიცალო², ნა-
მულა მუსგთ მიკაწენსენი, ირიფელს ღოჭუნს (=ეზოს გარეთ,
ირგვლივ ცხელი მდინარე („წყალი“) აკრავს ისეთი, რომ,
რასაც მიეშხეფება, ყველაფერს დაწვავს) (ტ. II, 6, 14);

ქიჟანას დიგორუუ თიცალი კოჩი, ნამდა სი კოლონათ
გემორჩქინდქ თიწკა (=ქვეყანაზე მოიძებნება ისეთი კაცი,
რომ შენ კოლოდ გამოჩნდები მასთანო) (ტ. II, 278, 11);

მუნერო ოკო ორზკო თიქ თინერი დაჩხირი, ნამდა ოხვა-
მეს ქუმუტუბუკონი (=როგორ უნდა დაენტო მას ისეთი ცეც-
ხლი, რომ ეკლესიაში [მღვდელი] გაეთბო) (ტ. II, 298, 1-2);

თი ბოში თინერი მასქურიში დაბადებული იყინია, ნამდა
კვერცხი ქააძირია-და, ხათე გოტეენცგ შურცია... (=ის ბიჭი
ისეთ ვარკვლავზე იქნება დაბადებული, „დაბადებული იქნე-
ბა“, რომ, კვერცხი თუ ანახეო, იმ წუთას განუტევებს სულ-
სო...) (ტ. II, 48, 34-36);

...ე ოსურქ... დიდი ცუდე ქიგედგვ. კურგომ თიჯგურა ბა-
ლავერი ქიგუცუნუუ, ნამდა მუთუნს ვემნაართე (ხ., 86, 14)
(=ამ ქალმა დიდი სახლი დადგა. ირგვლივ ისეთი ბლაგარი
შემოავლო, რომ ვერაფერი ვერ შემოვა).

¹ მისამართი სიტყვა და ჩვენებითი ნაცვალსახელი გათიშულია ზმნით.
„დისტანციური განსაზღვრება ცოცხალი მეტყველებისათვის ნაკლებდამ-
ხასიათებელია, მაგრამ მაინც შეიძლება შეგვეხედეს, მაგალითად, მეგრულ-
ში (ან. კიზირია 1982:220).

² აქ გათიშვას ხელი შეუწყო საზღერულთან სხვა მსაზღერელის არსე-
ბობაც.

მუა-სქანი თი რიგი კოჩი რღვ, ნამღდა ქაშქვილიში ძაფის უირხოლო ჩანჯ კითიშა ქეგიკრანღვ ღო გკინანღვნ, გოსოფუნღვ (ხ.,97,1-2) (=მამაშენი ისეთი („იმ რიგის“) კაცი იყო, რომ მშვილდის ძაფს ორივე ცერა თითზე გამოიბამდა და, რომ გასწევდა, გაგლევდა).

ბრელი ეხვეწუ ჭიჭიაქ ღო ბოლოს მიდევონუ მუმაქ თი პირობით, ნამუღა მუთუნ ვამოთხუეო (=ბევრს ეხვეწა ჭიჭია და ბოლოს წაიყვანა მამამ იმ პირობით, რომ რაიმე არ მოეთხოვა) (ტ. II, 340, 36).

ასე მიშელღ კინი თი აზრიშ, ნამღდა ხოლო მინიბღე თი წყარს ღო მიღურქ ცუდეშავა (=ახლა ისე იმ აზრადღე მივიდა („იმ აზრში შევიდა“), რომ ისე გადავალ იმ მდინარეს („წყალს“) და წავალ სახლშიო) (ტ. II, 242, 17).

ვითარების გარემოებითი ღამოკიდებული წინადადება კორელატად იყენებს ვითარების ზმნიზღედებს თეში/თეშ (=ისე) და ვითარებით ბრუნვაში მღგარ ჩვენებით ნაცვალსახელებს: თინერო (=იმნაირად), ეფერინერო (=ისეთნაირად). მაგ.,

...თეში ღააშქურინეს ირი კოჩი, ნამღდა ინეფიში სახელმწფოში ღინაშა კუჩხიში გეღგამაშათი ოშქურუღეს (=ისე შეაშინეს ყველა („ყველა კაცი“), რომ მათ სახელმწიფოში მიწაზე ფეხის ღადღმისაც კი ეშინოღათ) (ტ. II, 240, 17);

ასე მა თეს გოვოკურცხინუანქ ღო თეშ მოვონწყუნქ, ნამღდა თექ სი ქოღკოროფუასია (=ახლა მე ამას გავაღვიძებ და ისე მოვაწყობ საქმეს, რომ ამან შენ შეგიყვაროსო) (ტ. II, 272, 35);

¹ „თი რიგი კოჩი“, როგორც ჩანს, თი რიგში კოჩი (=იმ რიგის კაცი) საგან მომღინარეობს. ნათესაობით ბრუნვაში ღასმულმა განსაზღვრებამ ბრუნვის ნიშანი შესაძღლებღია ღაკარგოს გაბმულ მეტყვეღებაში. ეს მოვღენა საერთოა მეგრულ-ჭანური ღა სვანური ენებისათვის, ასევე ქართული ენის ღიღაღექტებისათვისაც (არნ. ჩიქობავა 1936:63; ან. კიზირია 1982:225-226).

...ოცადუდეს, მუთუნფერო თინერო ქიმერთესკო ხანიშა, ნაშუღა დუდი მაწონაფესკონი (ხ.,14,30-31) (=ცდილობდნენ, რამეფერად ისეთნაირად მისულიყენენ ხანთან, რომ თავი მოეწონებინათ);

თე ბოშიქ ეფერინერო ქიდიხორგ, ნაშუღა ძალამი ჯგირო, მუმას დო შხვა ჯიმალენს ორჯგინგ ირიფელიშენი (=ეს ბიჭი ისეთნაირად დასახლდა, რომ ძალიან კარგად, მამას და სხვა ძმებს აჯობა ყველაფერში) (ტ.II,288,10).

ზოგჯერ მთავარ წინადადებაში კორელატად მოცემულია სხვადასხვა ბრუნვაში მღგარი ჩვენებითი ნაცვალსახელი ვითარების გარემოების ფუნქციით.

1. სახელობითი ბრუნვის ფორმით

ქორორაქ მოურქე რაშის, თიცალო¹ ქალაყაფინუ, ნაშუღა ხენწიფეში მახორობა იცანცალგ (=ქორორამ გააგელვა რაში და ისე („ისეთი“) აათამაშა, რომ ხელმწიფის სახლ-კარი („სახლობა“) ზანზარებს) (ტ.II,82,37);

...ემეელგ ყორშიში დუდიშა დო თიცალი ქიმიოკჟინგ, ნაშუღა მურიცხეფცგ ქღლუქანცალუუ (=ავიდა კოშკის თავზე და ისეთი დაიყვირა, რომ ვარსკვლავები შეაზანზარა) (ტ.II,44,35-36);

ლეკანქ ფერი ქიგიოკიჟინუ, ნაშუღა ცას მურიცხიქ გამახორცქუ (=ლეკანმა ისეთი დაიყვირა, რომ ცას ვარსკვლავი მოსწყდა) (ტ.II,96,29);

ჩილი დო ქომონჯი თიზმა² მოწყინაფილი რდესგ, ნამუღა გოძიციანი ინეფიში ძვირაასგ იყიირდგ (=ცოლი და ქმარი

¹ მსგავსი შემთხვევა ქართულშიც დასტურდება. მაგ., ის ბერიკაცი ასეთი გამორბოდა, რომ ოცი წლის ბიჭი გეგონებოდა (ი.ჭ.II,107,30) (ფერთელიშვილი 1962:159).

² შესაძლოა, თიზმა<თიზმათ ფორმისაგან.

იმდენად მოწყენილი იყვნენ, რომ მათი გაცინება იშვიათად („ძვირად“) იქნებოდა) (ტ. II, 48, 18).

2. მიცემითი ბრუნვის ფორმით

ფერს იბირს, ფერს ღურჭულანს, ნამღა ათაქიან გოჯინას ღო რჩქილას მუთუნ ვაუჯგუ (=ისეთს მღერის, ისეთს ჟღურტულებს [ხე], რომ აქაურობის ყურებას და მოსმენას არაფერი არ სჯობია) (ტ. II, 272, 3-4);

თი ნღემი თიზე მასე ქუეცორცია, ნამღა თოლი თიშა აფუ მერემებულა (=ის დევი იმდენად („იმ ზომაზე“) უყვარსო, რომ თვალი მასზე აქვს მიშტერებული) (ტ. II, 54, 36-37).

3. დაშორებითი ბრუნვის ფორმით

იპრტი თი ზომაშ¹, ნამუღა უღაბურ ტყას ქიმთობლი (ხ., 42, 20) (=გავიქეცი ისე („იმ ზომამდე“), რომ უღაბურ ტყეში შევევარდი).

ჩვენებითი ნაცვალსახელი ზოგჯერ გამეორებულია. მაგ., ...ეფერი-ეფერი მართახნი ქიგემაშქვია, ნამღა ართი შორტი ტყეები ართი ცურე გემონწყია... (=მათრახნი ისე („ისეთ-ისეთი“) დამარტყიო, რომ ერთი შოლტი ტყავი ერთ მხარეზე ამამერეო...) (ტ. II, 54, 23).

„ნამუღა“ს მიზეზის კავშირის მნიშვნელობა აქვს, როცა მთავარში კორელატად მოცემულია მიზეზის ზმნიზედები: თი-შენი (=იმიტომ), თე-შენი (=ამიტომ). მაგ.,

„მარა“ თი-შენი ფთქვიია, ნამღა გაგიჭირღენა თქვა თი ბოშიში შენახავა (=„მაგრამ“ იმიტომ ვთქვიო, რომ გაგიჭირდებათ თქვენ იმ ბიჭის შენახვას) (ტ. II, 48-38).

[ღორონთქ] ქეგაპატიუა სქანი სქუა თი-შენი, ნამღა სი წირუას გერღია ღო სქანი სქუაში ღინაფა ქიმეგიღესია, შური ვაგიქალგნია. (= [ღმერთმა] „გაპატია“ შენი შვილი იმიტომ, რომ შენ წირვაზე იდექიო და შენი შვილის დაკარგვის

¹ თი ზომაშ<თი ზომაშხ.

[ამბავი] რომ მიგიტანეს, ხმა („სული“) არ ამოგიღიაო) (ტ. II, 306, 23-24).

კორელატად ზოგჯერ, მიზეზის ზმნიზედის ნაცვალად, ვითარების ზმნიზედაა გამოყენებული:

თით ქიჩინუ, მუჭო მუში თხუალაქ უაზროთ იცუენი. უაზროთ ათენერო ნამუდა, თხუ სქუაში ერჩქინა, ხოლო მუში დასწრება – ვარ (=ისიც შეიცნო, რომ მისი თხოვნა უაზრო აღმოჩნდა, „უაზროდ შეიქნა“. უაზრო იმიტომ („იმნაირად“), რომ სთხოვა შვილის გაჩენა, ხოლო თავისი დასწრება – არა) (ტ. II, 106, 151).

მიზეზის დამოკიდებული წინადადების კორელატი თიშენი/თეშენი (=იმიტომ/ამიტომ) მეგრულში, ქართულის მსგავსად, მთავარი წინადადების ბოლოს მოქცევისა და იქ ადგილის დამკვიდრების ტენდენციას იჩენს, რაც ღრთა განმავლობაში კავშირთან შეერთებით მთავრდება. კორელატისა და კავშირის ერთ რიტმულ-მელოდიკურ მთლიანობად აღქმა დამახასიათებელია ზეპირი მეტყველებისთვის, მაგრამ ეს პროცესი თანდათანობითაა. შტრ.: ლაზურის ვითარება, სადაც ჰემუშენი (=იმიტომ) ხან გამოყოფილია კავშირისგან მძიმით (...ჰემუშენი, ქი¹=იმიტომ, რომ), ხან – არა (...ჰემუშენი ქი=იმიტომ რომ). მეგრულში კავშირის კომპონენტად ქცევის ტენდენციას განსაკუთრებულად თიშურშენი (=იმის გამო/იმის გულისთვის) კორელატი ამჟღავნებს: თიშურშენი ნამუდა (=იმის გულისთვის რომ) (ლ. ფანულია 1997:65). ასეთი გზით მიიღება თიშენი ნამუდა, თეშენი ნამუდა რთული კავშირებიც, ისევე, როგორც მათი ქართული ფარდი იმიტომ² რომ, ამიტომ² რომ (შ. ძიძიგური 1973:245-

¹ ქ ნასესხება თურქულიდან. „ნამუდა“ ლაზურში არ დასტურდება.

² იცად იმტომ/ამტომ რთული შედგენილობისა და იშლება შემდგომად: იმთ რომ/ამტომ ამთ რომ/ამტომ (ვ. როგავ). ვ. როგავ წარმოშობით ასევე რთული შედგენილობისა და იშლება მეგრულში გამოყენებულ მიზეზის კავშირის კორელატებს: იმ-შურ-ენი (ამისთვის რომ არის²) > თიშენი (ამისთვის/ამიტომ). თე-შურ-ენი (ამისთვის რომ არის²) > თეშენი (ამისთვის/ამიტომ) (ვ. როგავ 1987:47).

346). თუმცა ზოგჯერ მძიმითაც არის გამოყოფილი: თიშენი, ნა-
ბუღა (=იმიტომ, რომ); თეშენი, ნაბუღა (=ამიტომ, რომ).

შ. ძიძიგური აღნიშნავს, რომ ამგვარი რთული კავშირე-
ბის მისაღებად კორელატის პოზიცია ერთ-ერთი ძირითადი,
თუმცა არც მთლად საკმარისი პირობათაგანია. ლოგიკური
მახვილის მქონე კორელატი, თუნდაც კავშირის მეზობლობა-
ში, ძველ მნიშვნელობას ინარჩუნებს. ხოლო როცა კორელა-
ტი და კავშირი ერთ ინტონაციურ ერთეულად აღიქმება, მა-
შინ თანშეზრდის პროცესი დამთავრებულია (შ. ძიძიგური
1973:345). ავტორს მიაჩნია, რომ ამ მხრივ ნაკლები პრობ-
ლემა იქმნება ზეპირ მეტყველებაში, რადგან რიტმო-მელოდი-
კური ფაქტი იქ ადვილად აღიქმება; ხოლო როცა საქმე
გვაქვს დაწერილთან, ამ შემთხვევაში ლოგიკური მახვილი
და სასვენნი ნიშანი შეიძლება არ ფარავდეს ერთმანეთს. უფ-
რო რთული ვითარებაა ძველ წერილობით ძეგლებში, როცა
პუნქტუაციის არადიფერენცირებულ სისტემას არ ძალუძს
გადმოსცეს ფრაზის ინტონაციური თავისებურება (იქვე:346).

ჩვენ დავძენთ, ორი კომპონენტის თანშეზრდის პროცესი
სანამ დასრულდება, გარკვეულ შემთხვევაში, ორაზროვნებას-
თან გვექნება საქმე. ამგვარი მაგალითები ზეპირ მეტყველება-
შიც შეიძლება დაიძებნოს და წერილობით ძეგლებშიც და-
დასტურდეს, ანუ „ზოგჯერ ტექსტი არავითარ სემანტიკურ
ანდა ფორმალურ ნიშნებს არ შეიცავს გარკვეული დასკვნის
გამოსატანად“ (იქვე:346).

მიზეზის კავშირისა და კორელატის შემცველი რთული
კავშირი მიზეზთან ერთად შედეგზეც მიუთითებს და ქვეწყო-
ბილი წინადადება მიზეზ-შედეგობრივია¹. მაგ.,

¹ მეგრულში რთული მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის შემადგენლობაში
თანაბრად მონაწილეობს როგორც *თიშენი* (=იმიტომ), ისე *თეშენი* (=ამიტომ)
მიზეზის ზმნიზედები. ხოლო ახალ ქართულში „რომ-თან ნიშანდობლივია
იმიტომ, მიტომ კორელატი“ (შ. ძიძიგური, 1973, გვ. 345), რის გამოც
მეგრული „*თეშენი ნაბუღა*“ ქართულში „*იმიტომ რომ*“-ით გადმოღის.

ოზეში კარეფიშა ვემზნირთე, *თიშენი ნაშულა* თითო ჭიმ-
კარი ანთასი ფუთიანი რე (=ეზოს კარებში არ შეისვლება,
იმიტომ რომ თითო ჭიმკარი ათასი ფუთიანი არის)
(ტ. II, 66, 17);

ათე ჟამსუ ცვაპურიცხამქე ქიდელახუ დო შურიძალაფუო
გინიირთუ, *თეშენი ნაშულა* თიში შური ცოფე თურმე თენა
(=ამ დროს ცვაპურიცხამი ავად გახდა და სიკვდილის პირას
მივიდა, *იმიტომ რომ* მისი სული ყოფილა თურმე ეს)
(ტ. II, 26, 9);

მუქუ ზვალე გიმელასუ გვალაშე დო ქიიძურუასი, ოშქუ-
რუ, *თეშენი ნაშულა* ბეა ოლე მეურცუ (=თვითონ რომ მარტო
ჩამოვიდეს მთიდან და ნახოს, ეშინია, *იმიტომ რომ* მზე აღ-
მოსავლეთისაკენ („მზის აღმოსავლისაკენ“) მიდის)
(ტ. II, 40, 27-28).

თი ჩილიში ოთხუშა მიიშენი, მაფაში სქუაქე კოჩი ქუ-
მუჩქუ თე ბოშისუ დო მუუჩინუ: „შარა ქემოთხიია“, *ათეშენი*
ნაშულა შარაპიც გილახუდუ დო შხვა არდგილით ვემიშაარ-
თედუ ცხენამი კოსენი (=იმ მეფის შვილმა, ცოლის სათხოვ-
ნელად რომ მიდიოდა, კაცი მიუგზავნა ამ ბიჭს და შეუთვა-
ლა: „გზა დამითმო“ („მათხოვეო“), *იმიტომ რომ* გზის პი-
რას იჯდა და სხვა ადგილიდან ვერ გაივლიდა ცხენოსანი
კაცი) (ტ. II, 220, 3-5).

მიზნის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებასაც მთა-
ვარში *თიშენი/თეშენი* (=იმიტომ/ამიტომ) კორელატები შეე-
ფარდება, ოღონდ აქ მათი ქართული მნიშვნელობებია იმის-
თვის/ამისთვის, ხოლო დამოკიდებული წინადადების შემასმე-
ნელი კავშირებითი კილოს ზმნითაა გადმოცემული (ნ. აბესა-
ძე 1965:248); მაგ.,

მა თაქ *თიშენ* მოფრთი, ლაზუტი (ლაიტი) ქომიციდირგ-
დგკონი (ყ.,2,26) (=მე აქ *იმისთვის* მოველი, სიმინდი რომ
მეყიდა).

ვითარებით-შედგობითი კავშირიც რთული შედგენილობი-
საა. მიიღება ვითარების ზმნიზედისა (*თეშ* „ისე“, *თაშ* „ასე“) და
ნამუდა კავშირის შერწყმით: *თეში ნამუდა* (=ისე რომ),
თაში ნამუდა (=ასე რომ)¹. აღნიშნული კავშირები გვხვდება
შედგობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველ ქვეწყო-
ბილ წინადადებაში. შედგობითი დამოკიდებული წინადადების
მთავრისადმი დაქვემდებარება სუსტად არის გამოხატული. ამ
სახის დამოკიდებული მთავარ წინადადებას მიემართება
მთლიანად და არა მის რომელიმე წევრს (ლ. კვაჭაძე
1977:379-380). მთლიანად წინადადება წარმოადგენს ამოცა-
ნის შესრულებისა და მისგან გამომდინარე შედეგის ფაქტის
კონსტატაციას (შ. ძიძიგური 1973:349).

შედგობითი დამოკიდებული წინადადების ადგილი მყარია;
პირველ ადგილზე ყოველთვის მთავარი წინადადებაა, მეორეზე
— დამოკიდებული. საგულისხმოა, რომ ამ ტიპის წინადადება-
ში რთული კავშირის წინ დაისმის მძიმე ან წერტილ-მძიმე².
მაგ.,

ათე რაშიში ნაფოლე დიხას გიოხე, ირ დიხას, *თეში ნა-
მუდა* თითო ნაფოლეს თითო კოჩი ინინტირე (=ამ რაშის
ნაფლოქვარი მიწას ატყვია ყველგან, *ისე რომ* თითო ნაფ-
ლოქვარში თითო კაცი ჩაეტევა) (ტ. II, 82, 39).

მოუსვეს დო ჭკირეს [ლუღეფი], *თაში ნამუდა* ჟირხოლო
ტარიელეფი ონჯუაშა ქოყვილგნდესგ ნდემემცგ (=მოუსვეს

¹ ასეთივე გზით მიიღება ქართულშიც ვითარებით-შედგობითი კავშირები:
ასე რომ, ისე რომ. იხ. შ. ძიძიგური 1973:34; ფ. ერთელიშვილი
1962:158-159.

² გამოცემულ მეგრულ ტექსტებში ეს წესია გატარებული ორიოდე გამო-
ნაკლისის გარდა: იხ. მ. ხუბუა 1937:74,14;230,24-25.

და ჭრეს თავები, ასე რომ ორივე გმირი საღამომდე კლავდა დევებს) (ტ. II, 68, 2).

მარა გამოთხუალა თინეფიში ვერაგადეე, მუ წუსარებაქ იყუნნი; თაში ნაშულა ირიფელიქ ქიშიიტყუ ინეფიში გამოთხუალა დო ნგარა: ბუა დო თუთაქე ცა დო დიხაქე, ზღვა დო ქვიშაქე (=მაგრამ მათი გამოთხოვებისას არ ითქმის, თუ რა მწუსარება შეიქმნა; ასე რომ ყველფერმა შეიტყო მათი გამოთხოვება და ტირილი: მზემ და მთვარემ, ცამ და მიწამ, ზღვამ და ქვიშამ (ტ. II, 18-20, 40-1).

§ 3. -და (=თუ) კავშირი ქვეწყობილ წინადადებაში

-და მეგრულში გამოიყენება როგორც ნაწილაკის, ასევე კავშირის ფუნქციით. გარკვეულ შემთხვევებში -და ნაწილაკად ძველსა და ახალ ქართულშიც გვხვდება; -და „თუ“-ს მნიშვნელობით ლაზურშიც დასტურდება, თუმცა ძალზე იშვიათად (ვ. კლიმოვი), მაგ., მინონ-და „если захачу“ (არნ. ჩიქობავა)¹.

-და კავშირის წარმომავლობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა; ერთი თვალსაზრისის თანახმად, „და“ წარმოშობით კავშირია და ნაწილაკად შემდეგ იქცა (აკ. შანიძე 1973; 1980); სხვა თვალსაზრისის მიხედვით, -და კავშირს ნაწილაკოვანი დასაბამი აქვს (არნ. ჩიქობავა 1936:205; შ. ძიძიგური 1973:450). ამ თვალსაზრისის მომხრეთათვის ამოსავალი სწორედ მეგრულის ჩვენებაა, სადაც პირობითობა გადმოცემულია „და“ ნაწილაკის მეშვეობით. „მეგრული უნდა ასახავ-

¹ აღნიშნულ ცნობას ვიმოწმებთ ვ. ახალაიას ნაშრომის მიხედვით (ვ. ახალაია 1999:182).

დეს უძველეს ვითარებას: ნოშქვერს გიმოჩანქ-და, სუმ შაურს მერჩა (=ნახშირს თუ გაყიდი//გაყიდიდა“, სამ შაურს მოგ-ცემ)“ (არნ. ჩიქობავა 1936:185). ვ. ახალაია დასაშვებად მი-იჩნევს „პირუკუ ვარაუდს: -და ნაწილაკი იყო იმთავითვე ამ ფუნქციით“ (ვ. ახალაია 1999:183).

დღევანდელ სასაუბრო მეტყველებაში ამგვარი კონ-სტრუქციები ბუნებრივია. შ. ძიძიგურის აზრით, დაბრკოლე-ბად არ ითვლება ის გარემოება, რომ მაერთებელი კავშირის მნიშვნელობით მეგრულში -დო გვხვდება. გამორიცხული არ უნდა იყოს „და“ ვარიანტის არსებობაც, რომელსაც, შესაძ-ლოა, თუ'ს გაგება შემდგომ მიეღო (შ. ძიძიგური 1959:362).

-და კავშირ-ნაწილაკის პოზიცია მეგრულში ფიქსირებულია, დამოკიდებული წინადადების ბოლო წვერს დაერთვის. ქართუ-ლი „თუ“ კავშირი ძირითადად დამოკიდებული წინადადების თავში დგას, შესაძლოა, შუაშიც იყოს მოქცეული, ბოლოშიც არის დადასტურებული, მაგრამ ეს უკანასკნელი პოზიცია ნორ-მა არ არის. -და (=თუ) კავშირი ძირითადად პირობით დამოკი-დებულ წინადადებას აკავშირებს მთავართან. როგორც წესი, ამ ტიპის ქვეწყობილ წინადადებაში პირობა დამოკიდებულ წინა-დადებაშია მოცემული, შედეგი - მთავარში და ნიშანდობლივია თანმიმდევრობა დამოკ.+მთ., თუმცა შეუძლებელი არ არის და-მოკიდებული კომპონენტის პრეპოზიცია და ინტერპოზიციაც.

პირობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი ქვეწ-ყობილი წინადადების კორელატებია: *თიმწკ მა//თიწკ მა* (=მაშინ), *ხათე/ხათე ხოლო* (=მაშინვე), *უკული* (=მერმე), *თეში/ეში* (=ისე). შეიძლება მთავარი წინადადება უკორელა-ტოდ იყოს წარმოდგენილი.

დ ა მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ ი + მ თ ა ვ ა რ ი

ჟირხოლო თორს დოფთხორუნქა-და, თიწკ მა მოსამარ-თეთ ქდობხოღქა (=თუ ორივე თვალს დავითხრი, მაშინ დავეჯდები მოსამართლედო) (ტ. II, 330, 29);

სქანი ძაგარქ ქემძლინუ-და, ბათე ხოლო დოსქიდუ(ნ)
(=შენი ჯაგარი თუ მივეუტანე, მაშინვე მორჩება)
(ტ. II, 96, 38);

თე რაშიშა ქიგგახუნუ-და, უკული მუთუნცუ ვაგაიჭე-
რენცია (=თუ ამ რაშზე შექელი დაჯდომა, მერმე არაფერს
არ გაგიჭირვებსო) (ტ. II, 48, 3);

ძალამი წადილო ვართხუასკ-და, ეში კოს მუთუნს ნკოთ-
ხინქია (=დიდი/„ძალიან“ სურვილით თუ არ ვთხოვოს, ისე
კაცს ნურაფერს ნუ ათხოვებო) (ტ. II, 226, 25);

გამჭირდას-და, ქემმეხვარით (=თუ გამიჭირდეს, მომეხმა-
რეთ) (ტ. II, 148, 16). მაჟიაშა ქიგგაკითხუ-და, ქიკნარჩქილია
(ხ., 197, 13) (=მეორედ თუ ჩაგეძა, მოხედეო);

თექ ქემეურთა-და, რაშეფი დო ოსური დოვფულათია
(=იქ თუ მიღიბართო, რაშები და ქალი დავმალოთო)
(ტ. II, 274, 6).

მთავარი+დამოკიდებული

ბრელი მისქილიდუაფუ, ღორონთქ ქოშემეწუ-და (=ბევ-
რი მომირჩენია, ღმერთი თუ შემეწია) (ტ. II, 326, 11);

გიშელი დო მეჩხუბი, ჩხონჩხამი ქორექიადა (ხ., 4, 35)
(=გამოდი და მეჩხუბე, გულიანი თუ ხარო).

მთავარი+დამოკიდებული+მთავარი

ჩქინი სქუალეფი, ძლაბი დო ბოშიქ ქიყუანი-და, ჩილი დო
ქომოჯო ქიმორჩქინათია (=ჩვენი შვილები, თუ გოგო და ბი-
ჭი იქნენ, [ერთმანეთის] ცოლად და ქმრად მივიჩნიოთო)
(ტ. II, 256, 13);

ჯოღორენქია, თქვანი ქივანას გერი ჭკუნდუ საჭონელსა-
და, მუ ქიმიწუკონია? (ხ., 137, 13-14) (=ძალლებს, თქვენს ქვე-
ყანაში მგელი თუ ჭამდა საჭონელსო, რა ექნათო?).

როგორც აღვნიშნეთ, დამოკ.+მთ. თანმიმდევრობა სიხში-
რით ბევრად სჭარბობს დანარჩენ ორს და ეს არ არის შემ-
თხვევითი: „ძველ სალიტერატურო ენაში პირობითი დამოკი-

დებული წინადადება წინ უსწრებდა მთავარ წინადადებას; ინვერსია განხორციელებულია ენის განვითარების მომდევნო საფეხურებზე და ამის საფუძველია გრამატიკული დაქვემდებარების განმტკიცებული სისტემა“ (შ. ძიძიგური 1973:453). მეგრულს არქაული ვითარება შემოუნახავს; ხშირად გვხვდება ხალხური მეტყველებისათვის დამახასიათებელი კონსტრუქციები, როცა ქვეწყობილი წინადადების ნაწილებში ერთი და იგივე ზმნა (პრედიკატი) მეორდება. მაგ.,

ქუძოძირანქდა, ქუძოძირა (=თუ მანახვებ, მანახვეო) (ტ. II, 102, 26);

ჭკუა უღუნდა, ათეს აღვენუ (=ჭკუა თუ აქვს [ვინმეს], ამას ექნება) (ტ. II, 322, 15).

-და ნაწილაკი ზოგჯერ მიზეზის გამომხატველ კითხვით სიტყვას ეკვრის (მუშენდა=რატომ-და) და მიზეზობრივი – *თიშენი ნაშუდა* (=იმიტომ რომ)¹ და „*რადგან*“ კავშირებს ცვლის. მაგ., ბოშიქ გებორგ: *...მუშენდა* ჯიმაღლეფი ქოცუნღუნი, ვაუჩქღღ (*=ბიჭი გაშეშდა, ...იმიტომ რომ („რატომ-და“)* თუ ძმები ჰყავდა, არ იცოდა) (ტ. II, 162, 30-31);

თი დეღიბის გუუკვირღღ ქოჩორაში ძალაქ, *მუშენდა* თისხი ნადირეფიში ხარგელო მორთგ (=იმ დედაბერს გაუკვირდა ქოჩორას ძალა, *იმიტომ რომ („რატომ-და“)* ნანადირევით („ნადირებით“) ისე დატვირთული მივიდა) (ტ. II, 88, 18);

მარა ბელთაგანი-ტარიელც ირფელი შხამი აფუღუ, *მუშენდა* ეთი ძღაბიქ ქეცოროფუ... (=მაგრამ ბელთაგან-გმირს ყველაფერი შხამად ეჩვენებოდა, *რადგან („რატომ-და“)* ის გოგო შეუყვარდა) (ტ. II, 68, 10).

-და კავშირი ზოგჯერ ქართული „რაკი“ს ფარდია მიზეზის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში.

¹ *მუშენდა* (=რატომ-და)ს მონაცვლეობა *თიშენი ნაშუდა* (=იმიტომ რომ) კავშირთან შენიშნული აქვს ლ. ფაჩულიასაც (იხ. ლ. ფაჩულა 1997:65).

გორჩქინდიდა, მირღე ოკო,
საქიანო გერბჷ ვალი.

რაკი გაჩნდი, უნდა
გაიზარდო,
საქვეენო გაღევს ვალი.
(კ.ს.112,21)

-და კავშირი ამავე ტიპის
„თუ“ კავშირის მნიშვნელობითაც
მა ვარიას ფთქუანდიდა,
ჯარიში გინანქრაფალო...

დამოკიდებულში ქართული
შეიძლება შეგვხვდეს.
მე უარს თუ ვამბობდი,
ჯავრის გასაქარეებლად.
(კ.ს.58,22)

ჭიჭე უჩა ვორექ-და,
ჩხანას ვორექ წიმოჭვილი

ცოტა შავი თუ ვარ,
მზეზე ვარ დამწვარი.
(ტ.1,143,29)

-და კავშირი მეგრულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ქარ-
თული „რომ“ კავშირის მნიშვნელობითაც დასტურდება. და-
მოკიდებული წინადადება პირობითი შინაარსისაა:

შურქი ღეჩაფანსგდა,
ხერენც ნძორი, თიში ტერი.

სული რომ დარჩავდეს,
ხარობს მძორი, მისი
მტერი.

(კ.ს.8,22)

თე აზრიშა ვემშართათდა,
ჩქინი ცოდა გაღალუნა.
(ხ.,325,25)

ამ აზრამღე რომ არ
მიზვიდეთ,
ჩვენი ცოდვა დაგეღებათ.

„თუ“ კავშირის ხმარების არე ძველ ქართულში უფრო
ვრცელი იყო. იგი გამოიყენებოდა „რომ“ კავშირის მნიშვნე-
ლობითაც (ან. კიზირია 1956:54) ამგვარი მონაცვლეობა აკ.
შანიძეს შენიშნული აქვს გიორგი მთაწმინდლის ენაშიც (იხ.
აკ. შანიძე 1946:154).

სვანურშიც ზოგჯერ ჰე (=თუ) კავშირი პირობით დამო-
კიდებულ წინადადებაში ქართული „რომ“-ის ფარდია (ნ. ბე-
საძე, 1962).

მიჩა ჭვჭვე ესერ ჰე არღელს აგის, მინე იშვსნი აფთქვა ი ჯიჯვსნი (პროზ. 1,187,15) (=ჩემი ქმარი რომ იყოს სახლში, თქვენს რბილსაც დაფქვავდა და ძვალსაცო)¹.

ამგვარი მოვლენა თანამედროვე ქართულშიც დასტურდება (ფ. ერთელიშვილი 1962:119), რაც ძველი ქართულის თავისებურების ასახვად მიაჩნია ან. კიზირიას (ან. კიზირია 1956:54). სანიმუშოდ დავიმოწმებთ ორიოდ მაგალითს ფ. ერთელიშვილისა და ან. კიზირიას ნაშრომების მიხედვით:.

თუ დედაჩემი არ ყოფილიყო, ოჯახში ყველაფერი არეულ-დარეული იქნებოდა (აკაკი, 23,39).

მაყურებლებს ეგონათ, თუ განგებ *ქნაო* (იქვე, გვ.42).

-და კავშირიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის განხილვისას არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ მაგალითთა ერთ წყებას, როდესაც მთავარ წინადადებაში გამოყენებულია *იშენთ/იშენი* ნაწილაკი, ქართული „მინც“-ის ფარდი.

ჯიმუშ მათხუალიშა ჯიმუ *ვემგაჩენდა*, იშენ ჯიმუში სიტყვა ქუეწიი (=მარილის მთხოვნელს მარილს თუ ვერ მისცემ, მარილიანი სიტყვა *მანც* უთხარი) (ტ. II, 462, 15);

მა *ვამორჩქილეთა-და*, *იშენი* თქვანი ღორონც ქუურჩქილეთია (=მე თუ არ მისმენთ, თქვენს ღმერთს *მანც* შეხედეთო) (ტ. II, 36, 15);

პაპეფი ვარენია, პატინი, *ვამორთესა-და*, ჩქი *იშენი* ქიმეურთია (=მღვდლები არ არიან, ბატონო, თუ არ მოვოდნენო, ჩვენ *მანც* მოვალთო) (ტ. II, 300, 26).

მოცემული კონსტრუქციები არ არის მხოლოდ პირობითი დამოკიდებული წინადადებების შემცველი. *იშენთ* „მინც“ ნაწილაკი მთავარ წინადადებას დათმობის იერს აძლევს და მთლიანად ქვეწყობილი წინადადება პირობით-დათმობითი ხასიათისაა. ამ ტიპის ჰიპოტაქსური კონსტრუქციისთვის ნიშან-

¹ სვანურის მაგალითი დამოწმებულია ნ. აბესაძის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით.

დობლივია პირობის უარყოფითად გამოხატვა. ე. ი. როცა პირობაში მოცემული მოქმედება არ თუ ვერ სრულდება, მაშინ გარკვეული დათმობა უნდა მოხდეს და ამ დათმობით პირობის შეუსრულებლობა მიახლოებით მაინც უნდა დაკომპენსირდეს.

ამგვარ კონსტრუქციაში შესაძლებელია პირობა დადებითი ფორმით იყოს მოცემული, შედეგი — უარყოფითით, ოღონდ ამ შემთხვევაში გვექნება არა დათმობა, არამედ, შ. ძიძიგურის ტერმინით, ირეალური გამორიცხულობა (შ. ძიძიგური 1973:261-261).

ინა დიო დასახებული ვა რე, *დეესაზღა, იშენი* დაბადებული ვარე! (ხ.,209,8) (=ის ჯერ ჩასახული არ არის, თუ ჩაისაზა, მაინც დაბადებული არ არის);

მუ ფქიმინავა, ასე *ქჭკომუნქ-და, იშენ* ენა ვა მაქიმინენია (ხ.,244,37) (=რა ვქნა, ახლა რომ *შემჭამო*, „თუ *შემჭამ*“, ამას *მაინც* ვერ ვიზამო).

ამგვარი კონსტრუქციები ქართულშიც დასტურდება. ჩამოყალიბებული ჩანს სალიტერატურო ენის განვითარების ძველ საფეხურზე; ხოლო კავშირთა ჩვენებისა და კორელაციის მიხედვით დიფერენციაცია ხდება მოგვიანებით (დაწვრ. იხ. შ. ძიძიგური 1973:127-140).

მეგრულში თუკი -და კავშირიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში, დამოკიდებული უარყოფითნაწილაკიანია, გამოიყოფა ორი ტიპის კონტექსტი:

1. უარყოფითნაწილაკიანი დამოკიდებული ნამდვილად უარყოფითი მნიშვნელობის მატარებელია:

ხვარას ხვარა *ვა დუუდახი და*, აშო ქდლოგიდახვ (ყ.,177,10) (=ქაჩალს ქაჩალი *თუ არ დაუდახე*, აქეთ დაგიდახებს).

ვა დოპილუნთ და, მა ქოფთქუანქია... (ხ.,134,29) (=თუ არ მომკლავთ, მე ვიტყვიო).

ვამუყუნანსდა, ოსური მიღულია (ხ.,107,6) (=თუ არ მოიყვანს [ცხენს], ცოლი წაართვით).

2. უარყოფითი ნაწილაკი საპირისპირო-დადასტურების ფუნქციითაა გამოყენებული. და კავშირი აქ „რომ“-ის მნიშვნელობისაა.

მა *ვამირტინუაფულუკოდა*, გლახათი (რ)დუ იში საქმე (ნ. სხულუხია) (=მე რომ არ გამეცია, არ გამეცია და; ცუდად იყო მისი საქმე).

თე ბალანა *ვამოფხვარებულუკოდა*, გვალე მიდელანდუ წყარი შხურს (=ეს ბავშვი რომ არ მომხმარებოდა, არ მომხმარებოდა-და; მთლად წაიღებდა წყალი ცხვარს).

მსგავს კონსტრუქციაში ამგვარი ორი სახის კონტექსტი გამოიყოფა ქართულსა (აკ. შანიძე 1973:92) და სვანურშიც (ნ. აბესაძე 1962:190).

3.1. მაერთებელი დო(=და) კავშირი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში

როგორც ცნობილია, ქართული მაერთებელი „და“ კავშირის მნიშვნელობით მეგრულში „დო“ გვხვდება. „დო“ კავშირი ფიქსირებულია აგრეთვე ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ზოგჯერ დამოუკიდებლად, ზოგჯერ კონკრეტულ საკავშირებლებთან ერთად.

ეს მოწმობს, რომ ამ ცნებათა (თანწყობილი, ქვეწყობილი) შინაარსი არ არის მკვეთრად ჩამოყალიბებული (შ. ძიძიგური 1973:5), რის გამოც ზოგჯერ ძნელდება ზღვარის გავლება რთულ თანწყობილსა და ქვეწყობილს შორის (ლ. კვაჭაძე 1966:322).

„დო“ კავშირიანი ა) მიზეზის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება:

ცირენქ კჷჷინი ქილიიჷყეეს, აშქურინეს დო (ხ.,210,24)
(=გოგონებმა ყვირილი დაიწყეს, შეეშინდათ და...);

ური თიშო მოკონია სქანი სქუალეფი ღო ართი ჩქიმოვა, სუმი ნორცვენია *ღღ...* (ხ.,210,31) (=ორი იმისთვის [ძმებისთვის] მინდა შენი შვილები და ერთი ჩემთვის, სამი *გყოლიაო* და...).

ბ) დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება (ამ ტიპის დამოკიდებულში „ღო“ საუღლებელი ზმნის საწყისს დაერთვის. ასეთი კონსტრუქციები ქართულ ზებირ მეტყვევებაშიცაა გავრცელებული).

ნდიქ *მიკორაყაფა ღღ*, ვიშო ეკირთუ *ხათე ხოლო* (ხ.,5,3) (=ღევი *შეხება* და, წაიქცა *მაშინვე*);

მუჟა-ღღ, ქაატაკუ *ხათე*, იკოსოფუ (ფ. ნანობაშვილი) (=მოსვლა და, მივარდა მაშინვე, დაგლიჯა).

ქართული ზებირმეტყველების ნიმუშები:

იმათი *წასვლა-ღღ*, დედამისიც *მაშინვე* მოვარდა;

გადაწოდება და, თვალი ჰკიდა.

ახალი სალიტერატურო ქართული, იშვიათად საშუალო, ასეთ დროს „თუ არა“ კავშირს იყენებს, რომელსაც შემასმენლის მომდევნო პოზიცია უჭირავს (ფ. ერთელიშვილი 1962:119).

კონკრეტული წევრ-კავშირის შემცველ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში „ღო“ კავშირი გვხვდება წინადადებათა საზღვარზე, დამოკიდებული უსწრებს მთავარს.

ბაღანაქ *მუჭოთ* გინიერთუ ვით წანერო-ღღ, იში გარზექ მუთუნქ ვეჟუ (ხ.,1,9) (=ბავშვი როგორც კი გახდა ათი წლის და, იმისი გამძლები არაფერი შეიქნა);

ღევიანქ *მუჭო* დუდი ქიგელუ თე ბალიშის-ღღ, *ხათე* შური გოფარსალუ (=ღევიანმა როგორც კი თავი დაღო ამ ბალიშზე და, *მაშინვე* სული განუტევა) (ტ. II, 104, 17);

დიდაქ *მუჭო* ართი ლუკა ოჭკომე *ღღ*, *ხათე ხოლო* დოღურე (ხ., 101, 34-35) (=ღეღამ როგორც კი ერთი ლუკმა შეჭამა და, *მაშინვე* მოკვდა).

მსგავსი მოვლენა დასტურდება ძველ ქართულსა (ს. ყაუხჩიშვილი 1949:112-116) და სვანურში (ნ. აბესაძე 1960:129). ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, რომ მსგავს პოზიციაში და, ხოლო კავშირების გამოყენება ქართული სინტაქსური წესითაა გამოწვეული და არა ბერძნულის გავლენით. ამ მოსაზრებას სხვა ქართველური ენების მონაცემებიც უჭერს მხარს. სვანურში ამგვარ პოზიციაში მართებული ი (=და) კავშირია გამოყენებული. ამრიგად, ქართულ „და“ს, მეგრულ „დო“ს და სვანურ „ი“(=და)ს ერთი ფუნქცია აკისრიათ – გააძლიერონ, ხაზი გაუსვან დაქვემდებარებას. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აგრეთვე ვარაუდი სვანური „ი“-ს *დი-საგან მომდინარეობის და მასალობრივად ქართულ „და“-თან და სვანურ „დო“-სთან დაკავშირების შესახებ (ი. ჩანტლაძე 1995:81-85).

რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში დადასტურებული მართებული კავშირი თანწყობიდან ქვეწყობაზე გარდამავალი საფეხურის მაჩვენებლია, რადგან ამგვარი რამ „სრულიად უცხოა თანამედროვე ქართულისთვის“ (უდაბნოს მრავალთავში „და“ კავშირის შემცველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციისა და ამ მოვლენის თანამედროვე ქართულის ნორმებთან მიმართების შესახებ (იხ. ზ. ჭუმბურიძე 1994:34)¹.

3.2. ვარდა/ვარა კავშირები მეგრულში

მეგრულში პირობითობის აღმნიშვნელი რთული კავშირებიც დასტურდება: *ვარდა*, *ვარა*. ამგვარი რთული კავშირები სხვა ქართველური ენებისთვისაც არ არის უცხო. ქართულსა

¹ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში მართებული კავშირები დასტურდება რუსულ ხალხურ მეტყველებაშიც (დაწერ. იხ. П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, М., 1952, ст. 301; А. Б. Шапиро Очерки по синтаксису русских народных говоров, М., 1953, ст. 107).

და სვანურში „თუ“ და „ჰე“ (=თუ) კავშირებზე დაყრდნობილი საკავშირებელი საშუალებების მთელი წყება გვაქვს.

მეგრული „ვარდა“ კავშირი ორი ნაწილისაგან შედგება: ვარ (=არა) უარყოფის ნაწილაკი და -და კავშირ-ნაწილაკი. ზუსტი ქართული შესატყვისია „არა და“, ხშირად გადმოდის *თუ არა და*’ს სახით. „ვარდა“ სამკობონენტიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში გვხვდება, სადაც, როგორც წესი, დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი გაუჩინარებულია, მის ადგილს კავშირდართული უარყოფითი ნაწილაკი იკავებს. მუგელუ სააზრო, ქომიწი, ვარ და, მა სქანი თოლიში წოხოლე დუს დიიპილგ (ხ.,213,22) (=რა გაქვს საფიქრალი, მითხარი, *თუ არა და*, მე შენ თვალწინ თავს მოვიკლავ).

ათე ცალი სხული ოკო გაარჩინევეე ეუდეშ წოხოლევა, ვარდა-და ჭუმენერი საკაკალო მაყიქია (ხ.,244,34-35) (=ამნაირი მსხალი უნდა გააჩინო სახლის წინ, *თუ არა და* ხვალინდელი ლუკმა შემექნებო).

თე ჯიმა თენერი კოჩიე, თი რაშის ქემოიცონანს, ვარდა ოსური მიდულია (ხ.,108,16) (=ის ძმა იმნაირი კაცია, იმ რაშს მოგიყვანს, *თუ არა და*, ცოლი წაართვიო).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, დამოკიდებული წინადადების პრედიკატის გაუჩინარება განაპირობა წინამავალმა წინადადებამ, რომელიც ლოგიკურად ქვეწყობილ წინადადებასთანაა დაკავშირებული და რომლის პრედიკატი ივარაუდება დამოკიდებული წინადადების პრედიკატადაც, ოღონდ უარყოფითი ფორმით. ზემოთქმულის ნათელსაყოფად, ერთ მაგალითს გაშიფრულად წარმოვაჩინო.

მუგელუ სააზრო, ქომიწი, ვამიწინქდა, მა სქანი თოლიში წოხოლე დუს დიიპილგ (=რა გაქვს საფიქრალი, მითხარი, *თუ არ მეტყვი*, „არ მეტყვი და“, მე შენ თვალწინ თავს მოვიკლავ).

ჰიპოტაქსური კონსტრუქციების კვეცას სხვადასხვა მიზეზი განაპირობებს, ერთ-ერთია განმეორებული პრედიკატების რიცხვის შემცირება (ლ. კვანტალიანი 1990:10). დროთა ერთარებაში ერთი და იმავე ლექსიკური მასალის პრედიკატთა ტავტოლოგიური განმეორება საფუძველს იძლეოდა ერთ-ერთის გაუჩინარებისათვის (შ. ძიძიგური 1973:452). კვეცის საფუძველი ენაში მოქმედი ეკონომიის პრინციპია, რაც სასაუბრო ქართულს ახასიათებს (ლ. კვანტალიანი 1990:12), ჩვეულებრივია მეგრულისთვისაც.

დამოკიდებულ წინადადებაში პრედიკატის გაუჩინარების შემდეგ ხდება უარყოფითი ნაწილაკისა და კავშირის შერწყმა.

მეგრულში „ვარდა“ კავშირიან წინადადებას ზოგჯერ წინ უსწრებს -და კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება; მაგ.,

გეიანწყდა, ჩილო მიდააყუნუნია, *ვარდა*, დუდი ოკო მეკვათასიე (= *თუ* შეძლო ამოხსნა, ცოლად წააყვება, *თუ არა* და, თავი უნდა მოჰკვეთოსო) (ტ. II, 52, 4-5);

თის *ქე მომღანქდა*, სქანი ოსური იპირქია (იპი-რქია), *ვარ* და ვამორკოქია (=თუ იმას [ცხვირსახოცს] მომიტან, შენი ცოლი ვიქნები, *თუ არა* და, არ მინდიხარო) (ტ. II, 180, 3).

...თქვანი ქესას *ქომიჭყოლოფუნთდა*, მაღლობერი გაყით, *ვარდა* მა მუთუნს ვა რთხინთ! (ხ., 212, 18-19) (=თქვენს ქისას *თუ მიწყალობთ*, მაღლობელი ვიქნები, *თუ არა* და მე არაფერს არ გთხოვთ).

მსგავსი შემთხვევები რომ ქართულისთვისაც არ არის უცხო, ეს თარგმანიდანაც კარგად ჩანს; რაც შეეხება სვანურს, *ჰე მოღე* (=თუ არა და) კავშირიან კონსტრუქციას სვანურშიც „ჰე“ (=თუ) კავშირიანი ქვეწყობილი უძღვის წინ (ნ. აბესაძე 1962:120).

სამკომპონენტიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციისთვის ჩვეულებრივ პრედიკატის განმეორებაა ნიშანდობლივი. ამგვარ-

რი კონსტრუქციები ზეპირი მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი:

ლოგიკორუნ-და, ღოგიკორუნა, ვარდა დუს მერკვათუნქია (=თუ მოვიტებნია, მოვიტებნია, თუ არა და თავს მოგკვეთო) (ტ. II, 328, 8).

ქლოლან(ქ)და, ქოილოლამ, ვარდა დუც მერკვათუნქია (ხ., 215, 31-32) (=თუ (გა)აკეთებ, გაგიკეთებია, თუ არა და თავს მოგჭრიო).

ამგვარი სამკომპონენტიანი ჰიპოტაქსი, განმეორებული პრედიკატით, დასტურდება ქართული ენის დიალექტებსა და ზღაპრის ენაში. მაგ.,

სამ წლამდე *თუ მოვიდუო, მოვიდე, თუ არა და*, სამ წელს იქით გათხოვდიო (ქართ. დიალექტ., ქართლ., 292);

„ვარა“ კავშირიც ასევე სამკომპონენტიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში გვხვდება, სადაც დამოკიდებულის პრედიკატი გაუჩინარებულია.

დაართინე ათე მინუტის თაქ, *ვარა* სი გოიტალე თინეფიში არდგილიშავე (ხ., 200, 34) (=დააბრუნე ამ წუთში აქ, თორემ შენ გაგიშვებ იმათ ნაცვლადო).

ოშურეთიშა ქალარდი მიდეელი, *ვარა* ოსურს მიდაიდანქია, — თქუა ხენწიფექ (ხ., 110, 3) (=სულეთში წერილი/„ქალალდი“ წაილე, თორემ ცოლს წაგართმევო, — თქვაო ხელმწიფემ).

ვარდა, ვარა კავშირების შემცველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია პირობით-შედეგობითია. ამ ტიპის წინადადება სალიტერატურო ენაში საბოლოოდ დამკვიდრდა „თორემ“ კავშირით, რომელიც თუ არა'ს საფუძველზეა აღმოცენებული და თავისთავად ორი წინადადების შენაზავს უნდა წარმოადგენდეს¹ (შ. ძიძიგური 1973:451).

¹ უფრო ადრე ლ. კვაჭაძეს აღნიშნული აქვს: ზოგჯერ შედეგობითი დამოკიდებული წინადადება გამოხატავს შედეგს არა ერთ წინადადებაში გამოხატული მოქმედებისას, არამედ რამდენიმე წინადადებისას“ (ლ. კვაჭაძე 1950:71).

წ 4. ქართულიდან ნასესხები მაქვემდებარებელი კავშირები

მეგრული იყენებს ქართულიდან ნასესხებ რამდენიმე მაქვემდებარებელ კავშირს. ესენია: რადგან კავშირი შემდეგი ფაკულტატური ვარიანტებით: *რადგანს//რახანც//რადან; ოლონდ, ვითამ* (=ვითომც).

ადრინდელ ძეგლებში რადგან „რათგან“ ფორმით დასტურდება. აღორძინების ხანის ენაში „რათგან“ ძალზე იშვიათია. ადრინდელ პერიოდშივე ჩნდება „რადგან“ ფორმა, საშუალო ქართულის მოგვიანო ხანაში კი ფართოდაა ფეხმოკიდებული (შ. ძიძიგური 1973:103-104). საშუალო ქართულში რადგან კავშირმა ნაწილაკი არ განივითარა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში საბუთების ენას, რომელსაც ხალხური მეტყველების ძლიერი გავლენა ატყვია. -ც(ა) ნაწილაკის დართვით მიღებულია *რადგანც//რადგანაც* ფორმები (იქვე,105).

„*რახან*“ კავშირის თავდაპირველი მნიშვნელობა დროის გამოხატვაა¹, მიზეზის ზმნიზედის მნიშვნელობას საშუალო ქართულიდან იძენს. ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება თანამედროვე ქართულსა და ქართული ენის აღმოსავლურ კილოებში (ფ. ერთელიშვილი 1962:177; შ. ძიძიგური 1973:306). „*რადან*“ დიალექტური ფორმაა.

მეგრულში, სალიტერატურო ქართულისა და ქართული ენის დიალექტებისაგან განსხვავებით, „*რადგან*“ და „*რახან*“ დაირთავენ მიცემითი ბრუნვის -ს ნიშანს, რა-ჟამ-ს ფორმის ანალოგიით: *რადგანს, რახანს*. ცნობილია, რომ მეგრულში „ს“-ს აფრიკატიზაცია ხდება ბოლოკიდურ სონორებთან, ანუ სონორების გვერდით მოცემული ს>ც-ში და ნს>ნც, რს>რც და ა. შ. (ი. ყიფშიძე 1914:024; ს. ჟღენტი 1953:156; გ. კლიმოვი 1962:70; ა. ლომთაძე 1974:15). მეგრულისათვის

¹ ეს ზმნიზედა პირველადი მნიშვნელობით შემონახულია ხევსურულში (ფ. ერთელიშვილი 1962:177).

დამახასიათებელი ამგვარი პროცესის შედეგად „რადგან“ იძლევა რადგანც, ხოლო რახანს – რახანც ფორმებს.

რადგან//რახან//რადან კავშირები *მიზეზის გამომხატველ* დამოკიდებულს აერთებენ მთავართან.

ქართულში „რადგან“ კავშირის კორელატებია: *ამიტომ, ამის გამო*; მეგრულში შესაბამისად ამავე მნიშვნელობის მიზეზის ზმნიზელები გამოიყენება: *თიშენი/თეშენი, თემ გურიშენი*, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მეგრულში „რადგან“ კავშირიანი ქვეწყობილი კორელატი იშვითად გვხვდება.

ქართულში „რადგან“ კავშირის მომდევნოდ ზოგჯერ თავს იჩენს „რომ“ კავშირი (ფ. ერთელიშვილი 1962:137). ხოლო მეგრულში „რადგან“ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადების ბოლოს მოცემულია -ნი კავშირი. „რადგან“ კავშირიანი დამოკიდებული პრეპოზიციური და პოსტპოზიციური წყობით არის წარმოდგენილი ქართულსა და მეგრულში, ინტერპოზიცია მისთვის არ არის დამახასიათებელი.

მთავარი + დამოკიდებული

ალიშქერქოუ ეგულებუ ღურელო, *რადგანაც* პილატოკიქლო კოლოფიქ ართო ქაშუნი (=ალიშქერქოუ მკვდარი ეგულება [გოგოს], *რადგან* ცხვირსახოცი და კოლოფი ერთად აქვს/„ეშოვა“) (ტ. II, 180, 22).

დიდი ხარება რდგ, *რახან* მეტი *ვაყუნდუნ* (ხ., 43, 30) (=დიდი სიმხიარულე შეიქნა [იმის მოსვლით], *რადგან* მეტი შვილი არ ჰყავდა).

გერიაქ ...გამეთხუ ჩირს, *რადან* სიცოცხლეს *ვეელუდუნ*ლო გიმილუ (=გერია გამოეთხოვა ცოლს, *რადგან* გადარჩინას/„სიცოცხლეს“ არ ელოდა და გავიდა) (ტ. II, 24, 5).

ქდოსქიდგ ამგსერი ძლაბიქ მინდორს, მარა *იშენი* ეს მუ უჭირდგ, *რადგანს* ეფერი მართახი ულუდგ... (=დარჩა გოგო „ამ“ ღამეს მინდორში, მაგრამ *ამის გამო* მას რა უჭირდა

(=მას არაფერი უჭირდა), რადგან ისეთი მათრახი ჰქონდა...) (ტ. II, 188, 25-26).

დამოკიდებული + მთავარი

რადგან სი თეჯგურა საქემე ქოქმინდ, ე ხაზინა სქანდა მიჩუქებუ დო ქოორდა თაქ (=რადგან შენ ამგვარი საქემე ჰქენი, ეს საგანძური შენთვის მიჩუქებია და იყავი აქ) (ტ. II, 292, 15);

რადგანც ეჯგუა ჯგრობუა ქობლოლიე, მეტი მუთა მილუ სქანი მიონამალი დო ქოვარა თე აღმასი მიდელია (=რადგან ასეთი სიკეთე მიქენი, მეტი არაფერი მაქვს შენთვის მისაცემი და ქე მაინც ეს აღმასი წაილეო) (ტ. II, 292, 21);

რახანს უსაშველექ იყუნდ, მიდეეჟონგ ე ბოშიქ ჩილი დო თი ხვითოში მასქუალი გვერი ქააძირგ (=რადგან უსაშველო შეიქნა, წაიყვანა ამ ბიჭმა ცოლი და იმ ხვითოს მდებელი გველი ანახა) (ტ. II, 228, 12).

როგორც ქართულში, ასევე მეგრულში „რადგან“ ძირითადად დამოკიდებული წინადადების თავში დგას, შესაძლოა, შუაშიც მოექცეს¹.

მეგრულისთვის არ არის უცხო „ოლონდ“ კავშირიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციაც.

„ოლონდ“ ხშირი ხმარების სიტყვაა ქართულში და ამის გამო ერთი კონკრეტული ფუნქციით არ არის შემოფარგლული. პირველად თავს იჩენს საშუალი საუკუნეების გვიანდელ წერილობით ძეგლებში – „შაჰ-ნამეში“, „რუსუდანიანში“ და ა. შ. ამოსავალი ფუძითა და სემანტიკით უკავშირდება ამავე პერიოდში გავრცელებულ ზმნისართს – ულონიოდ//ულონოდ

¹ მეგრულში „რადგან“ კავშირი დამოკიდებული წინადადების ბოლოშიც დასტურდება (შქართუნით იჩინენდგ, მარა თირელქ იყუუ რადგანსგდ, ქაშააჩირთ =საბნით იცნობდა, მაგრამ შეცვლილ იქნა რადგან(აც), შეცდა), მაგრამ ეს არ არის ტიპური მოვლენა.

(ლ. კვანტალიანი 1990:87). თანამედროვე ქართულში „ოლონდ“ მაპირისპირებელი კავშირის ფუნქციას ასრულებს რთულ თანწყობილ წინადადებაში (შ. ძიძიგური 1973:53; აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე 1978:59), თუმცა ლ. კვაჭაძე აღნიშნავს: „პირობით-დათმობითი შინაარსისაა დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავარს უერთდება „ოლონდ“ (ოლონც,ოლონდაც კი) კავშირით (ლ. კვაჭაძე 1966:415).

ლ. კვანტალიანი დაწვრილებით შეისწავლა რთულ წინადადებაში „ოლონდ“ კავშირის ფუნქციები. აღმოჩნდა, რომ „ოლონდ“ პირობის კავშირიცაა. მკვლევრის დაკვირვებით, „ოლონდ“ კავშირის ფუნქციური დატვირთვა ზმნის კილოს ფორმითაა შეპირობებული. მაპირისპირებელი „ოლონდ“ ძირითადად ეგუება ზმნის თხრობითი კილოს ფორმებს, ხოლო ისეთ წინადადებაში, სადაც ზმნა ბრძანებითი ან კავშირებითი კილოს ფორმითაა, „ოლონდ“ მაქვემდებარებელი კავშირია (ლ. კვანტალიანი 1990:85-88).

„ოლონდ“ კავშირიანი დამოკიდებული კომპონენტი ხან მთავარი წინადადების წინ დგას, ხანაც – მომდევნოდ. პირობითი დამოკიდებული წინადადებისთვის პრეპოზიციან ნიშანდობლივი, ამიტომ კონსტრუქცია, რომელშიც „ოლონდ“ კავშირიანი პირობითი დამოკიდებული მთავარი წინადადების წინ დგას, უფრო ადრინდელია და დამახასიათებელიც ზეპირი მეტყველებისთვის (ლ. კვანტალიანი 1990:88). ქართულისთვის დადგენილი კანონზომიერება „ოლონდ“ კავშირის ფუნქციური განაწილებისა, ძალაში რჩება მეგრულის მიმართაც. წარმოვადგენთ „ოლონდ“ კავშირიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას: მაგ.,

ლორონთი სალაგათო მემჩამუ მუთუნ ვარლოლავე, ოლონდა წყარი ქოფჩია... (ხ.,122,32) (=ლმერთი თავდებად მომიცია, არაფერი დაგიშავო, ოლონდ წყალი დამალევიწყო).

„ოლონდ“ მეგრულში ზოგჯერ ბოლოკიდურ თანხმოვანს კარგავს: ოლონ. მეგრულში, ქართულის მსგავსად, ამ ტიპის

კონსტრუქციაში წინადადებათა საზღვარზე ჩნდება *ღო(=და)* კავშირი¹.

ოღონ ასე ქაწააზადას სუმარენს *ღო*, ლორონთი თანდებო მემიჩამუ, მუთუნს ვაუწიინქ (ნ. სხულუხია) (=ოღონდ ახლა შეეგებოს სტუმრებს *ღა*, ღმერთი მიმიცია თავდებად, არაფერს ვეტყვი);

ვითამცა ვითა ზმნიზედაზე -მცა ნაწილაკის დართვით მიიღება. *ვითა/ვით ვითარ* ზმნიზედის ფონეტიკურად გამარტივებული ვარიანტებია (ფ. ერთელიშვილი 1962:92).

ვითა/ვით, ცალკე აღებული, „როგორც“ ზმნიზედის მნიშვნელობის მატარებელია, ხოლო -მცა ნაწილაკი უცვლის მნიშვნელობას და ვითამცა =თითქოს (იქვე:92). *ვითა/ვით*, ვითამცა ფორმები საშუალო ქართულის კუთვნილებაა. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში „ვით“ თითქმის სავსებით განდევნა „როგორც“ ზმნიზედამ, არც დიალექტებს შემოუნახავთ (იქვე:93). სამაგიეროდ, ვითამცა, „თითქოს“ ზმნიზედის მნიშვნელობით, თანამედროვე მხატვრული ლიტერატურის ძეგლებში შემოგვრჩა სხვადასხვაგვარი ფონეტიკური სახეცვლილებით: *ვითომც/ვითომ/ვითამ-და* (იქვე:93).

ვითამცა ზმნიზედა მეგრულში *ვითამ/ითამ/ითომ* ფორმების სახით დასტურდება და ვითარების გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებას აერთებს მთავართან. კორელატად გამოყენებულია ვითარების ზმნიზედა *თეშ(=ისე)*. *ვითამ/ითომ* კავშირის მნიშვნელობას აძლიერებს -ნი კავშირი.

ქართულში ვითამ კავშირიანი დამოკიდებული უსწრებს ან მოსდევს მთავარს. მეგრულში „ვითამ“ კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადების კომპონენტებს შორის ძირითადად თავს იჩენს ოდენ მეგრულისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური თანმიმდევრობა: მთ.+დ.+კორ. მაგ.,

¹ შლრ.: ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ასევე წინადადებათა საზღვარზე გამოვლენილი *ღო(=და)* კავშირი (გვ.124).

პირველ გეკითხავას შურო პასუხი ვე მეჩავა, *ითამ* შურო ვა გაიგონებუდუკონ *თეში* (ხ.,197,12) (=პირველი ჩაძიებისას „ჩაკითხვისას“ სულ არ გასცე პასუხი, *ვითომც* სულ რომ არ გაგეგონოს *ისე*);

მინილღ ოზეშა, კეტი ქალებიჯუუ, *ითამუ* ჩიჩიე მათხუალი ორდუკონ *თეში* (=შევიდა ეზოში, ჯოხს დაეყრდნო, *ვითომ* გლახა მათხოვარი რომ ყოფილიყო *ისე*) (ტ. II, 88, 10);

უცფას ირფელქ გააჭყორღ თე ბოშის, *ვითამ* სიზმარი რღკონ *თეში* (ხ., 219, 10-11) (=უცებ ყველაფერი დაავიწყდა ამ ბიჭს, *ვითომ* სიზმარი რომ ყოფილიყო *ისე*).

როცა დამოკიდებული უსწრებს მთავარს, კორელატი იწყებს მთავარ წინადადებას და იგი წინადადებათა საზღვარზეა მოთავსებული. ასეთ დროს, ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელი კომპონენტების გამოცალკეება ჭირს კიდეც, რაც ცოცხალი მეტყველებისთვისაა დამახასიათებელი. მაგ.,

ითამ დიდა დო მუმას უჭარუდას *თეშ* გაგმუნწყუუ თე მაზაკვალ ოსურს... (= *ვითომ* [ბიჭის] დედ-მამას დაეწეროს, *ისე* გააკეთა („გამოუწყვია“) ამ მზაკვარმა ქალმა...) (ტ. II, 198, 23).

ზოგჯერ ვითამ//ითამ დო(=და) კავშირსაც დაირთავს: *ითამ* დო შდრ.: ქართული მითომ-და. მაგ.,

ათაქ ქიმერთენი, თე ოსურეფი დო ძლაბეფიშ ხოლოს დოთვადოხოლღ, *ითამ* დო, ვაკო! (ხ., 175, 6) (=აქ რომ მივიდა, ამ ქალებისა და გოგონების ახლოს არ ჯდება, *ვითომ*ღა არ უნდა).

ქართულში „ვითა“ ხშირად გვხვდება „ცნობიერება წრის“ ზმნებიან კონსტრუქციაში. აქ ვითა<ვითარმედ. მეგრულში „ვითომ“ კავშირი მხოლოდ ერთგან დავადასტურეთ ამგვარ კონსტრუქციაში.

დაამტკიცა, *ითამ* საყვარელო ცუნდჳ ეკატერინენ (ხ.,292,25) (=დაამტკიცა, *ვითომ* საყვარლად ჰყავდა ეკატერინე).

მეგრულში ქართულიდან ნასესხები მაქვემდებარებელი კავშირების გამოყენება მათს მჭიდრო კავშირზე მეტყველებს. სალიტერატურო ქართულის გავლენა მეგრულზე ბუნებრივი პროცესია.

თავი IV

თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები

ამ თავში განვიხილავთ უპირატესად ზეპირი მეტყველებისთვის დამახასიათებელ ზოგიერთ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას, რომლებიც თავისებურებას ავლენენ არა მარტო შედგენილობით, არამედ მთავარი და დამოკიდებული ნაწილების აზრობრივი მიმართებითაც.

§1. ერთი ტიპის კითხვითი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია¹

როგორც ცნობილია, მარტივი კითხვითი წინადადება ორგვარია: კითხვითსიტყვიანი და კითხვითი სიტყვის გარეშე. კითხვის გამომხატველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციაც ასევე ორგვარი შეიძლება იყოს.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია კითხვითი სიტყვებისა (ნაცვალსახელი და ზმნისართი) და „ყოფნა“ ზმნის პირიანი ფორმებით აგებულმა ჰიპოტაქსურმა კონსტრუქციამ მეგრულში.

კითხვითსიტყვიან ქვეწყობილ წინადადებაში კითხვითი სიტყვა (მინ „ვინ“, მუ „რა“, ნამუ „რომელი“, მუშენი „რატომ“, მუჭო „როგორ“, მუჟანს „როდის“/„რაჟამს“, მუჟამშა(ხ)//მუჟამშა(ხ) „რა დრომდე“/„როდემდე“, სო/სოდე,სად“, სოიშხ/სოშხ „სანამდე“) და მასთან „ყოფნა“ ზმნის აწმყოს

¹ დაბეჭდილია „საენათმეცნიერო ძიებანის“ V ტ-ში, თბ., 1996, გვ. 154-163.

ორე(ნ)¹ „არის“ ან წარსულის ორღუ „იყო“ ფორმები მოცემულია მთავარ წინადადებაში.

მთავარი წინადადება ჩვეულებრივ პირველ ადგილზე დგას² და მას დამოკიდებული -ნი (=რომ) კავშირით უერთდება. მაგ.,

მუ ორე საკით მევიღუნე? (=რა არის, ტომბრით რომ მიგაქვს?) (ტ. II, 296, 30);

მუ რე ხემა აშამხენი? (=რა არის, მუჭში „ხელში“ რომ მიზის?..) (ტ. II, 330, 8);

მუ ორღე სი ლუმა თქვიინ? (ხ., 85, 29) (=რა იყო, შენ წუხელ რომ თქვი?);

მუ რე გიბულოლუნანი? (ხ., 356, 20) (=რა არის, რომ დაგობლანდავთ?);

მინ ორე ბაბას უძახუნე? (=ვინ არის, მამას რომ უძახის?) (ტ. II, 336, 2);

მინ რე ლაჭლანსინ? (=ვინ არის, რომ ჩხუბობს?);

მინი რღუ თაქ გერღუნ? (=ვინ იყო, აქ რომ იღვა?);

ნამუ რექ, მეურქენი? (=რომელი ხარ, რომ მიდიხარ?) (ტ. I, 262, 5);

ნამუ რღე გაწვალენღენი? (=რომელი იყო, რომ გაწვალებდა?);

¹ მეგრული ო-რ-ე(ნ) ქართული ა-რ-ი-ს ზმნის კანონზომიერი ფონეტიკურ-მორფოლოგიური შესატყვისია. აღნიშნული ზმნის ძირად სპეციალურ ლიტერატურაში გამოიყოფა -რ- არამართო ქართულსა და მეგრულში, არამედ ლაზურსა (რ-ე-ნ) და სვანურშიც: ა-რ-ი (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990:250). ამ საკითხზე სპეციალური ლიტერატურის სრული სია მოცემულია მ. მარგველაშვილის სადისერტაციო ნაშრომში „მწკრივთა წარმოება მეგრულში“, თბ., 1982, გვ. 152.

² ქართულშიც პირველი ადგილი უჭირავს მთავარ წინადადებას კითხვით-სიტყვიან პიპოტაქსურ კონსტრუქციაში (დაწერ. იხ. ლ. კვანტალიანი 1990:52-55). მღრ.: მარტივი კითხვითი წინადადებისთვის დადგენილი წონასწორობა ქართულში: „მსუბუქი“+„მძიმე“ – დაწერ. იხ. შ. აფრიდონიძე 1986:70-76).

მუშენი რე, სქუა, თეს მორთუქენდ? (=რატომ არის, შვილო, ამას რომ მიშვრები?) (ტ. II, 162, 37);

მუშენი რე ღუცვ ქუასუ უზეპუანქენდ? (=რატომ არის, რომ თავს ქვას უშენ?) (ტ. II, 288, 32);

სოშა რე, მეურქენდ? (=სადამდე არის, რომ მიდიხარ?) (ტ. II, 296, 8);

ექ მუჭო რე გინმართუნდ? (=ეს როგორ არის, რომ გადა)მექცა?) (კ. ს., 36, 12);

მუჭო რღ მწვალებდესუნდ? (ხ., 343, 35) (=როგორ იყო, რომ მწვალებდნენ?...);

მუჭამშა რე ფუბლათუნდ? (=სანამდე „რა ღრომდე“ არის, რომ დავმალთ?) (კ. ს., 106, 18-19).

მთავარი წინადადების ზმნური ნაწილი ორე(ნ) „არის“, ორღუ „იყო“ ხშირად ცვლება ქართული არის>ა ზმნის მსგავსად. კერძოდ, ორე(ნ)>რე(ნ)>ე(ნ) (ი. ყიფშიძე 1914:0101), ხოლო ორღუ>რღუ < რღ > ღუ (ი. ყიფშიძე 1914:0101). ზმნური ფორმების გაცვეთის შედეგად დარჩენილი ხმოვანი („ე“), თანხმოვანი („ღ“) თუ თანხმოვნები („რღ“) ენკლიტიკურად მიერთვის კითხვით სიტყვას. მაგ.,

ცას მუიე ვიმახენდ? (=ცაზე რაა რომ ზის?) (ტ. I, 13, 32);

მინიე ჭიშკარს გერე ღო აშო იჯინენდ? (=ვინაა, ჭიშკართან დგას და აქით რომ იყურება?)

ნამუ რექ, მეურქენდ? (=რომელი ხარ, რომ მიდიხარ?) (ტ. I, 262, 5);

მუშენიე ბოშკათეფი თეცალ საქმეს ორთუნანდ? (=რატომაა, ახალგაზრდები ასეთ საქმეს რომ აკეთებენ?) (ტ. I, 192, 22);

მუშენი გერც ირო შქირენციე?.. (=რატომა, მგელს სულ რომ კშიაო?) (ტ. II, 290, 34);

მუშენი ირო ქომუბშენქ ღო ღარიბი ვორექიე? (ტ. II, 290, 30) (=რატომა, სულ ვმუშაობ და ღარიბი რომ ვა-რო?..)

სვიმონ, მუჭოდ გალოღუნდ (=სვიმონ, როგორ იყო, რომ მოგივიდა?) (ტ. II, 263, 28);

მინღ იბხულუნდ? (=ვინ იყო, რომ იბხოდა?)

მუშენირდ თი ოსური ღაჭალანდუნდ? (=რატომ იყო, ის ქალი რომ ჩხუბობდა?)

მუ რე (=რა არის?) შინაარსით ზოგჯერ მიზეზის გამო-ხატველია, კერძოდ, ეფარდება ქართულ კითხვით ფრაზას „რატომ არის?“ მაგ.,

მუ ორე, გამარჯვება ქიიწი ღო მანგიორს ვა მირა-გაღჯუნდ? (ხ., 288, 31-32) (=რატომ არის/„რა არის“, გა-მარჯობა გითხარი და სამაგიეროს რომ არ მეუბნები?)

მე რე ფუშანქინი? (=რატომ არის „რა არის“, რომ ქში-ნავ (=მძიმედ სუნთქვი?))

მთავარ წინადადებად, შესაძლოა, გამოყენებულ იქნეს მუ ამბე რე (=რა ამბავია), მუ ამბე გაფუ¹ (=რა ამბავია/„რა ამ-ბავი გაქვს“), რომელთაც ქართული „რატომ არის?“ კითხვი-თი წინადადების სინონიმური მნიშვნელობა აქვთ. მაგ.,

მუ ამბე რე, ჩენდგთუნდ? (ხ., 358, 22) (=რა ამბავია, რომ ჩერდებით?)

მუ ამბე რე, ღორანქინი? (=რა ამბავია, რომ ყვირი?)

¹ მეგრულში ორე(ნ) „არის“ ზმნას ზოგჯერ „აფუ“ ცვლის. მეგრულის „აფუ“ მეშველი ზმნა თანამედროვე ქართულის სამ ზმნას ენაცვლება: აქვს, ჰყავს, არის. კონსტრუქციულად იგი „აქვს“, „ჰყავს“ ზმნების შესაბამისია, ხოლო ამოსავალი სემანტიკის მიხედვით „აქვს“ ზმნისა (დაწერ. იხ. ქ. ლომოთიძე 1963:29-32).

მუ ამბე გაფუ, არძა ართო იკოფშირითი? (=რა ამბავია, რა ამბავი გაქვს“, ყველა ერთად რომ დაგვაწიოქ?)

მეგრულში ფიქსირებული კითხვითსიტყვიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის მსგავსი კონსტრუქციები ქართულსა და სვანურშიც დასტურდება. ქართულში მთავარი დამოკიდებულს „რომ“ კავშირითაც უერთდება და უკავშიროდაც. სვანური იყენებს „რომ“ კავშირის ფარდ ერუ/ერ კავშირს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ სვანურში მთავარი და დამოკიდებული კომპონენტების უკავშირო შეერთება სჭარბობს კავშირიანს (ლ. კვანტალიანი 1990:54).

ნიმუშები¹

ა) ქართული მხატვრული ლიტერატურიდან:

ვინ არის, რომ არ გმონებდეს? (ალ. ჭ., 25)

რა არის, რომ დღეს ჩემს გვერდით დიდ თორნიკეს ვერ ვხედავო? (აკაკი, 30)

რა არის, ამოდენა ხანია სულ მოწყალებაზე დადიხარო? (ილია, 233)

რა ამბავია, რომ დაიგვიანე? (აკაკი, 518)

რა მიზეზია, რომ ასე გავიჯავრებია ეს მასწავლებელი? (იქვე, 70)

ბ) ქართული სასაუბრო მეტყველებიდან²:

ვინ არის, რომ აკაკუნებს? ვინ იყო, რომ გაცილებდა? სადაა, რომ ზიხარ? რატომ იყო, რომ იცინოდით?

გ) სვანურიდან:

მამ ლი, ჰამს უ'ახვე ი მურყვამს ჯიკისგა ხავ ი ხოსგლი ყიბოვ? (სვ. ტ. II, 62, 21) (=რა არის, დილას ადექი და კოშკის ძირას დგახართ და ზევით იცქირებით?)

¹ მაგალითები ქართული მხატვრული ლიტერატურიდან და სვანურიდან დამოწმებულია ლ. კვანტალიანის მონოგრაფიის მიხედვით, დაწვრ. იხ. ლ. კვანტალიანი 1990:53-54).

² ქართული ზუპირმეტყველების ნიმუშები ჩვენ მიერ არის აღებული ცოცხალი მეტყველებიდან.

მა ლოქ ლი, აღ წელწლს ბერევი უღვა ლოქ ერ ზავზ? (სვ.ტ.III, 199, 26)(=რა არის, ამ სახედრებს რკინის უღელი რომ ადგათო?)

მამ მიზეზ ლი, ფუსდ კნსარ, ერე ლო ხევსს დომ ხიკედ? (სვ.ტ.I, 338, 1))(=რა მიზეზია, ბატონო მეფევე, რომ მერე ხემსს არ იღებ?)

მეგრულში მინ (=ვინ) და მუ (=რა)ს შემცველ კითხვითსიტყვიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში შეიძლება გაჩნდეს მისათითებელი სიტყვა მთავარში, რის შედეგადაც დამოკიდებული წინადადების ტიპი განსაზღვრებითს უტოლდება. მაგ.,

მინ ორე თი სუმარი, მორგუნსენი? (ხ., 99, 37) (=ვინ არის ის სტუმარი, რომ მოვყავს?

მინ ორექია ფერი კორი, ჩქიმი წყარიში მოულა გაბედინ ეფერია? (ხ., 297, 17-18) (=ვინ ხარო ისეთი კაცი, ჩემს წყალზე გადმოსვლა რომ გაბედე ისეთიო?)

მუქ მოხვალუ თეგვარქ, ვაზოგუენქენ? (=რა მოხდა ასეთი, ამგვარი, რომ არ ზოგავ?)

ამ ტიპის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მთავარში კორელატიის გაჩენა დასტურდება ქართულსა და სვანურშიც (ლ. კვანტალიანი 1990: 48-49). სანიმუშოდ დავიმოწმებთ სვანურის მაგალითებს:

მამ ხამენკას ეგვგვარ ალმარს-ე ჩუ ლომ ხნთედ? (=რა სჭირთ ისეთი ამათ, რომ ვერ ინაწილებთ? (სვ. ტ. I, 279).

ამრ ესერ ლი, სანაფს ხეფშვდ' ალი? (ქრესტ. 229, 33) (=ვინ არისო, სინაფს (რომ) ესერის, ესო?

ამრ ესერ ლი, ლიფუსდ მოდე ხაკუ ი ლიგურ ხაკუ, ალი? (სვ.ტ.II, 325, 16) (=ვინ არისო, თავადობა არ უნდა და ყმობა უნდა, ესო?).

კითხვითსიტყვიანმა ჰიპოტაქსურმა კონსტრუქციამ მეგრულში ადრევე მიიქცია მეცნიერთა ყურადღება. კერძოდ, ი.

ყოფშიძეს თავის მეგრული ენის გრამატიკაში გაანალიზებული აქვს „მუსუ რე, ორთუქი“ ტიპის წინადადება, რომელიც მან მიიჩნია უკავშიროდ, ხოლო გამოტოვებულად ჩათვალა ნამუ (=რომელი) ნაცვალსახელი: მუ რე, ნამუსუ ორთუქი? (=რა არის, რომელსაც/რასაც აკეთებ?) და ამგვარ ამხსნელ კომპონენტს შემოკლებული განსაზღვრებითი უწოდა (ი. ყიფშიძე 1914: 0141-0142). შ. ძიძიგურიც იზიარებს შეხედულებას იმის შესახებ, რომ აქ გამოტოვებულია ნამუ (=რომელი) კითხვითი ნაცვალსახელი (შ. ძიძიგური 1959:374).

6. აბესაძეს ამ საკითხზე განსხვავებული თვალსაზრისი აქვს. მას გამოტოვებულად, უფრო სწორად, გაცვეთილად მიანჩნია -ნი კავშირი. ნ. აბესაძის აზრით, რომელიმე „ორთუქი“ ფორმა შეიძლება ორთუქნდ'საგან იყოს მიღებული (ნ. აბესაძე 1965:249).

6. აბესაძის მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის ფაქტი, რომ კითხვითისიტყვიან ქვეწყობილ წინადადებაში „რომ“-ის მნიშვნელობის კავშირია გამოყენებული სამივე ქართველურ ენაში, მაგრამ აღნიშნულ მეგრულ ფორმაში საგულვებელია, „ი“ მიღებული იყოს არა -ნი, არამედ -ინი კავშირის ცვეთის შედეგად (გ. კარტოზია).

ი. ყიფშიძემ ყურადღება მიაქცია იმასაც, რომ მეგრულში კითხვითი ნაცვალსახელი (ნათესაობითი ბრუნვის გარდა) მართულია დამოკიდებული წინადადების შემასმენლისაგან (ი. ყიფშიძე 1914:0141) და წინადადების ბოლოს მოქცეული მაქვემდებარებელი კავშირიც კი ხელს ვერ უშლის მთავარი და დამოკიდებული კომპონენტების ამგვარ გადაკვანძვას (ლ. კვანტალიანი 1990:55); მაგ.,

მოთხრობითი

მიქ რე ენა ჭიბინინი? (=ვინ არის, ეს რომ გააკეთე?) (ტ. II, 28, 23);

მუქუ რე მუგაწყინეს, პატგნიევე? (=რამ არის, (რომ) მოგაწყინათ, ბატონო?) (ტ. II, 56, 22);

მუქ რღვ თაქ მიორაგაღუნ? (ხ.,98,16) (=რამ იყო, აქ რომ დაილაპარაკა?

მიცემითი

მის რე აწუსორგუქუნდი? (=ვის წინ) არის, რომ გაშ-
ხლართულხარ?) (ტ.I, 286, 21);

მის რღვ ურაგადუდინი? (=ვის იყო, რომ ელაპარაკებო-
დი?);

მუს რე სი იჩიებუქუნდი? (=რას არის, შენ რომ ლაპარა-
კობ?) (ტ.II, 70, 22);

ჯიმა, მუსიე მირაგადუქინდი? (=ძმაო, რასაა, რომ მელაპა-
რაკები?) (ტ.II, 322, 1);

მუს რე თქვა ჭკადენტია? (ხ.,240,3) (=რას არის, თქვენ
რომ ჭედავთო?);

მუს რენია სია იშე-გიმე გესხაქუნქიან? (ხ., 304, 36)
(=რას არისო, შენო ზევით-ქვევით რომ ხტუნავო?);

დედავა, მუს რენია ორთუქიან? (ხ.,304,14) (=დე-
დაო//დედიო, რას არისო, რომ აკეთებო?)

ნათესაობითი¹

მიშ დას რენია ხენწიფე თხულენსიე? (ხ.,291,12) (=ვის
დას არისო, ხელმწიფე რომ ირთავსო/,თხოულობსო“?)

მიში დუა სურათის გაჯინდიე? (ხ.,291,4) (=ვისი იყოო,
სურათს რომ ათვალიერებდიო?)

მოქმედებითი

მუთ რე ურთუაქინ? (=რით არის, რომ ატრიალებ?)

მუთ (ო)რღვ ილითინ? (=რით იყო, რომ წაიღეთ?)

მთავარი და დამოკიდებული კომპონენტების ამგვარი მი-
მართების ნიმუშები დასტურდება სევანურში, ქართული სასა-
უბრო მეტყველების დასავლურ არეალში, საიდანაც გავრცე-

¹ ნათ-ში მდგარი კითხვითი სიტყვა (ნაცვალსახელი) განსაზღვრებაა.

ლებულია მწერლობაშიც (ლ. კვანტალიანი 1990:56). მაგალითები¹:

ა) სვანურიდან:

იმნემ ლი-ა, ამგვარიშ *აიხირნე* აღი? (=რამ არის-ეს, ასე (რომ) გაგაბრაზა?);

მან ლი, ერ *ხაგერგაქლო*? (=ვის არის, რომ *ელაპარაკებ?*)

ბ) ქართული სასაუბრო მეტყველებიდან:

ვისაა, რომ *მიპყვები?*; *ვის* იყო, რომ *ელაპარაკებოდი?*; *რამ* არის, რომ *დაგაბრძავა?*; *რასაა*, რომ *დაამგვანეს* ჩემი ფეხები? (კინოფილმიდან „პირველი მერცხალი“).

გ) მხატვრული ლიტერატურიდან:

*ვის ლუკმა*სა რომ ითვლი და *ანაწილეძო*... (რ. ჭვიშვ., 95);

ვისაა რომ *უყვირი?! –* იქაჩება ილარიონი (ნ. დუმბ. „მე, ბებია...“, 10“).

ცნობილია, რომ ზეპირ სასაუბრო მეტყველებაში მოსაუბრე გამოყოფს აუცილებლად ხაზგასასმელ სიტყვას. ეს ხდება სხვადასხვა საშუალებით. ერთ-ერთი საშუალებაა ლექსიკური აქტუალიზატორი. ჩვენ მიერ წარმოდგენილ საილუსტრაციო მაგალითებში ადვილად შეინიშნება, რომ მთავარ წინადადებაში მოცემული ზმნა ორე(ნ)/ორღუ (=არის/იყო) სინტაქსურ კავშირში არ არის სხვა სიტყვებთან; ის მხოლოდ იმ სიტყვაზე ამახვილებს ყურადღებას, რომელიც მის წინ დგას (მის წინ დგას კითხვითი სიტყვა) და ასრულებს გაძლიერებითი ნაწილაკის ფუნქციას. -ნი (=რომ) კავშირი კი ხაზგასმას ახდენს ზმნაზე, რომელსაც ენკლიტიკურად დაერთვის.² ამიტომაც ამგვარი კონსტრუქციები კითხვასთან ერთად ძლიერ ემოციასაც გამოხატავენ.

¹ მაგალითები სვანურიდან და ქართული მხატვრული ლიტერატურიდან დამოწმებულია ლ. კვანტალიანის დასახელებული მონოგრაფიის მიხედვით.

² ამ ტიპის ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ორე(ნ) „არის“ ზმნისა და -ნი (=რომ) კავშირის ფუნქციის ამგვარად გააზრებას ვხვდებით ლ. კვანტალიანის მონოგრაფიაშიც (ლ. კვანტალიანი 1990:103).

ზემოაღნიშნული თავისებურებანი მხოლოდ კითხვითსიტყვიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციას არ ახასიათებს. იგივე მეორდება მაშინაც, როცა კითხვითი სიტყვის ადგილას მთავარ წინადადებაში პირის ნაცვალსახელი ან რომელიმე სახის ზმნისართია მოცემული. წინადადება შეიძლება იყოს კითხვის გამომხატველი და შეიძლება – არა. მაგ.,

რაგადით მა რღვ ფთქვიინ (ხ., 98, 19-20) (=თქმით მე იცო რომ ვთქვი);

ჯგერობუაშე სი რე რშინანთუნ (ხ., 322, 19) (=სიჯანსალის მხრივ შენ არის რომ გახსენებთ);

თინა რე მიირულენი (=ის არის, რომ მორბის);

ათენა რღვ, პაპა, ოშქარი სქუა ხენწიფეში ითხუნ (=ეს იცო, მღვდელო, ხელმწიფის შუათანა გოგო რომ ითხოვა) (ტ. II, 144, 15);

თინა რღვ ჟიღო გილახელ (=ის იცო, ზევით (რომ) იჯდა);

...უკული რე, მუთ თე ქეჯანაში მანათებელქ გორჩქინდ... (ხ., 84, 16) (=შემდეგ არის, რაც ამ ქვეყნის მანათობელი გაჩნდა...);

ამღლა თაქი რექ დო ჭუმე რენო სი საქმეს გიოცაცანქი? (=დღეს აქ ხარ და ხვალ არის, შენ საქმეს რომ გამართავ?!)

ჭუმე რენო მეურჩინი? (=ხვალ არის, რომ მიღიხარ?)

თიშენი რე თე კოჩი ჩხუბენსი (=იმიტომ არის, ეს კაცი რომ ჩხუბობს)

თაქ რენო შითმეზვადუნ? (=აქ არის, რომ ხვდება?)

ამღლა რდულ რკიანდინი? (=დღეს იცო, რომ კიოლი?)

ამღლა რდულ იშეინშენ მორთუნ?! (=დღეს იცო მაინცღამაინც, რომ მოვიდა?!)

III პირის ნაცვალსახელებიც, ვითარცა ფორმაცვალეხადი სიტყვები, შეიძლება მართოს დამოკიდებული წინადადების ზმნამ. მაგ.,

თიქ რე მა ღემოგურუ ცხენეფიში გიშაგორუანდ (=იძხ
არის, მე რომ მასწავლა ცხენების ამორჩევა) (ტ. II, 130, 28).

ათენენქ რე ხენწიფემ ძღაბეფი ითხისენი (=ამათმა არის,
ხელმწიფის ასულები რომ შეირთეს „ითხოვეს“) (ტ. II, 144, 13).

ათექ რღვ, უკულაში ოსურსქუა ითხუნდ (=ამან ფელ, უბ-
ცროსი ქალიშვილი რომ ითხოვა) (ტ. II, 144, 17).

მა თეშა რე მოშეურუნდ
საწმობონოთ ვეჯუნეი.

მე იძხ (არის რომ) მეჰნა,
სამერმისო რომ არ იქნე.

(ტ. I, 105, 1-2)

სირჩენუევექ მუშერუუ ღო
ათეთო რე მა გემწარი.

სიბერე მომერია და
ამით არის მე რომ
გავმწარდი.
(კ. ს. 16, 38)

თუ ამ ტიპის ქვეწყობილი წინადადებიდან ამოვიღებთ
ორე(ნ)/ორღუ (=არის/იყო) ზმნებსა და -ნი (=რომ) კავშირს,
ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის გარეგნული სახე მოიშლება;
მივიღებთ იმავე შინაარსის მარტივ წინადადებას, ემოციონა-
ლური დატვირთვის გარეშე. მაგ.,

ათენენქ რე ხენწიფემ ძღაბეფი ითხისენი;

(=ამათმა არის ხელმწიფის ასულები რომ შეირთეს);
შღრ.:

ათენენქ ხენწიფემ ძღაბეფი ითხის.

(=ამათმა ხელმწიფის ასულები შეირთეს).

„ჭანურში აგრეთვე გავრცელებულია ჰიპოტაქსური კონ-
სტრუქციები, რომლებშიც დამოკიდებული ასეთი შედგენილო-
ბისაა: სრულმნიშვნელოვანი სიტყვა+მაქვემდებარებელი კავში-
რი+„არის“ ზმნა. ამგვარი დამოკიდებული ინფორმაციის
თვალსაზრისით ახალს არაფერს იძლევა, ხაზგასმას ახდენს
მხოლოდ იმ სიტყვაზე, რომელიც დამოკიდებულშია წარმოდ-

გენილი. ეს ხაზგასმული სიტყვა შეიძლება იყოს წინადადების ყოველი წევრი“ (ლ. კვანტალიანი 1990:103). მაგ.,

ფათიშაიქ-ნამ, კეტი ქაკოტახეენ დო ია ბადის (=ხელ-მწიფემ რომა, კეტი გადაუმტკრევია იმ ბერიკაცისთვის) (ლაზ. ტექსტ., 45,12,8).

ია ქრსა-ნაი ამახთეენ დო ია კოჩის-ნაი არგუნი გოჯინეენ (=ის ქრსა რომა, შესულა და ის კაცი რომა, იმისთვის ნაჯახი დაუკრავს)¹ (ლაზ. ტექსტ. 48,12,162).

ამ ტიპის მაგალითები გვხვდება დიალექტებში და ქართულ ზეპირ მეტყველებაში; მაგ.,

ეს დიდი ქვები რო არი, იქითგან ჩამოტანილია, მაშინდელია (ქართ. დიალექტ., ლეჩხ., 489,25).

შენ ხარო, ყოლიკაცს რომ ატყუეფო? (იქვე, ქვ. გურული, 419,38);

რვეული რომა, ის მაინც დაურიგონ და წიგნი რომა, ის მაინც მიცენ ყველას.

მასწავლებელი რომა, ხომ უნდა იცოდეს თავისი საქმე?

მშობელი რომა – დედა რომ ქვია და მამა რომ ქვია, ხომ უნდა დაგვეხმაროს?!

კუდ დროს არის, აქ რომ არ მყავს!

დღეს იყო მაინცდამაინც, პური რომ არ გამოაყხე?!

ინგილოურში ამ ფუნქციით გამოყენებულია „იყო“ ზმნათვით მარტივ წინადადებაშიც კი (გრ. იმნაიშვილი 1966: 131), ასევეა „არის“ ზმნის I პირის ფორმაც („ვარ“) ერთგვარი წევრების ჩამოთვლის დროს ქართულში:

ფიროსმანს ყველაფერი გულუხვადა აქვს: პური ვარო, ღვინო ვარო! (ლ. ასათიანი, 127).

ზოგჯერ კითხვით სიტყვას შეიძლება უარყოფითი მნიშვნელობა ჰქონდეს. ასეთ დროს მთავარ და დამოკიდებულ წი-

¹ ლაზურის მაგალითები დამოწმებულია ლ. კვანტალიანის მონოგრაფიის მიხედვით (ლ. კვანტალიანი 1990:103).

ნადადებათა აზრობრივი მიმართება იცვლება — მთლიანად ქვეწყობილი წინადადება უარყოფითი შინაარსისაა. ამგვარ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში დამოკიდებული, შინაარსის მიხედვით, შედეგობით-გამორიცხვითად არის მიჩნეული (ლ. კვანტალიანი 1990:49).

როცა კითხვითი ნაცვალსახელები ან ზმნიზედლები გამოყენებულია უარყოფითი მნიშვნელობით, მაშინაც გადმოიცემა როგორც კითხვა, ისე ემოცია (ნ. ბასილაია 1983:50); მაგ.,

მინი რე, მოითინანსუნ? (ხ.,126,1) (=ვინ არის, რომ მიუახლოვდება?). ეს ნიშნავს: ვერავინ მიუახლოვდება, ან: არავინ არის ისეთი, რომ მიუახლოვდეს). ასეთნაირად უნდა იქნეს გაგებული სხვა მაგალითების შინაარსიც.

ბოში, სი მუთ რე გავორენდ თუ სქანი ჯიმაღეფი? (=ბიჭო, შენ რით არის, რომ მოგეძებნება ის შენი ძმები?) (ტ. II, 164, 30-31)

მუჟანსი რდუ მა სი გოხვარუდინ? (=როდის იყვ, მე შენ რომ გეხმარებოდი?).

კითხვა შეიძლება რიტორიკული იყოს მაშინაც, როცა მთავარ წინადადებაში კითხვითი სიტყვის ნაცვლად პირის ნაცვალსახელი ან რომელიმე სახის ზმნისართია მოცემული.

მაგ.,

ათეს რდუო, მნატრენდინ? ¹ (=ამას იყვ, რომ ვნატრობდი?) (ტ. I, 164, 27)

მა რენდ თქვა ჭითა ნაბადის მიჯდენტუნ? (=მე არის, თქვენ წითელ ნაბადს რომ მიყიდით?!) (ტ. II, 144, 19)

დღას ორდუო, მა სი გოხვარუდინ? (=ოღესმე იყვ, მე შენ რომ გეხმარებოდი?)

დღას ორდუო, მა სი მერყუნდინ? (=ოღესმე იყვ, მე შენ რომ მოგყვებოდი?!)

¹ S₁ პირის ნიშანი ვ- წს წინ გაღადის მ-ში (ი. ყიფშიძე, 1914:055).

საყურადღებოა ერთი ფაქტიც: მთავარ წინადადებაში მოცემული ზმნა ორე(ნ)/ორდუ (=არის/იყო) თავში დაირთავს ვა(რ) „არ“ უარყოფის ნაწილაკს, ხოლო ბოლოში – კითხვითობის გამომხატველ -ო¹. მიიღება ვარენო/ვარდუო (=არ არის?/არ იყო?) ფორმები. თუკი უარყოფითპრედიკატიან მთავარს წართქმითი დამოკიდებული მიუერთდება, ქვეწყობილი წინადადება მთლიანად დადებით შინაარსს შეიძენს. „უარყოფითის არა, არ ნაწილაკები ენამ გარკვეულ კონტექსტში შეიძლება გამოიყენოს სრულიად საპირისპირო – დადასტურების ფუნქციით“ (აკ. შანიძე 1980:209, ბ. ჯორბენაძე 1984:165); გამოიყოფა ძირითადად ორი ტიპის კონტექსტი: ერთი, პირობით-შედეგობითი ურთიერთობის გამომხატველი¹ და მეორე – კითხვითი ან კითხვით-ძახითი ინტონაციისა (ბ. ჯორბენაძე 1984:165-166); ამ შემთხვევაში სწორედ ამ უკანასკნელი ტიპის კონტექსტთან გვაქვს საქმე; მაგ.,

თე ქუა ვარენო მა გიშვოგორაფე?! (=ეს ქუა არ არის, მე რომ ამოვარჩევინე?!)

თეს ვარდუო ძირიგენდუნ ჩქიმი სინდა?! (ხ., 357,22) (=ამას არ იყო, რომ ძირიგებდა ჩემი სიძე?!);

თინა ვარდუო მა ვოკვილაფენ? (=ის არ იყო, მე რომ მოვაკვლევინე?!) (ტ. II, 130, 29)

თინა ვარდუო მა ვოკვილაფენ? სინონიმური შენაცვლებით იქნება: *ნანდულო თინა რდუ მა ვოკვილაფენ!* (=ნამდვილად ის იყო, მე რომ მოვაკვლევინე!); შდრ.: ქართულის ვითარება – აგერ არ მოდის?! ეს ნიშნავს: აგერ ახლა მოდის! (ბ. ჯორბენაძე 1984:166). კითხვითი წინადადება, სადაც არა და ხომ ნაწილაკები თავისუფლად მონაცვლეობენ, ჩვეულებ-

¹ პირობითი-შედეგობითი ურთიერთობის გამომხატველი კონტექსტი, მიღებული უარყოფითპრედიკატიანი მთავრისა და „რომ“-ის მნიშვნელობის და კავშირიანი დამოკიდებულების შეერთებით, განხილულია ჩვენს ნაშრომში იხ. თ. III, §3.

რევია ქართული ზეპირი მეტყველებისთვის: ასეა, არა? = ასეა, ხომ? (ბ. ჯორბენაძე 1984:165).

საინტერესოა ამ თვალსაზრისით დიალექტების ჩვენებაც. მაგალითად, იმ პოზიციაში, სადაც გურულში უარყოფის „არა“ ნაწილაკია დადასტურებული, იმერულში დადასტურების „ქე“ არის გამოყენებული:

იქიდან რომ დაბრუნდება, არა, მაშინ უნდა იკითხო მისი ამბავი (გურული), ქე რო დევეცი, მერე ასე მაქ ე ფეხი (იმერული) (ქ. ლომთათიძე 1946:343).

კითხვის გამომხატველ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში წინადადებათა საზღვარზე ზოგჯერ გვხვდება ჩვენებითი ნაცვალსახელი სრული (თენა „ეს“) ან მოკეცილი (თე „ეს“) სახით.¹ აღნიშნული ჩვენებითი ნაცვალსახელი ხან მთავარი წინადადების კუთვნილებაა, ხანაც — დამოკიდებულისა. მთავარ წინადადებაში ყოველთვის მოცემულია სრული სახით და კითხვის გამომხატველ ფრაზაზე ახდენს ხაზგასმას, დამოკიდებულში მოცემულია მოკეცილი სახით და იმ წევრს გამოყოფს, რომლის წინ დგას. მაგ.,

ბუ რე, თე სი შურს კაშუქუნ? (=რა არის, (+ეს) შენ ასე რომ ოხრაჯ/„სული გიწუხს“?) (ტ. II, 110,8);

ბუ ორენია, თე „გუშა-გუშას“ მირაგადუქიე... (ხ., 128,10) (=რა არის, (+ამ) „გუშა-გუშას“ (რომ) მეუბნებიო...);

სი რდიო, თე ინგარდინ თინა? (შენ იყავი, (+ეს) რომ ტიროდი (+ის)?)

ბუ ორე თე(ნა)², მუნაფა ცას ვემიკოხე დო ვალუნცუნე? (=რა არის ეს, ღრუბელი ცას არ აკრავს და რომ ელავსო?) (ტ. II, 50,37);

¹ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში წინადადებათა საზღვარზე გამოვლენილია გამამღიერებელი მითითებითი ნაწილაკი ა/ე სვანურშიც (დაწვრ. იხ. ნ. აბესაძე 1960:128-129).

² ჩვენებითი ნაცვალსახელი სრული სახით ჩვენ აღვადგინეთ: თე(ნა) „ეს“.

მუ ორე თენა, შარას დახე ართიანი იკუჯვილუნა ღო
კოს ვაგუუზებუნ? (=რა არის ეს, გზაზე კინალამ ერთმანეთი
დაუხოცავთ და კაციშვილს (რომ) არ გაუშველებია?).

როგორც აღვნიშნეთ, დამოკიდებული წინადადების ზმნა
ზოგჯერ ბრუნვაში მართავს მთავარ წინადადებაში მოცემულ
კითხვითი სიტყვას ან პირის ნაცვალსახელს (*მუს რე ურა-
გადგქნი* = რას არის, რომ ეუბნები?), რაც, ფაქტიურად,
ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელი კომპონენტების აღ-
რევაა, თუმცა, ფორმალურად, მთავარიც და დამოკიდებულებაც
თავ-თავის ადგილზე დგას.

კითხვითსიტყვიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის შემად-
გენელ ნაწილთა აღრევა ფორმალურად თვალსაჩინო ხდება
მაშინ, როცა მთავარი დამოკიდებულში იჭრება¹. მაგ.,

ჭრელი ცუროფაქ მუ რე ბლოღნი? (=წყეულმა ტრფო-
ბამ, რა არის, რომ მიყო?)² (კ.ს., 68,8);

ტყურათ ე ჯოღორეფი მუშენი ენა გილურსიე? (ხ.,
137,11-12) (=ამოდ („ტყუილად“) ეს ძაღლები, რატომ არი-
სო, (რომ) დადისო?);

მონძღვარი, გურს მუშენი რე მიცუნანთენი? (=მოდღვარო,
გული, რატომ არის, რომ მოვლით?) (ტ. II, 298,7).

ექ მუჭო რე გინმართუნი? (=ეს, როგორ არის, რომ გა-
დამექცა?) (კ.ს., 36,12).

¹ ეს მოვლენა ქართველურ ენებში შენიშნული აქვს ლ. კვანტალიანს.
დაწვრ. იხ. ლ. კვანტალიანი 1990:55).

² მთავარ წინადადებას, მეტი სიცხადისათვის, ორივე მხრიდან მძიმით
გამოყოფთ ქართულ თარგმანში.

§ 2. განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა და ზმნისართთა აგებულების საკითხი და ჰიპოტაქსი

მეგრულში განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები რთული აგებულებისაა. ი. ყიფშიძეს თავის მეგრულის გრამატიკაში (Грамматика мингрельского (иверского) языка) სამრიგადა აქვს წარმოდგენილი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები და აანალიზებს მათს აგებულებას:

I. ა) *მითინი/მითინე/მითინეე* „ვინმე“, შედგენილობით – მი- „ვინ“ + თი//თგ ქართული -ცა ნაწილაკის ტოლფარდი + -ნი კავშირი.

ბ) *მუთუნი* „რამე“ – მუ „რა“ + თუ<თი (ასიმილაციით წინამავალ „უ“ ზმოვანთან) + -ნი.

გ) *ნამუთინი/ნამუთინე/ნამუთინეე* „რომელიც“, -ნამუ „რომელი“ + -თი „ცა“ + -ნი.

II. ა) *მიგიღა/მიგეღა/მიღგა* მი- + გი-<//გა (=ქართ. -ლა ნაწილაკის ფარდი) + ღ//ღგ//ღა – იგივე -თი ნაწილაკი გამჟღერებული „გა“ ნაწილაკის წინა პოზიციაში: მეგრ. მი-გი-ღა//მი-ღ-გა = ვი-ღა-ცა//ვინ-ცა-ღა.

ბ) *მუგიღა/მუღიგა/მუღგა/მუღგა* „რალაცა“, „რაც გინდა ის“ – მუ „რა“ + გი+ღა ნაწილაკები, შდრ.: ქართ. რა-ღა-ცა//რა-ცა-ღა.

გ) *ნამუგიღა/ნამუღგა* „ვინც [არ] იყოს“, „ვიღაცა“, ნამუ „რომელი“ (მნიშვნელობით „ვინ“) + გი- + ღა ნაწილაკები.

III. ა) *მიგიღარენი/მიგღენი/მიღგარენი/მიღგენი* „ვიღაცა“, ზედმიწევნით „ვიღაცა რომ არის“ – მიგიღა//მიღგა „ვიღაცა“ + რე „არის“ + -ნი კავშირი. მიგიღენი//მიღგენი ვარიანტებში რე ზმნისართული „რ“ სონანტი ამოვარდნილია.

ბ) *მუგიღარენი/მუღგარენი/მუგიღენი/მუღგენი* „რალაცა რომ არის“ – მუგიღა+რე+ნი.

გ) *ნამუგიღარენი/ნამუღგარენი/ნამუგიღენი/ნამუღგენი* „რომელიღაც რომ არის“.

ი. ყიფშიძე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ზოგი მათგანი (კერძოდ, II რიგის ნაცვალსახელები) მიღებულია დამოკიდებული წინადადებისაგან (ი. ყიფშიძე 1914:049). I რიგის განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებზე (მითინი, მუთუნი, ნამუთინი) იგი წერს: „Пока не удаётся разложить эти формы на составные части с полной уверенностью, но напрашивается одно предложение, именно, что они сложены из ми „кто“ и частицы – თი//თუ и союза -ნი „что“, „чтобы“, „когда“ (ი. ყიფშიძე 1914:049). როგორც ჩანს, ი. ყიფშიძე ამ ნაცვალსახელთა შედგენილობის შესახებ თავის ვარაუდს სავსებით დამაჯერებლად არ მიიჩნევს.

მოგვიანებით ამ საკითხს შეეხო გ. როგავა. მისი აზრით, ი. ყიფშიძის მიერ პირველ რიგში მოთავსებული განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა აგებულება არაფრით განსხვავდება მესამე რიგის ნაცვალსახელთა აგებულებისაგან, თუ პირველი ჯგუფისთვის ვივარაუდებთ ამოსავალ სახეობას: მით-იცი-ნი „ვინც რომ იქნება“, მუთ-იცი-ნი „რაც რომ იქნება“, ნამუთ-იცი-ნი „რომელიც რომ იქნება“¹, რომლებიც, როგორც დამოკიდებული წინადადებები, ამჟამადაც მოქმედია მეგრულში (გ. როგავა 1988:224); მაგალითად²,

მით იცი-ნი, ქოთქუანს (=ვინც რომ იქნება, იტყვის).

მუთ იცი-ნი, გეჭოფი (=რაც რომ იქნება, აიღე).

¹ უფრო ზუსტად, გ. როგავა აღნიშნული ნაცვალსახელების ამოსავალ სახეობად ვარაუდობს:

* მით(ი)-იცი-(ნ)ნი>მით(ი)-იცი-ნი>მითინი „ვინც რომ იქნება“>„ვინმე“.

* მუთ(ი)-იცი-(ნ)ნი>მუთ(ი)-იცი-ნი>მუთუნი „რაც რომ იქნება“> რალაცა/რაბე.

* ნამუთ-თ(ი)-იცი-(ნ)-ნი>ნამუთ(ი)-იცი-ნი>ნამუთინი „რომელიც რომ იქნება“>რომელიმე (დაწვრ. იხ. გ. როგავა 1988:224).

² ნაწილი მაგალითებისა დამოწმებულია გ. როგავას სტატიის მიხედვით (გ. როგავა 1988:224), ნაწილიც ჩვენ მიერაა აღებული ცოცხალი მეტყველებიდან.

მუთ იყინი, მიღველი (=რაც რომ იქნება, წაიღე).

მუთ იყინი, თექ ქოვძირუნთ (=რაც რომ იქნება, იქ ვნახავთ).

ნამუთ იყინი, დასურო იშნავორა იყუაფუ (=რომელიც რომ იქნება, მართლაც/დასტურ“, ნარჩევი იქნება).

ნამუთ იყინი, ქოძირი (=რომელიც რომ იქნება, ნახე).

ნამუთ იყინი, თიშა მა ქემეურქ (=რომელიც რომ იქნება, იმასთან მე მივალ).

როგორც გ. როგავა აღნიშნავს, მითინი, მუთუნი და ნამუთინი განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების ჩამოყალიბება მოხდა ფონეტიკური პროცესის ნიადაგზე – დამოკიდებული წინადადების ზმნური ფუძის გაუჩინარებით (იხ. სქოლიო). შვედაროთ ქვემოთ მოცემული ორი წინადადება ერთმანეთს:

მით იყინი, ქოთქუანს (=ვინც რომ იქნება, იტყვის) – ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია;

მითინი ქოთქუანს (=ვინმე იტყვის) – განუსაზღვრელნაცვალსახელიანი მარტივი წინადადება.

ამჟამად, რომ ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის დამოკიდებული წინადადება შინაარსის მიხედვით ახალს არაფერს ამბობს მარტივი წინადადების განუსაზღვრელ ნაცვალსახელთან შედარებით (დამოკიდებული წინადადების გამარტივებას ალბათ ამანაც შეუწყო ხელი!), ოღონდ ერთი ნიუანსია: ვინც რომ იქნება – დამოკიდებული წინადადება გადმოსცემს, რომ მოსაუბრისთვის არ არის ცნობილი, ვინ იქნება. იცი (=იქნება) ზმნა და -ნი (=რომ) კავშირი ხაზს უსვამენ ამ „უცნობობას“.

ი. ყიფშიძე მითინი (=ვინმე) და ნამუთინი (=რომელიმე) განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების ვარიანტებად ასახელებს მითინე/მითინე და ნამუთინე/ნამუთინე ფორმებს (ი. ყიფშიძე 1914:049). რადგან მითინი და ნამუთინი განუსაზღვრელი ნაცვალსახელები არ აღიქმებოდა დამოკიდებულ წინადადებად, შესაძლებელი გახდა ამ ფორმების ხელახალი ჩართვა ჰიპო-

ტაქსურ კონსტრუქციაში. კერძოდ, გ. როგავას აზრით, ვარიანტული ფორმები (მითინე და ნამუთინე) გარკვეულ კონტექსტებში მითინი და ნამუთინი განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებზე რე-ნი დამოკიდებული წინადადების დართვის შედეგად არის მიღებული: მით-იე-ნი>მითინი>მითინი-რე-ნი>*მითინი-ე-ნი>მითინი-ე>მითინე (გ. როგავა 1988:225). ამ გზით ივარაუდება ნამუთინე ფორმის მიღებაც.

ამრიგად, მითინე'ს ბოლოკიდური ხმოვანი („ე“) რე „არის“ ზმნის ნაშთია, -ნი კავშირი დაკარგულია. თუ ერთ შემთხვევაში იკარგება დამოკიდებული წინადადების ზმნა (მით-იე-ნი>მითინი) და ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია აღარ გვაქვს, სხვა შემთხვევაში თავად კავშირი იკარგება – მითინი-რე-ნი>მითინიე>მითინე. შედეგი ორივე შემთხვევაში ერთნაირია.

გ. როგავას ასევე დამოკიდებული წინადადებისგან მომდინარედ მიაჩნია ჭანურში დადასტურებული განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები: მუთხანი (=რამე) და მითხანი (=ვინმე).

მითხანი<*მითხა-რე-ნი<*მითხა-რე(ნ)-ნი „ვილაცა რომ არის“.

მუთხანი<*მუთხა-რე-ნი<*მუთხა-რე(ნ)-ნი „რალაცა რომ არის“ (გ. როგავა 1988:225).

-ნი ნაწილაკიანი დამოკიდებული წინადადების მოშლა ჭანურში უნდა მიეწეროს ჯერ ბერძნულისა და შემდეგ თურქულის გავლენას (გ. როგავა 1987:47, 1988:225).

III ჯგუფში მოთავსებული *მივიღარენი/მიღგარენი* „ვილაცა რომ არის“, *მუვიღარენი/მუღგარენი* „რალაცა რომ არის“, *ნამუვიღარენი/ნამუღგარენი* „რომელიდაცა რომ არის“ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების აგებულება გამჭვირვალეა და მათ შემადგენლობაში ზმნური ფორმისა – რე „არის“ და-ნი კავშირის გამოყოფა არ ჭირს. მით უფრო, რომ ამ ტიპის დამოკიდებული წინადადება ამჟამადაც მოქმედია მეგრულში. მაგ,

...სახელს ქომიძახ *მიღგარენი* (ხ.,44,11) (=სახელს მეძახის, ვილაცა რომ არის).

...*მიღგარენი* დიდ კამპანიას გინმივანსია... (=ვილაცა რომ არის, დიდ ქორწილს იხდისო) (ტ.II, 334,3).

მიღგა რენი ცაშე ლორონს გიიმეჯონანს (=ვილაცა რომ არის, ციდან ღმერთი ჩამოჰყავს (ე.ი. იწყევლება ძლიერად).

მუჟანს ქიმისვანჯესგნი, *მიღგარენი ართი დედიბი* *ოსურქ ქუმორთო* (=როცა (+რომ) დაისვენეს, ვილაც რომ არის, ერთი მოხუცი ქალი მოვიდა) (ტ.II, 146,15).

მარა ჭიჭე ხანქ ქიიჯუნნი, *მუგიდა რენი* ქემონწყუნსე ქიყანასე... (=მაგრამ ცოტა ხანი რომ გავიდა („იქნა“), რაღაცა რომ არის, აქცევს ქვეყანას) (ტ.II, 12,10).

მუღგა რენი ქიმკიისოფუ თაქ (=რაღაცა რომ არის, (ძლიერად) ირჯება აქ).

მუღგარენი ქოპილუნს (=რაღაცა რომ არის, მკლავს) (ტ.I, 64,25).

მუღგარენი სარკო ორდუ თი თუთაშფერ თუთაშხას (=რაღაც რომ არის, საოცარი იყო იმ მთვარისფერ ორშაბათს) (ტ.I, 24,1).

ღურა დღაშა *ართი მუღგა რენი* მილუ თქვანდა დაჩინალი... (=სიკვდილამდე „სიკვდილის დღემდე“ ერთი, რაღაც რომ არის, მაქვს თქვენთვის დასაბარები...) (ტ.II, 236,5-6).

ათაქ მითილგნი, *მუგიდა რენი ხონაროდა* ეფერი ისიმელგათე ტყას, მეტი ვეშილებელგ (=აქ რომ შევიდა, რაღაც რომ არის, ხმაუროდა ისეთი ისმოდა ამ ტყეში, მეტი არ შეიძლებოდა) (ტ.II, 24,39).

ენა მუღგარენი ჯგირი ოკო ვარდასგნი – თქვიის დო არძოქ გეგნოციის შხვა არღვილეფიშა (=ეს, რაღაც რომ არის, კარგი (+რომ) არ უნდა იყოს, – თქვეს და ყველანი გადაცვივლენ სხვა ადგილებში) (ტ.II, 64,8).

მუდგარენი კვარიაშ დუღიმ მამხვა ქმოჩქენია, — უწუ (ხ., 52,3) (=რაცა რომ არის, ყვავის თავის სიმსხო მოჩანსო, — უთხრა).

ნამუგიდარენი ონჯუა ბორჯის კარს ქიძახუ (=რომელიდაცა რომ არის, სალამო ხანს (ჭიშ)კართან იძახის).

ნამდგარენი ამდღარ მალუ რე (=რომელიდაცა რომ არის, დღევანდელი წამსვლელია).

ზოგჯერ რე „არის“ ზმნას ენაცვლება მომავალი (იციი „იქნება“) ან წარსული (ო)რდუ „იყო“ დროის ფორმები. მაგ.,

მეუა სი ტყაშა დო სი ხოლო მუდგა იცინ ქიმილია! (ხ., 242,19) (=წადი შენ ტყეში და შენც, რაცა რომ იქნება, მოიტანეო!)

ნამდგა იცინ ქუმურს დო ქიმილანს ანბეს (=რომელიდაცა რომ იქნება, მოვა და მოიტანს ამბავს).

მიდგა იცინ, ღორონთიანი, დააიმენდენს დო იშენთ ჯგირი რე (=ვილაცა რომ იქნება, მადლიანი, დააიმედებს და მაინც კარგია).

სიზმარი მილუდ მუდგარდენი ვერგუდუნ ფერი დო მუმეხვარით (ხ., 15,25) (=სიზმარი მქონდა, რაცა რომ იყო, რომ არ ვარგოდა ისეთი და მომეხმარეთ).

მარა ათე ამშვი გოლა გაათუნი, მუგადა რდენი ირიფელქ გეიყარე (=მაგრამ ეს ექვსი მთა რომ გაიარა „გაათავა“, რაცა რომ იყო, ყველაფერი აირია) (ტ. II, 20,7).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, დამოკიდებული წინადადების ზმნური ნაწილი — რე „არის“ (ზოგჯერ იციი „იქნება“, ან ორდუ „იყო“) და კავშირი -ნი („რომ“) ხაზს უსვამენ, რომ მიდგა, მუდგა, ნამუდგა (ვილაცა, რაცა, რომელიდაცა) მთქმელისთვის უცნობი კონკრეტული სახელია, რომელიც ან ივარაუდება (...მიდგარენი დიდ კამპანიას

გინმიგანსია... ვილაცა რომ არის, დიდ ქორწილს იხდისო), ან მოცემულია წინადადებაში ნაცვალსახელისა თუ არსებითი სახელის სახით (...მიდგარენი ართი დედიბი *ოსურქ* ქუმორთო, (=ვილაცა რომ არის, ერთი მოხუცი ქალი მოვიდა). ეს წევრები სინტაქსურად, უმთავრესად, ქვემდებარე ან დამატებაა, მთქმელის დამოკიდებულება ამ უცნობის მიმართ ზოგჯერ ნეიტრალური ან დადებითი, მეტწილად კი უარყოფითია.

მეგრულში დამოკიდებულ წინადადებად წარმოდგენილი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი ზოგჯერ მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენლის მიერ იმართვის ბრუნვაში. აქ უნდა გამოიყოს ორი შემთხვევა¹:

1. საკუთრივ განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი (მიდგა, მულგა, ნამულგა) დაირთავს ბრუნვის ნიშანს – *მიდგაქრენი* („ვილაცაქ რომ არის“) და ა.შ.

2. დამოკიდებულ წინადადებად წარმოდგენილი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელის ნაწილები (მიდგა-რე-ნი) ისეა ერთმანეთს შეხორცებული, რომ იგი ერთ ერთეულად აღიქმება და ბოლოში დაირთავს ბრუნვის ნიშანს – *მიდგარენ-ქ* და ა.შ. მაგ.,

მ ო თ ხ რ ო ბ ი თ ი

დოღურ მიდგაქრენი – უწიია (ხ., 20,22) (=მოკვდა, ვილაცაქ რომ არისო, – ვუთხარიო).

უბედური, *მიდგაქრენი დოღურუა*, – თქუუ მაჟირა კონქ (ხ., 19,34) (=უბედური, ვილაცაქ რომ არის, მოკვდაო, – თქვა მეორე კაცმა).

მიდგაქურენ გომიზაკუ, ქომიჭკომუნსუ ნათოლე (=ვილაცაქ „არის რომ“), *გამთვალა*, შემიჭამა ავმა თვალმა) (ტ-I, 223,15).

მიდგაქ რენია მორთუა, ჟირ კონქია: (ხ., 204,10) (=ვილაცაქ რომ არისო, მოვიდაო, ორი კაციო).

¹ განუსაზღვრელი ნაცვალსახელის ორგვარი ბრუნების შესახებ იხ. ი. ყიფშიძე 1914:049.

მუდგაქიენ¹ მიოქურქულუ, (ხ., 103,38) (=რაღაცამ რომ არის, წაიფიშვიშა).

ქიდირულუ ამესერიინი, ქიგიასიზმარუ მუდგაქირენი (=რომ დაიძინა ამაღამ, დაესიზმრა, რაღაცამ რომ არის) (ტ. II, 126, 35).

მუდგაქიენ ქემორთუ დო ბეჭეტი ქემააგ ხეს დო უწუუ (ხ., 241,2) (=რაღაცამ რომ არის, მოვიდა და ბეჭედი გაუკეთა ხელზე და უთხრა).

...ძალამი მოწყინებულო ქოფირქენსენი, მუგიდაქიენი ჩხილიტი ქინიკათუუ ათე წყარსუ... (=ძლიერ მოწყენილად რომ ფიქრობს, რაღაცამ რომ არის, დგაფუნი მოადინა წყალში) (ტ. II, 232,38).

შდრ.: თენა სქანოთ დიიტუ მიგდარენქ (=ეს შენთვის დატოვა ვიღაცამ)

თაქ გაგმეცხად მუდგარენქ (=აქ გამოეცხდა [ჩვენება] რაღაცამ) (კ.ს., 69,33).

მ ი ც ე მ ი თ ი

ალეს გიასიზმარუ, ვითომ მუში ოსური მეყუნს მიდგასირენი (=ალეს დაესიზმრა, ვითომ მისი ცოლი მიჰყავს, ვიღაცას რომ არის) (ტ. II, 146,26-27).

ეზმა ჩქიმი თელო გარა, მიდგას იყინი დოლუქუნს (ყ., 155,14) (=ამდენი ჩემი ცოცხლად ტირილი, ვიღაცას რომ იქნება, დალუქავს).

გიათხოზუ თე კვირკვის... დო ქიმოდირთუ ხოლო მუდგასიენ (ხ., 110,23) (=გასდია ამ თითისტარს... და მიადგაკიდევ, რაღაცას რომ არის).

სუმი დლა ქომუჩია ვადა დო მავა მუდგას იყინი ქოფქიმინენქია (ხ., 215) (=სამი დღე მომეციო დრო და მეო, რაღაცას რომ იქნება, ვიზამო).

¹ მუდგაქირენ>მუდგაქიენ (მარტივდება „რე“ ზმნა: რეუ).

მუღგას რღგნ ქოქიმინუნდეს (ხ., 274,8) (=რაღაცას რომ იყო, იზამდნენ).

შღრ.: მიღგარენს ურჩქილე (=ვიღაცას უცდის „უყურებს“).

მიღგარენ კოლ ურცხებუ (=ვიღაცა კაცს უხსნია).

მუღგა რენს ოკო ქემოხვადას (ხ., 236,78) (=რაღაცას უნდა შეხვდეს).

ნ ა თ ე ს ა ო ბ ი თ ი

მიოჯინგ დელღბიქ, ქოძირგ კარცგ ქიგერე მიღგაში რენი უძირაფუ ამუნათი სქუა (=შეხედა დელაბერმა, დაინახა, კართან ღგას, ვიღაცის რომ არის, უხილავი სიღამაზის ბიჭი) (ტ. II, 40,35).

თუ ჯოღორი ჯგირი ჯოღორი ქორე მიღგაშირენი (ხ., 97,23) (=ეს ძალღი კარგი ძალღია, ვიღაცეს რომ არის).

პირობა მუღგაში რღგნ, გვერღი ქომუჩეე ოკონია (ხ., 224,5) (=პირობა რიღასღეც რომ იყო, ნახევარი უნდა მომცეო („მომცე უნღო“).

შღრ.: მიღგარენიშ ცუღეს ქიმღახე ღო ქუურჩქილე (=ვიღაცეს სახღში ზის (შიგნით) და უცდის „უყურებს“).

მუღგარენიშ ხგმაქ მომარჩქილე ნასქასერუს¹ (=რაღაცეს ხმა შემომესმა ნაშუღამისას).

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი

ირო თის ვოცადუქი
მუღგაჲ იღინ ვადობღურე

სულ იმას ვცდიღობ,
როგორმე (რითაც იქნება
რომ) არ მოვკეღე.

(ტ. I, 165,16)

მეგრულში განუსაზღვრეღობითი ნაცვალსახეღების შემადგენღობაში გამოყოფიღი რენი („რომ არის“) რომ სტიღლისტური დანიშნულეღებისა და კონკრეტული წვერის განუ-

¹ ნასქასერუს<ნაშქასერუს.

საზღვრელობას უსვამს ხაზს, ამას ადასტურებს კიდევ ერთი მოვლენა: ჩვეულებრივი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის საწარმოებლად, რომელშიც დაქვემდებარება მკვეთრად იქნება გამოხატული, განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელი ხელახლა დაირთავს -ნი კავშირს. მაგ.,

ინჭას ინაჯინესგზ, ბოში ქინოზე მიღვა რენგზ, ქოძირეს (ხ., 134,22-23) (=ჭაში რომ ჩაიხედეს, ბიჭი რომ ზის (შიგნით) ვიღაც „რომ არის“, ნახეს).

ქეშმეძინეს ჭიჭე მუღვაქეინინ, ვაარწყეთო?! (=რომ შევვეძინა ცოტა რაღაც („რომ არის“), ვერ ხედავთ?!) (ტ. II, 108,20).

თი ქუა მიბლით ჩქინ, უკული რე, მუთ თე ქეჯანაში მანათებელქ გორჩქინდღ მიღვაქეინინ (ხ., 84,16-17) (=ის ქვა რომ მოვიტანეთ ჩვენ, მერმე არის, რაც ამ ქვეყნის მანათობელი (რომ) გაჩნდა რაღაცა („რომ არის“)).

მეგრულის მიღგარენი, მუღგარენიზ ფუნქციური ეკვივალენტი ქართულში არის მყარი სიტყვათშეხამებანი – ვილაცაა, რაღაცაა. მეგრულისა და ქართულის მონაცემები არა მარტო ფუნქციური, არამედ მორფოლოგიური შედგენილობითაც ფარავენ ერთმანეთს, ერთი განხსვავებით: ქართულის ლექსიკურად შემოფარგლულ სიტყვათშეხამებებს კავშირი არ ახლავს, ამიტომაც „წინადადება, რომელშიც ვილაცაა, რაღაცაა გვხვდება, ჰგავს უკავშირო ქვეწყობილ კონსტრუქციას. დამოკიდებულ ნაწილად ეს შესიტყვებები გვევლინება“ (ლ. კვანტალიანი 1990:44-47); მაგ.,

აქედან გაგვეცალე, ვიღაცა ზარო (შპნმ, III, 309,4)

ეს კი, ვიღაცა არი, ბუზადაც არ მაგდებსო (აკაკი, 9,30)

მეხი კი დაასკდა მაგასა, ვიღაც მგელა არისო (ვაჟა, VII,414)

საშველს არ მაძლევა, ვიღაცა იყო (დ. შენგ., 22)

ამგვარი კონსტრუქციები გვხვდება დიალექტებშიც (ლ. კვანტალიანი 1990:45); მაგ.,

აქ შევიდეს თავისი ირმებიანა ეს კაცი, ვილაცა არის
(დიალ., ზემო იმერ., 454)

მიბრძანე, რაცხა არი (იქვე, 458).

შეჭამე, რაცხა არი (იქვე)¹

„ფუნქცია კი ამგვარი დამოკიდებულისა ყველგან ერთია: მოახდინოს ნაცვალსახელის აქტუალიზაცია (ემფაზა) „არის“ ზმნის საშუალებით ქართულში (ზმნითა და მაქვემდებარებელი კავშირებითაც ზანურში“ (ლ. კვანტალიანი 1990:46).

მეგრულ-ჭანურში გამოყოფენ -ნი თანდებულიან ბრუნვას (ე.წ. Отложительный падеж), მაგალითად, ცირა-შე-ნი („ქალიშვილის შესახებ“) – მეგრ., თომა-შე-ნი („იმის შესახებ“) – ჭან. (ნ. მარი 1910:16, ი. ყიფშიძე 1914:022). გ. როგავას აზრით, ეს თანდებულიანი ბრუნვა კი არ არის, არამედ თანდებულიანი ბრუნვის ფორმისგან – ცირაშე² („ქალიშვილისგან“) მომდინარე დამოკიდებული წინადადების – ცირაშე-რე-ნი („ქალიშვილისგან რომ არის“ გამარტივებული სახეობაა, მიღებული ორე(ნ) „არის“ ზმნის დაკარგვით (გ. როგავა 1987:47). -ნი შეუხორცდა ბრუნვის ფორმას და დღეს უკვე კავშირად არ გაიგება. ასეთივე გამარტივებული სახეობაა მუდგაშენი (=რალაცაზე), სადაც ორე(ნ) ზმნა გაუჩინარებულია.

ორე(ნ) ან დროის მიხედვით მისი მონაცვლე ზმნების (იციი/ორდუ) გაუჩინარება ჩვეულებრივი მოვლენაა რთული შედგენილობის განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებში, მაგრამ ეს გამარტივებული სახეობა – მუდგაშენი ხელახლა დაირთავს „ყოფნის“ აღმნიშვნელი ზმნის სხვადასხვა დროის ფორმას (ორე(ნ) „არის“, ორდუ „იყო“, იციი „იქნება“ და -ნი

¹ მაგალითები დამოწმებულია ლ. კვანტალიანის მონოგრაფიის მიხედვით (ლ. კვანტალიანი 1990:195)

² „ცირაშე“ ფორმაში (და ამ ტიპის სახელებში) თანდებულის როლს „ე“ კომპონენტი ასრულებს: ცირა-შე (=ქალიშვილ-ის-(ა)-გან), შდრ.: ცირაშე-ა (=ქალიშვილ-თან) (გ. როგავა 1987:47).

„რომ“ კავშირთან ერთად დამოკიდებული წინადადების როლს ასრულებს ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში.

მუდგაშენი რენ ჩხუბი გეტახესი ღო იბურზიკუნა თაქ (=რაღაცაზე „რაღაცისგან“ რომ არის, ჩხუბი ატეხეს და ეძიძგილავებიან ერთმანეთს აქ).

ართი შვანს ვეზირქ გური ქუმაყონებაფუუ *მუდგაშენი რდუნ* ათე ბოშის (ხ., 1-2, 33-1) (=ერთხელ ვეზირმა გააბრაზა („გული მოაყვანინა“) რაღაცაზე „რაღაცისგან რომ იყო“, ამ ბიჭს).

თი ოსური თე ამბეს *მიდგაშენი* იუთი ქიგეგენს (=ის ქალი ამ ამბავს, ვიღაცისგან რომ იქნება, გაიგებს).

ი. ყიფშიძეს აღნიშნული აქვს, რომ III რიგის განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელების მსგავსად არის ნაწარმოები განუსაზღვრელობითი ზმნისართებიც – სო-გი-და//სო-ღ-გა//სო-ღ-გა „სადაც რომ“, სო-გი-და-რე-ნი//სო-ღ-გა-რე-ნი//სო-ღ-ღე-ნი//სო-ღ-გე-ნი „სადაც“, „სადაც რომ არის“¹ (ი. ყიფშიძე 1914:319). ამ თვალსაზრისს იზიარებს გ. როგავაც (გ. როგავა 1987:49) ამათგან სოგიდარენი//სოღდარენი ფორმებში გამოიყოფა -რე-ნი „რომ არის“ დამოკიდებული წინადადება; სოგდენი//სოღგენი ფორმებში შემორჩენილია რე „არის“ ზმნის ზმოვნითი ნაწილი („ე“) მაგ.,

ღისერუ *სოღდარენ* (ხ., 113,3) (=დაღამდა, სადაც რომ არის).

ინილეს *სოგდა რენ გიმე* (ხ., 211,31) (=ჩავიდნენ, სადაც რომ არის, ქვევით).

სოღდარენი თაქ ზოლოს იფრჩქილექ თინეფიში ზონარს (=სადაც რომ არის, აქ აზლოს ვისმენ იმათ ხმას).

სოღდდარენი იფრჩილექ ზარეფიში რეკუასე... (=საიდან-ღაც რომ არის, ვისმენ ზარების რეკვას) (კ.ს., 30,11).

¹ სოგიდა-რე-ნი>სოგდენი, სოღდარენი>სოღგენი.

განუსაზღვრელი ნაცვალსახელების მსგავსად, განუსაზღვრელ ზმნისართთა შემადგენლობაშიც იჩენს თავს იგი „იქნება“ და (ო)რდუ „იყო“ ზმნური ფორმები. მაგ.,

სოდგა იყინ, პატიცემას იშენ ქოგიჭირინუა (ხ., 312,20) (=სადლაც რომ იქნება, პატივისცემას მაინც გადაგიხდი „შეგახვედრებ“).

სოდგა იყინ, თექ თუ თაქ, ღორგორუ ღო გინოგია (=სადლაც რომ იქნება, იქ თუ აქ, მოგძებნი და გადაგიხდი).

სოდგაშე იყიი, ღოვრეკუნქ (=საიდანლაც იქნება, ღაგრეკავ).

...სოლევიდა რდენი, ქუუგინაფულუ ათე მაფაში მუარხეს... (=საიდანლაც(ღდან) რომ იყო, შეეტყო ამ მეფის მსახურს) (ტ. II, 222,11).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, მოქმედების კონკრეტული ადგილი მოცემულია ან ივარაუდება, მაგრამ ეს კონკრეტული ადგილი მთქმელისთვის უცნობია. ამას განაზავს დამოკიდებული წინადადებით გადმოცემული განუსაზღვრელობითი ზმნისართი.

§ 3. აქტუალიზაციის ზოგიერთი შემთხვევა და ჰიპოტაქსი

ცნობილია, რომ აქტუალიზაცია ხორციელდება სხვადასხვა საშუალებით. მათ შორისაა: სიტყვათგანლაგება (პოზიცია) და სპეციალური ლექსიკური ერთეულები. როგორც პირველ პარაგრაფში განხილულმა სპეციფიკურმა ჰიპოტაქსურმა კონსტრუქციებმა დაგვანახა, მეგრულში ზოგჯერ ლექსიკური აქტუალიზატორის როლში გვევლინება ორე(ნ) „არის“ ზმნა (შესაბამისად – ორდუ/იყიი „იყო“/„იქნება“ ზმნური ფორმები) და -ნი (=რომ) კავშირი (იხ. §1. კითხვითსიტყვიანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია მეგრულში). რო-

გორც სხვა ქართველურ ენებში და ქართულ ცოცხალ მეტყველებაში დადასტურებულმა მაგალითებმა დაგვარწმუნა, ამგვარი მოვლენა მეტ-ნაკლები მსგავსებითა თუ სხვაობით მათთვისაც არის დამახასიათებელი.

ამ პარაგრაფში განვიხილავთ აქტუალიზაციის კერძო შემთხვევებს:

ა) ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში დადასტურებულ ზოგიერთ ლექსიკურ საშუალებას (აქტუალიზატორს);

ბ) სიტყვათა გამეორებას;

გ) ემფატიკურ პრეპოზიციას (ე.წ. ინიციალურ სახელობითს).¹

3.1. ლექსიკური აქტუალიზატორები

მეგრულში ლექსიკურ აქტუალიზატორად ვარენო² („არ არის?“) და ვარდუო („არ იყო?“) ფორმები გამოიყენება თითქმის ყველა საკავშირებელი საშუალებით გაფორმებულ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში. ვარენო/ვარდუო ფორმების თვისება – წინადადებაში ჩართვა შენიშნული აქვს ი. ყიფშიძეს და მათ მოიხსენიებს, როგორც წინადადებაში ჩართულ წინადადებებს (ი. ყიფშიძე 1914:0144-0145;301).

ვარენო (შესაბამისად – ვარდუო) ფორმა ჩართულია დამოკიდებულ წინადადებაში და გახაზავს დამოკიდებული წინადადებით გადმოცემულ აზრს. მაგ.,

¹ აღნიშნული ტერმინები დავესესხეთ ლ. კვანტალიანს. იხ. ლ. კვანტალიანი 1990:98.

² ვარენო/ვარდუო ფორმები ლექსიკური აქტუალიზატორის როლში გვევლინება კითხვითისიტყვიან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაშიც. ვარენო/ვარდუო ფორმათა შედგენილობაზე, მეგრულსა და ქართულში ვა(რ) („არ“) უარყოფის ნაწილაკის დადასტურებითი მნიშვნელობით გამოყენებაზე უკვე გვექონდა საუბარი ჩვენი ნაშრომის 149-ე გვერდზე.

ხენწიფექ ვარენო ვარია ქუწუსაგნი, თელი ქალაქის მოს-
პენს გვერშაპი... (=ხელმწიფემ (*ჩარ არის?*) უარი რომ უთ-
ხრას, მთელ ქალაქს მოსპობს გველეშაპი) (ტ. II, 242, 28);

მასუმა კარიშა ვარდუო ქიმეფრთინი, ხუმაქ ქუმმასიმუ
ანგილოზეფიში ბირაჯგურაქ... (ხ., 3,28) (=მესამე კართან
(*ჩარ იყო?*) რომ მიველი, ხმა მომესმა ანგელოზების სიმღე-
რის მსგავსი („მაგვარი“);

მა თიქ ვარენო ვადმარაგუადა, მაჟია მინუთის დუდი მეპ-
კვათია, – თქუუ ბოშიქ (ხ., 1,23) (=მე ის (*ჩარ არის?*) თუ
ვერ წავაქციე, მეორე წუთს თავი წამაგდებინეო, – თქვა
ბიჭმა).

მიმართებითნაცვალსახელიან, მიმართებითზმნიზედიან და
„რადგან“ კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებებში, რომლებ-
შიც აღნიშნული აქტუალიზატორებია ჩართული, კონკრეტუ-
ლი საკავშირებელი საშუალების მნიშვნელობას -ნი კავშირიც
აძლიერებს. მაგ.,

თიში მათხუალი მით ვარენო ქე მურსგუნ, თის უწინა:
(ხ., 102,24) (=იმის მთხოვნელი ვინც (*ჩარ არის?*) რომ მო-
კა, იმას ეტყვიან).

მუთ ბერტეფი ვარენო ეთქმოცენს თუ ხონუასგნი, არძას
ჭკომუნს გუთანიმ გიმაცვენჯი კოჩი (=რაც ბელტები (*ჩარ
არის?*) (*ჩრომ*) ცვივა (*ჩამ*) ხენისას, ყველას ჭამს მხენელი
(„გუთნის მიმყოლი“) კაცი) (ტ. II, 132,18-19).

სი მუთ ვარდუო ქობიწინდ, ირფელი მართალი ცოფე (ხ.,
18,5) (=შენ რაც (*ჩარ იყო?*) რომ მითხარი, ყველაფერი
მართალი ყოფილა).

...სი ქოგიჩქნია სქანი მუმა ხენწგფეში ზოჯუა – ნამუ-
თი ვარდუო მიძინანდით გორჩქინელი ოჭკომალიში ჟინდ,
თ(ი)ნა ზღვაშა გეგნვოცოთითკონი (ხ., 94,30-31) (=შენ იცი
შენი მამის – ხელმწიფვის ბრძანება, რომელიც (*ჩარ იყო?*)

რომ მოიმატებდით დაწესებული ნორმის („საჭმლის“) ზევით, ის ზღვაში უნდა გადაგვეგდო).

მუჟამ ვა რენიავო მა გამიჭირდენიან, თიწკმა რაში სოფუას დიიჭყანსია ჯაჭვიში (ხ., 297,8) (=როცა//რაჟამს (+არ არის?) მე (+რომ) გამიჭირდებო, მაშინ რაში ჯაჭვის დაგლეჯას დაიწყებს).

მუჟანს ვარდუო ათენა გოწმინდენი, თიწკმა დემენქ ქუციო (ხ., 205,5-6) (=როცა//რაჟამს (+არ იყო?) ეს (+რომ) გაანადგურა, მაშინ დევები მისცვიდნენ (შემოეხვივნენ).

მუჭო ვარენო ხოლოშა ქუმორთას გვერშაპიქნ, სქანი ჩქვა ქუმქუცოთი დო ეკი გეკაყოთია (=როგორც კი (+არ არის?) ახლოს მოვიდეს (+რომ) გველშაპი, შენი ეშვი გაუყარე და ზევით ამოაგდეო (ტ. II, 102,12).

მუჭოთ ვარდუო კერიწკუმა დოლეგნდ, თეში ქიმინეს ირფელი (=როგორც (+არ იყო?) ტახთან (+რომ) მოიქცნენ, ისე გააკეთეს ყველაფერი) (ტ. II, 98,14).

ე ბოშიქ მუშ ოზეს, *სიდეთი* თი გვერი ვარდუო გოყოთუნდ, თი არდგის ბრეელი ხვითოეფი... ქოძირე (=ამ ბიჭმა თავის ეზოში, სადაც ის გველი (+არ იყო?) (+რომ) დააგდო, იმ ადგილას ბევრი ხვითოები... ნახა) (ტ. II, 226, 35).

მეგრულში, შეიძლება ითქვას, გვხვდება *ორმაგი აქტუალიზაციის* შემთხვევა, როცა დამოკიდებულში მოცემულია *ვარენო* ან *ვარდუო* ფორმა და თავად დამოკიდებული წინადადების ზმნა – *რე(ნ)* ან *რდუ*, -ნი კავშირთან ერთად, ლექსიკური აქტუალიზატორის როლში გვევლინება. მაგ.,

ათე მონადირე კოჩი ვარენო რენდ, თექ იფიქრე: (=ეს მონადირე კაცი (+არ არის?) რომ არის, ამან იფიქრა. (ტ. II, 242, 48).

შდრ.: *ათე მონადირე კოჩი იფიქრე* (=ამ მონადირე კაცმა იფიქრა).

ეზმა ხანს თემ *და-სონერი ვარდუო რღენ*, თინა ქიმეჩ მაზაკვალ ოსურქ ქომონს, თი ბოშის (=ამასობაში/„ამდენ ხანს“ ამის *ნახევარდა (ჩარ იყო?) რომ იყო*, ის მიათხოვა მზაკვარმა ქალმა ქმარს, იმ ბიჭს) (ტ. II, 200, 22).

შღრ.: ეზმა ხანს თემ *და-სონერი* ქიმეჩ მაზაკვალ ოსურქ ქომონს (ამასობაში ამის *ნახევარდა* მიათხოვა მზაკვარმა ქალმა ქმარს).

მეგრულში ლექსიკური აქტუალიზატორის როლში გვევლინება აგრეთვე შემდეგი ცალკეული ფრაზები: *ქორენი/ქორენი* („ქე რომ არის“), *ონი/ონ* („რომ არის“), *ღუნი/ღუნე* („რომ იყო“), *იახანი/იახლო* („ღიახ რომ“/„ღიახ და“), *ქოგიჩქე* (=ქე იცი). ეს აქტუალიზატორები ძირითადად ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაშია მოცემული, თუმცა მათი არსებობა არ არის გამორიცხული მარტივ და შერწყმულ წინადადებაშიც.

ზშირი გამოყენებისაა *ქორენი, ონი, ღუნი, ქოგიჩქე* ლექსიკური აქტუალიზატორები.

ქორენი'ს შემადგენლობაში გამოიყოფა *ქო* („ქე“) დადასტურებითი ნაწილაკი, *ორე(ნ)* „არის“ ზმნა და -ნი (=რომ) კავშირი. ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში „ქორენი“ დამოკიდებული წინადადების შემადგენელი ნაწილია და მისი შინაარსის აქტუალიზებას ახდენს.

შქასერი ქორენი, ეფერი ღროს.. ძღაბის გიასიზმარ (=შუალამე „ქე“ რომ არის, ამ ღროს... გოგოს დაესიზმრა) (ტ. II, 152, 1)¹;

ქორენა თაში მიარე ხანცღნდ, ჯიმუშიერქე კითხე ცირასე: (=ქე რომ არიან ასე რამდენიმე ხანს, ჯიმშერმა ჰკითხა ქალიშვილს) (ტ. II, 56, 12);

¹ მძიმე შეიძლება გადაწეულ იქნეს ორი ერთეულით: *შქასერი ქორენი ეფერი ღროს...* (=შუალამე ქე რომ არის ისეთ ღროს...).

ქორე თაშინდ, ამუღლა რქ¹, ჭუმე რქ³, გიღანი რქ⁴, თე მარას, თი მარას, ათე თუთას, თი თუთასუნდ⁵, მიშეელე ჯარი ღო გონებაშა (=ქე რომ არის ასე, ღღეს (+არის), ხეალ (+არის), ზეგ (+არის) ამ კვირას, იმ კვირას, ამ თეეს, იმ თეეს რომ [არის], ჯავრსა და ფიქრში ჩავარდა/„შევიდა“) (ტ. II, 2268-9).

ქორენის თითქმის სინონიმური მნიშვნელობისაა *ონი* და *ღუნი* ფორმები. „ონი“ შეკვეცილი სახეა ორენი ფორმისა²; შესაბამისად, *ღუნი*ს ამოსავლად ივარაუდება ორღუენი > რღუენი > ღუნი. ცნობილია, რომ ორე(ნ)/ორღუ (=არის/იყო) ზმნურ ფორმებს კვეცა ახასიათებთ (ი. ყიფშიძე, გვ. 0101). აღნიშნული ფორმები ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის თავში ღგანან.

ონი, ღემქ გიმიჯინე ღო ქოძირე, მუჭო სხული გეღგენდ (ხ., 245, 11) (=„რომ არის“, ღეგმა გამოიხედა და დაინახა, რომ მსხალი (+რომ) ღგას);

ონ, ქოძირეს, მუჭო ფარაშ ნაზემა ღუნი (ხ., 118, 17) (=„რომ არის“, „ქე“ ნახეს, რომ ფული იყო (იმით) ნაზომი);

ღუნი, თე ამბე თაშ ქომოხეაღუღუნდ, მითინს ვაუნქედუ (ნ. სხულუხია) (=რომ იყო, ეს ამბავი ასე რომ მოხღებოდა, არავინ არ იცოდა).

ასევე ქვეწყობილი წინაღაღების თავში გეხეღება „ქოგირქუ“ (=ქე იცი), ის მიემართება პრეპოზიციურად მღგარ ღამოკიღებულს და გახაზავს მის შინაარსს. მაგ.,

¹⁻⁵ ღროის გამოხატეღ სიტყეღებზე ღართული რე („არის“) ზმნა (ამღლა რე...) და -ნი კავშირი (თუთასენი), ასევე ღექსიკურ აქტუალიზატორებს წარმოაღგენენ.

² ბ-ნ გ. კარტოზიას აზრით, „ონი“ ფორმაში თავკიღურა „ო“ ღაღასტურებითი ნაწილაკის ნაშთი უნდა იყოს. შღრ.: ქართ. ჰოღა, მეგრ. ოღო (გ. ეღიავა) და ღაზ. ეღო, ეში (გ. კარტოზია).

ქო(გ)იჩქუ, სი ვენგენტერესიკონდი, თიშენ ფთქვი თე ამბე (=*ქე იცი*“, შენ რომ არ გადაგმტერებოდნენ, იმიტომ ვთქვი ეს ამბავი);

ქო(გ)იჩქუ, წისქვილიშა მითილესუნ, მეწისქვილექ ხოლოშა ვამორთავა, უწკ (= *ქე იცი*“, წისქვილში რომ შევიდნენ, მეწისქვილემ ახლოს არ მოხვიდეო, უთხრა).

სოჭელ იმერელთა და ლეჩხუმელთა მეტყველებაში ხშირია *ხო* ნაწილაკისა და რიტორიკული მნიშვნელობის მქონე წინადადების – *თუ იცი* ხმარების შემთხვევები. ამათი დანიშნულებაა, დამოკიდებული წინადადებით გადმოცემული შინაარსისთვის ხაზის გასმა. მაგ.,

ვინც დასახლებულა აქ *ხო*, გაუთავისუფლებია¹. რაცხა გლახა ამინდებია *ხო*, იქიდან გოუშობენ წყალს (ო. მიქიაშვილი 1994:89). სალიტერატურო ქართული თითქოს ანალოგიურ მდგომარეობაში „*არა*“ ნაწილაკს არჩევს (იქვე:89). არა მარტო სალიტერატურო ქართული, არამედ ქართული ენის დიალექტებიც იყენებენ უარყოფის „*არა*“ ნაწილაკს დადასტურების მნიშვნელობით. შდრ.: გურულისა და იმერულის მაგალითები:

ქე რო დევეცი, მერე ასე მაქ ფეხი (იმერული).

იქიდან რომ დაბრუნდება *არა*, მაშინ, უნდა იკითხო მისი ამბავი (გურული). ორივე ამ ტიპის წარმოების ფუნქციური ახსნა საერთო საფუძველს ეყრდნობა, ესაა: განსაზღვრულობის, ფაქტის „*ცნობილობის*“ დადასტურების საჭიროება (ქლომთათიძე 1988:44).

უარყოფის ვარ- „*არა*“ ნაწილაკი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ამავე პოზიციაში და ამავე მნიშვნელობით მეგრულშიც გვხვდება.

¹ აღსანიშნავია, რომ ინტონაციური მახვილი სწორედ „*ხო*“ ნაწილაკზე მოდის, რაც ხელს უწყობს მისი ფუნქციის გამოკვეთას.

სი თქვით დღევანდელ სიტყვა, ნამუდამ დღე მებჭვით, მა
ათე საქმე ათაში ვამაქიმინუდა, ვარო? (ხ.,18,12-13) (=შენ
იქ გითქვამს/„დაგიღვია სიტყვა“, რომ თავი მომჭერით, ეს
საქმე ასე თუ ვერ გავაკეთე, არა?).

3.2. -ო ნაწილაკიანი კონსტრუქცია

მეგრულში ერთი მეტად საინტერესო კონსტრუქცია დას-
ტურდება და საკმაოდ ხშირად გამოიყენება. მაგ.,

მიოჯინულ, ქოძირე ბოშიქე, ვითოჟირხოლო დუდი კინი
ქიირდუნი (=რომ გაიხელა, დაინახა ბიჭმა, რომ თორმეტივე
თავი ისევ იზრდება) (ტ.11,644,9).

გააჯინულ, მუშ ოსურქ იჟუ ცვილირქ (ხ.,238,15) (=რომ
გახელა, [ნახა], თავისი ცოლი იქნა მოკლული).

ქიმერთ *ხოლოშაჯ*, ა, მუში დელმახოორეში ოსური
(ხ.,17,8) (=ახლოს რომ მივიდა, [დაინახა], აგერ თავისი მე-
ზობლის ცოლი).

ქიმოდირთ *ხოლოშაჯ*, მინდორი ართო ჩიჩიფეში ეფშა
ქორე (ხ.,91,29) (=რომ მიუახლოვდა, [ნახა], მინდორი ერ-
თიანად სავსეა მათხოვრებით („გლახაკებით“).

კარს *მიოჯინულ*, მუდგარენი ქიმკოჭარუ (ხ.,3,11) (=კარს
რომ შეხვდა, [დაინახა], რაღაც აწერია).

ამგვარ კონსტრუქციაში -ო ნაწილაკი რომ ქვეწყობის
საფუძველზე აკავშირებს ორ წინადადებას, ეს რეალობაა და
სადაოც აღარაა. -ო ნაწილაკიანი დამოკიდებული ყოველთვის
პირველ ადგილზეა. აღნიშნული ნაწილაკი ძირითადად დაერ-
თვის ზმნას, რომელიც ასევე იწყებს წინადადებას, იშვიათად
- სხვა წევრს. ყურადღებას იქცევს გენეზისი და ფუნქცია -
ო ნაწილაკისა. -ო ნაწილაკის გენეზისის შესახებ აზრთა
სხვადასხვაობაა ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში:

ნ. აბესაძის აზრით, აქ ქვეყნობის საფუძველზე დაკავშირებულია ორი წინადადება კითხვითი ნაწილაკის საშუალებით (ნ. აბესაძე 1963:19). „ენის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ამგვარ კონსტრუქციებში კითხვითობის გაგება მფრულშიდა შემოგვრჩა, მაგრამ აქაც უკვე გაძლიერებითი მნიშვნელობა ჭარბობს“ (იქვე:19). მიუხედავად ამ უკანასკნელი ფრაზისა, აშკარაა, რომ ნ. აბესაძეს ამ კონსტრუქციაში -ო კითხვითობის გამომხატველ ნაწილაკად მიაჩნია, ამოსავალ ვითარებაში მაინც.

სხვა თვალსაზრისის თანახმად, ამგვარ კონსტრუქციაში ღს კითხვითობის გაგება არა აქვს, იგი შესაძლოა მომდინარეობდეს ორე(ნ) (=არის) მეშველი ზმნისაგან:

უჯინუ¹ ორე² უჯინუ-ღ („გახედა არის“ > „გახედა არა!“)

განზოგადებული „რომ“ კავშირის ფუნქცია მან შემდგომში შეიძინა გარკვეული ენობრივი რეინტერპრეტაციის შედეგად (მ. ციკოლია 1977:87).

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ორე(ნ) (=არის) ზმნა მსაზღვრელი ნაწილაკის ფუნქციითაც გამოიყენება გარკვეულ შემთხვევებში (იხ. თ. IV, §1. გარდა ამისა, ჩვენთვის საინტერესო ფორმა (მიოჯინუო და მისთან.) კითხვაზე მეტად ჩაკითხვას გამოხატავს და ფაქტის განსაზღვრულობას უსვამს ხაზს – „აქაც უკვე გაძლიერებითი მნიშვნელობა ჭარბობს“ (ნ. აბესაძე), მაშინ აღნიშნულ კონსტრუქციაში -ო ნაწილაკის ორენისაგან მომდინარეობის მტკიცება უფრო საფუძველიანი იქნება.

ზმნებისგან მომდინარე ნაწილაკებისთვის უცხო არ არის ფორმათა გამარტივება. შდრ.: ქართული ვინძლო, გინდ, თუნდ, თითქოს, ეგებ, უნდა ნაწილაკების შესაბამისი ზმნებისაგან მომდინარეობის პროცესი. როგორც აღვნიშნეთ, ორე(ნ) „არის“ ზმნას ცვეთა ახასიათებს მაშინაც კი, როცა ზმნაა (ი. ყიფშიძე, გვ. 0101) და მისი ნაწილაკად გამოყენების შემთხვევაში მით უფრო მოსალოდნელია ამგვარი რამ.

„ქართულ ზეპირმეტყველებაში ლექსიკურ აქტუალიზაცორად გვხვდება „არის“, რომელიც გამოყოფს მოსაუბრის თვალსაზრისით საყურადღებო სიტყვას წინადადებაში“ (ლ. კვანტალიანი 1990:102). „არის, როგორც დადასტურებით ნაწილაკი, ფართოდაა გამოყენებული ქართული ენის დიალექტებშიც. საინტერესოა ამ მხრივ ინგილოურში, გურულსა და აჭარულში დადასტურებული მოვლენა, რომელზეც ქ. ლომთათიძემ გაამახვილა ყურადღება და შესაფერისი კვალიფიკაციაც მისცა მას. კერძოდ, მ. ჯანაშვილის მიერ ჩაწერილ ინგილოურ ტექსტებში ზოგან დამოკიდებული წინადადების ბოლო სიტყვაა „ა“ ხმოვანს დაირთავს, როცა ეს დამოკიდებული მთავრის წინ დგას.

კერკლებთან ჰუმ მისულანჯ, ყოვს დაუჩხაველნი.

ქ. ლომთათიძის აზრით, ინგილოურში შენიშნული თავისებურება და გურულ-აჭარულ დიალექტებში იმავე პოზიციასში ბოლო ხმოვნის დაგრძელება ერთ სიბრტყეზე დგას (ქ. ლომთათიძე 1946:307-344); მაგ.¹, გურული: თქვენ რო ხელც არ მიშლიდენ, ყოლიფერს მუახერხეფ. უმ გადიარს აქედან, ბერე მიეცემა დიდი გული; აჭარული: ის ტყე რო მოჩანს შავი, იმის ძირში არის (სოფელი). ახლა უმ აქ ქალი იყრ, იმას აქ ჭახრაკი.

გურულთან და აჭარულთან შედარებით, ინგილოური უფრო ადრინდელი ვითარების გამომხატველია. ხოლო გურულ-აჭარულში ბოლო სიტყვის უკანასკნელი ხმოვნის გაგრძელებას ამ ა'ს დაკარგვა გამოიწვევდა. თავად ეს „ა“ ნაშთია ან „არის“ ზმნისა, ან დადასტურებით-ჩაკითხვითი „არა“ ნაწილაკისა, გამოყენებული ე. წ. განსაზღვრულობის ფუნქციით“ (ქ. ლომთათიძე 1946:342). ქ. ლომთათიძის თვალსაზრისს იზიარებს ბ. ჯორბენაძეც (ბ. ჯორბენაძე 1989:537).

¹ მაგალითები აქაც და ზემოთაც დამოწმებულია ქ. ლომთათიძის დასახელებული შრომის მიხედვით.

შ. ძიძიგურის კვალიფიკაციით, ეს -ა კითხვითი ნაწილაკია. ლ. კვანტალიანის აზრით, „ა“ ინგილოურში კითხვითი ნაწილაკი კი არ არის, არამედ „არის“ ზმნის შეკვეცით მიღებული მსაზღვრელი ნაწილაკია (ლ. კვანტალიანი 1990:102), რადგან ქართულში, როგორც აღინიშნა, „არის“ ზმნის გამოყენება დადასტურებითი ნაწილაკის მნიშვნელობით ჩვეულებრივია;¹ შდრ.: ინგილოურში ამ ფუნქციით გამოყენებული „იყო“¹. ლ. კვანტალიანის ამ მოსაზრებას მეგრულის მონაცემებიც განამტკიცებს.

კითხვით ნაწილაკთან აღნიშნული ა'ს დაკავშირება განხედება იმიტომაც, რომ გაანალიზებული წინადადებები შინაარსით კითხვითი არ არის და ასეთი რომც იყოს, მაშინაც კითხვით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციებში, ჩვეულებრივ, კითხვითად ფორმდება მთავარი წინადადება და არა დამოკიდებული (იქვე:102).

3.3. სიტყვათა გამეორება

აქტუალიზაცია სიტყვათა გამეორებითაც ხდება². გამეორება ხალხური ენის ემოციურობის ერთ-ერთი მაცოცხლებელი ელემენტია. გამეორება განეკუთვნება ხალხური ეპოსის ისეთ საერთო პოეტურ ხერხთა რიგს, რომლისთვისაც არ არსებობს ეროვნული ფარგლები³.

გამეორებას ხალხურ ეპოსში ღრმა ფსიქოლოგიური საფუძველი აქვს. მთქმელი მას მიმართავს შთაბეჭდილების გაძლიერ-

¹ „ერთიც იყო აატან!“ „უბეჯათაც იყო წაად!“ (დაწვრ. იხ. გრ. იმნაიშვილი 1966:131).

² განმეორების მათქმულიზებული როლის შესახებ იხ. შ. აფრიდონიძე 1986:95-97, გრ. კიკნაძე 1999:49-92; ს. ულენტი 1963:44-46.

³ დაწვრ. იხ. აღ. ლლონტი 1975:22. ამავე თვალსაზრისის მქონე რუსი ავტორების (ბუსლაევი, ვკვანიევა...) ნაშრომები აქვეა დამოწმებული და მათ ცალკე არ ვეხებით.

რების მიზნით, რთული ფსიქოლოგიური პასაჟების გადმოსაცემად, მაშინ, როცა პერსონაჟის მოქმედების დეფინიცია მსმენელის ყურადღების დაძაბვას მოითხოვს (ლლონტი, 1975:22). გამეორება მოვლენის ან რაიმე ნიშნის ემოციურ-ლოგიკური ხაზგასმის საშუალებაა (მორენი, ტეტერნიკოვა, 1960:277).

ზეპირმეტყველების (ხალხური მეტყველების) დროს რადგან აუცილებელია გამეორება, მოვლენათა გამოყოფისა და ხაზგასმისათვის, საინტერესოა ამ კუთხით უმწერლობო მეგრულის მონაცემების განხილვა.¹

მეგრულში წინამავალი წინადადების ზმნა ან სახელი (ან ორივე ერთად) მეორდება მომდევნო წინადადებაში -ნი (=რომ) კავშირთან ერთად. -ნი დაერთვის გამეორებულ ზმნას ან სახელს, თუკი ორივე ერთად მეორდება - ერთ-ერთს, უფრო ზუსტად, იმას, რომელიც პოზიციურად მეორე ადგილს დაიკავებს. იქმნება თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია წინამავალი კონტექსტის გათვალისწინებით.

1. მეორდება ზმნა (ზმნის თანმხლები წევრები ხშირ შემთხვევაში ივარაუდება და ამგვარი დამოკიდებული აზრობრივად სრულყოფილი წინა წინადადების გათვალისწინებით ხდება). მაგ.,

ა) *ვემერჯ* საშველი. *ვემერჯენ*, უკული ექტო ქიმიოგჯ დუდი (ხ.,109,14) (=არ მისცა საშველი. რომ არ მისცა [საშველი], შემდეგ ამანაც ჰკრა („მიარტყა“) თავი).

ბ) *მურს* მუშ ქაყანაშა. *მურსენ*, დაასერუ ართ ქაყანას (ხ.,229,20) (=მოღის თავის ქვეყანაში. რომ მოღის [თავის ქვეყანაში], შემოაღამდა ერთ ქვეყანაში).

¹ ცნობილია, რომ უმწერლობო ენები „ფუნქციონალურად.. დიალექტებს უტოლდებიან (ონიანი 1997:86) და „ხალხური მეტყველების ქარგაზე არიან აგებული“ (ჯორბენაძე 1995:12).

გ) ეთიწკმა ლაგვანქ გოტერზე. გოტერზენდ, ინტე უირ კოჩიქ ართო (ხ.,261,1) (=მაშინ ქვეერი გატყდა. რომ გატყდა [ქვეერი], ორი კაცი ერთად გაიქცა).

დ) დეემონკათ ათე ძლაბიქ. ათენაქ დეემონკათუნ, თენა ნამთინს ვო უჩქ... (ხ.,295,15-16) (=დაორსულდა ეს გოგო. ეს [გოგო] რომ დაორსულდა, ეს არავინ არ იცის...)

ე) თე ბოშიქ წე მილე ბაზარიშა. წე მილუნ, ირკოს ქა-
ლარდი ქუუქებე ხეს (ხ.,282,3) (=ეს ბიჭი გავიდა ბაზარში. რომ გავიდა [ბაზარში], [ნახა], ყველას გაზეთი („ქალაღლი“) უჭირავს ხელში).

გამეორების დროს ზმნა შეიძლება შეიცვალოს სინონიმური მნიშვნელობის ზმნით. მაგ.,

მოლართე ართიქ. ეყარუნ, ათე ჭითა პაპაქ ქოწოხვადე (ხ.,263,9) (=წამოვიდა ერთი [ძმა]. რომ დაიძრა, ეს წითელი მღვდელი შემოხვდა).

-ნი კავშირდართული გამეორებული ზმნა შეიძლება კონკრეტულ საკავშირებელ ერთეულთან იყოს მოცემული. მაგ.,

გამეეთხუ არძოსე დო დოღურუ. მუჭო დუღურუნდ,¹
დოთხორესე... (=გამეეთხოვა ყველას და მოკვდა. როგორც კი (+რომ) მოკვდა, დაასაფლავეს... (ტ. II, 12, 8).

2. მეორდება სა ხელი (არსებითი სახელი). მაგ.,

¹ გამეორებულ ზმნას -ნი'ს ნაცვალად, შესაძლოა, -დღ(=და) კავშირ-ნა-წილაკი დაერთოს. მაგ., ქიბერთე ათე ბოშიქ. ქიბერთე დღ, მესთი მაძენ, თემა ვიშო ქალეხუნუუ თენა... (ხ.,295,10) (=მივიდა ეს ბიჭი. მივიდა და, წულა რომ აცვია, ამაში ჩაისვა ეს...). შდრ.: „ამგვარი გამეორება-ანადიპლოზისი დასტურდება გ. ლეონიძის პროზაშიც“ (კოშორიძე 1995:144) მაგ., „ჩვენს ეზოში ია შემოვიდა. შემოვიდა და შემოეფინა... რაც გ. ლეონიძის მეტყველებას ქართული ზღაპრის სტილთან აახლოებს (უთურგაიძე და სხვ., 1979:91-98).

ა) ართი *მელეჯე* ქობირე. კითხვ ამბე *მელეჯესუნდ*, იქ უწუუ (=ერთი *მელორე* ნახა. რომ ჰკითხა ამბავი *მელორეს*, „*მელორეს რომ*“, მან უთხრა) (ტ. II, 30, 35).

ბ) ართი *ჰაჰაქ* ქაუხვადღ. მიოჯინუ *ჰასესუნდ*, ვაქიჩინუო?! (=ერთი მღვდელი შეხვდა. რომ შეხვდა მღვდელს, „მღვდელს რომ“, ქე არ იცნო?!).

შესაძლებელია, რამდენიმე სახელი განმეორდეს. თითოეული გამეორებული სახელი დაირთავს -ნი კავშირს, დამოკიდებულ წინადადებაში კონკრეტული წვერ-კავშირია მოცემული. მაგ.,

მა მოკონია აკა *ცხენი დო ონანგერი, სახარჯო ფარა* ტანისამოსიშ ოციდღე..., *მუთ* ოკო *სახარჯონ, ცხენი დო ონანგერი*, ირფელით დააკმაყოფილგ ე ბოში [ხენწიფეექ] (=მე მინდაო ერთი *ცხენი* და *უნაგირი, სახარჯავი ფული* ტანისამოსის საყიდლად... *რაც უნდა სახარჯავად (+რომ), ცხენი* და *უნაგირი (+რომ)*, ყველაფრით დააკმაყოფილა ეს ბიჭი [მეფეექ] (ტ. II, 212-214, 37-1)¹.

3. მეორდება ზმნა და სახელი. მაგ.,

ა) *მიდართე სასუმაროშა. მიდართე სასუმაროშან, ზღვა* პის ელაყუნს (ხ., 295, 3) (= [ბიჭი] წავიდა *სტუმრად. სტუმრად რომ წავიდა*, ზღვის პირს მიუყვება).

ბ) *მიდართე ათე ბოშიქ სასუმაროშა დო დიირთე ცუდეშა. დიირთე ცუდეშან, ბარგეფი გეგმითირუ ირფელი* (ხ., 295, 13) (=წავიდა ეს ბიჭი *სტუმრად* და *დაბრუნდა სახლში. სახლში რომ დაბრუნდა*, ყველა(ფერი) ტანსაცმელი გამოიცვალა).

¹ ამგვარი მაგალითები უფრო ნათლად წარმოაჩენს ამ ტიპის პიპოტაქსურ კონსტრუქციებში -ნი (=რომ) კავშირის ფუნქციას - ხაზგასმა, აქტუალიზება მოახდინოს იმ სიტყვისა, რომელსაც დაერთვის. -ნი (=რომ) კავშირის მანქტუალიზებელი როლის შესახებ იხ. მ. ლოზია, 1996:154-163.

გ) თი სქუაქ ხოლო *კონი გამნუურქ...*, მასუმაქ ხოლო *კონი გამნუურქ*, ტყურაია ცხენიშა ტყურაია ონანგერი გაგ-
მუნწყიის დო ქეკუქუნეს (ხ.,232,12) (=იმ შვილმაც *კაცი შემო-
უგ ზენა...* მესამემაც *კაცი რომ შემოუგ ზენა*, სათამაშო ცხენზე
სათამაშო უნაგირი დაუდგა „გამოუწყო“ და გააყოლეს უკან).

ამგვარი თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქციებით
თხრობა დამახასიათებელია ქართული ზღაპრისთვისაც. დავა-
სახელებთ ერთ ნიმუშს:

როცა ის ნისლი მოეშვა, ახლა *ცეცხლი მოვიდა. რომ მო-
ვიდა ცეცხლი* და ბიჭმა გაარჩია ღორი. *გაარჩია ღორი* და
მოკლა...(რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, 1949:321)¹.

ქართულ ლიტერატურაში ამგვარი სტილი დამახასიათე-
ბელია ილიასთვის (აფრიდონიძე 1989), მიხეილ ჯავახიშვი-
ლის პროზისათვის. ამ კუთხით სპეციალურად არის შესწავ-
ლილი მისი „არსენა მარაბდელი“ და მიჩნეულია, რომ აღ-
ნიშნული ნაწარმოების ენისა და სტილის „მომხიბლაობის
მთელი საიდუმლო მის ღრმა ხალხურობაშია“. ავტორი ამბის
თხრობისას იყენებს ქართული ზღაპრის სტილს (ჭუმბურიძე
1962:92-135); მაგ.,

[ოძელაშვილმა] ლურჯა ძლივსღა *შეაჩერა. და როცა შე-
აჩერა* და მოიხედა, ამილახორი ბალახში დაინახა...

ამ ტიპის კონსტრუქციები თანამედროვეთაგან რევაზ ინა-
ნიშვილისა (კოშორიძე, 1981) და თამაზ ბიბილურის (კოშო-
რიძე, 1991) შემოქმედებაში დასტურდება.

ამრიგად, გამეორება, როგორც სტილური ხერხი, აძლიე-
რებს შთაბეჭდილებას, კრავს და განამტკიცებს სათქმელს,
„თხრობის უწყვეტ ხაზს ქმნის... ჯაჭვურად გადაებმება ერ-
თმანეთს სიტყვები, ზოგჯერ შესიტყვებებიც, რომლებიც უფ-

¹ მაგალითები ქართული ხალხური ზღაპრიდან და „არსენა მარაბდე-
ლიდან“ დამოწმებულია ზურაბ ჭუმბურიძის მონოგრაფიის მიხედვით (ზ.
ჭუმბურიძე, 1962).

რო რეალიზებულია ლოგიკური სენტენციების სახით მოწოდებულ თხრობაში“ (აფრიდონიძე 1989:63). „ასეთი პაუზიანი გამეორების“ (შ. აფრიდონიძე) შემცველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები დამახასიათებელია როგორც ზეპირი მეტყველებისათვის, ასევე მხატვრული ტექსტის ენისთვის. უფრო მეტიც, ამგვარ შემოქმედთა ნაწერებში „ჭარბად იგრძნობა ხალხური ინტონაციები“ (ჯორბენაძე 1987:248).

3.4. ე. წ. ინიციალური სახელობითი

როგორც აღვნიშნეთ, აქტუალიზაცია ხორციელდება სხვადასხვა საშუალებით. მათ შორისაა სიტყვათგანლაგება (პოზიცია).

მეგრულში ყურადღებას იქცევს ერთი მეტად სპეციფიკური კონსტრუქცია. კერძოდ, ფრაზის თავში ღვას სახელობითში დასმული არსებითი სახელი ან სახელური შესიტყვება. მას მოსდევს ქვეწყობილი წინადადება¹, რითაც ხდება აღნიშნული სახელის დახასიათება. დამოკიდებული *-ნი* (=რომ) კავშირიანია. მაგ.,

სირჩინუე. კარდოკარ ჴილურს სიბერე. კარდაკარ დაღის
თუ ლაზლა უჩურცხელი, ეს ავადმყოფობა
 მოუცილებელი.

ირკოც *მოდენკუნ* ფერი, ყველას *რომ მოელის ისეთი,*
 ქოთი ირკოჩიში ტერი. კიდევაც ყველასი მტერი“.

(ნ. სხულუხია)

ოსურკოჩი. თის ვარენო ქეშულეზუდასინ, მითინს ვემიაშქანს, თიგვარიე. (=ღედაკაცი. იმას (+არ არის?) რომ შეეძლოს, არავის მიუშვებს, იმგვარია).

¹ შეიძლება მოსდევდეს მარტივიც, რთული თანწყობილიც, მაგრამ ამჯერად ყურადღებას რთულ ქვეწყობილზე ვამახვილებთ მხოლოდ. საერთოდ, ამ ტიპის კონსტრუქციათა ვრცელი ანალიზი ცალკე სტატიალ გვაქვს ჩაფიქრებული.

დიდა ბელტიჭვირი. თიმ არღგირს ვორდეე, შურო ვემკო-ჯინექ (=დედა ბელდამწუარი. იმის ადგილას რომ ვიყო, სულ (საერთოდ) არ მივხედავ).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, სახელობითში მღგარი სახელი ინტონაციითა და სათანადო სასვენინიშნით (წერტილით) არის გამოყოფილი. „იგი გამონათქვამის თემა“ (ლ. კვანტალიანი 1990:106).

მსგავსი კონსტრუქციები ინიციალური სახელობითის სახელობითაც არის ცნობილი ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში (ლ. კვანტალიანი, იქვე, 106-109). ინიციალური სახელობითის საკითხი შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ სპეციალურად შეისწავლა ივანე გიგინეიშვილმა. მისი აზრით, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს თავისებური სახის ჰიპოტაქსთან. მკვლევარი არ გამორიცხავს, რომ ამგვარი კონსტრუქციები „ვეფხისტყაოსანში“ ხალხური მეტყველებიდან მომდინარეობდეს. ამის დასაბუთებლად იმეორებს ფშაური დიალექტის მასალას (ივ. გიგინეიშვილი 1975:324). ამგვარი მაგალითების გამრავლება შეიძლება სხვა დიალექტების მონაცემებითაც:

მამაჩემი, რო წვევით ტყეში, ისიც გაგუყვა
(ო.მიქ.იმერ.,159,13);

ჩემი მამა, დამამიწყდა, ახლა ის სად არი (იქვე, ლექს.150,9).

ინიციალური სახელობითის ნიმუშები სხვა მწერალთა (ილია, ვაჟა, ნიკო ლორთქიფანიძე და სხვ.) ენაშიც იჩენს თავს; ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე ლ. კვანტალიანი აღნიშნავს, ეს ეჭვმიუტანელს ხდის მოსაზრებას ასეთი კონსტრუქციების ხალხური მეტყველებიდან მომდინარეობს შესახებ (ლ. კვანტალიანი 1990:108). ამ მოსაზრების სასარგებლოდ ლაპარაკობს მეგრულის მონაცემებიც.

ინიციალური სახელობითი დასტურდება რუსულ ზეპირმეტყველებაშიც (რუსული სასაუბრო მეტყველება 1973:241-266).

**„ცნობიერება“ წრის ზმნათა შემცველი
ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია**

ფარნაოზ ერთელიშვილი გრძნობისა და თქმა-ბრძანების გამომხატველ ზმნებს ქართულში ერთი საერთო სახელით იხსენიებს – „ცნობიერება“ წრის ზმნები. ეს დასახელება, რა თქმა უნდა, პირობითია. სხვათაგან ამ ზმნების გამოყოფის საფუძველი სპეციფიკური სინტაქსური კონსტრუქციის შექმნაა. ამ საკითხზე ყურადღება გაამახვილა აგრეთვე შ. ძიძიგურმა. მან აღნიშნა: როცა მთავარ წინადადებაში მოცემულია ე. წ. სუბიექტური სემანტიკის ზმნები (გრძნობის, თქმის, ფიქრის, ცოდნის... გამომხატველი), დამატებად მასდარი ივარაუდება და დამოკიდებული წინადადება მასდარულ-დამატებითია (შ. ძიძიგური 1973:178). ნავარაუდევია დამატება მთავარში არ ჩანს და, ფ. ერთელიშვილის აზრით, ე. წ. „ცნობიერება“ წრის ზმნების სინტაქსური თავისებურება სწორედ ისაა, რომ პირდაპირი დამატების შინაარსობრივ ნაცვლობას მთლიანად დამოკიდებული წინადადება ეწვევა (ფ. ერთელიშვილი 1962:192).

თუ გავითვალისწინებთ „შეხედნა“ ტიპის ზმნათა თავისებურებას, შეიძლება ითქვას, რომ პირდაპირი დამატების დაკარგვა უცხო არ არის ქართული ზმნისთვის (ამასთან დაკავშირებით იხ. აკ. შანიძე, 1942), მაგრამ „ცნობიერება“ წრის ზმნები პირდაპირ ობიექტს სამუდამოდ კი არ კარგავენ, არამედ მხოლოდ გარკვეულ კონტექსტში, რთული ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში (ნ. აბესაძე 1978:6).

ამ ჯგუფის ზმნათა მონაწილეობით შექმნილი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია სვანურში განხილული აქვს ნ. აბესაძეს (იხ. ნ. აბესაძე 1978:5-17).

§1. თქმა-ბრძანების გამოხატველი ზმნები

„ცნობიერება“ წრის ზმნებს შორის ფორმათა ნაირგვარობითა და გამოყენების სიხშირით გამოირჩევა თქმის სემანტიკური ველის ზმნები, რომელთაც თქმა-ბრძანების გამოხატველ, ანუ „მეტყველება“ წრის ზმნებს უწოდებენ. კერძოდ, მეგრულში დასტურდება უწუ (=უთხრა) და მისი მონაცვლე ფორმები: ირუ (=ითქვა), რაგადუ (=თქვა), ზოჯუ (=ბრძანა) და მისთ.

მეტყველება წრის ზმნა მოცემულია მთავარში. მთავარი წინადადებით გადმოცემულია ავტორის ნათქვამი, რომელსაც მოსდევს ნამუდა (=რომ) კავშირიანი დამოკიდებული, ანუ პირდაპირი სხვისი ნათქვამი. დამოკიდებულ წინადადებაში ყოველთვის მოცემულია სხვათა სიტყვის -ა ნაწილაკი, რომელიც მორფოლოგიურად ქართული -ო ნაწილაკის ფარდია.

„სხვისი ნათქვამის III პირთან დაკავშირება არ უნდა იყოს მაინცდამაინც უჩვეულო ამბავი. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში მართო გრამატიკა არ წყვეტს საქმეს, თითქოს რაღაც ფსიქოლოგიური ფაქტორიც იჩენს თავს. შესაძლოა, სხვათა სიტყვა თავდაპირველად მხოლოდ III პირის ნათქვამს გულისხმობდა, რაკილა იგი სხვების ნათქვამია და, როგორც წესი, ვილაც სხვას (და არა მე'ს ან შენ'ს), ე. ი. III პირს ეკუთვნის (ჩანტლაძე 1998:225). ასევე გამოთქმულია ვარაუდი: „ადრე ხომ არ გაფორმდა III პირისეული სხვათა სიტყვის ნაწილაკი? I და II პირთან დაკავშირებული ნაწილაკები კი გვიან ჩანს გაფორმებული“ (კაჭარავა 1950:247).

-ა ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, დამოკიდებული წინადადების შემასმენელს დაერთვის; თუმცა არ არის გამორიცხული სახელს დაერთოს, ან ერთდროულად რამდენიმე წევრს¹. მაგ.,

¹ მეგრულში სხვათა სიტყვის „ა“ ნაწილაკის ჭარბ გამოყენებაზე მსჯელობა იხ. ქართული ხალხური სიტყვიერების II ტ.-ში, თბ., 1991, გვ. 10.

[ჩიტიქ] უწუუ, ნამულა¹: ჩქ-ჯა², ასე-ჯა უნჩაში დაში
ცუღემა მეურთია (ხ.,211,39) (=ჩიტმა] უთხრა, რომ
ჩვენ(ო), ახლა(ო) უფროსი დის სახლში მივდივართ);

ღედღბიქ უწუუ ბოშისგ, ნამულა ქეცანასგ მეტი მუთუნისა
ვარე ოშქურანდია (=ღედაბერმა უთხრა ბიჭს, რომ ქეცანაზე
მეტი არაფერია საშიშარილ) (ტ.II,44,19);

ოსურქ... უწუუ, ნამულა უხერხიში ხერხი ინეფს უღუნა-
ნიჲ (ხ.,22,14) (=ცოლმა უთხრა, რომ უხერხის ხერხი იმათ
აქეთო).

თქუ მაყირა კოჩქ, ნამულა, — ჰაი, ბედნიერი თეში მინჯე-
ვა! (ხ.,19,27) (=თქვა მეორე კაცმა, რომ, — აი, ბედნიერი
ამისი პატრონილ).

ქორაშე ცუჯი ურაგალუ, ნამლა ჩიში ცუღეში შარათ გი-
შელიჲ (=მუცლიდან ყური ეუბნება/ელაპარაკება, რომ ჩემი
სახლის გზით გადილ).

[ღედღბიქ] იჩუუ, ნამლა: უჩა ნდემცგ ცუნცია ურაგალუუ
სქვამი ოსურისქუა, ნამუში ხვამილაფას ოცადენიჲ თუღონი
ქეცანაში ხენწგფე... (=ღედაბერმა] თქვა, რომ: — შავ დევს
ჰყავსლ ენით (გამო)უთქმელი ლამაზი ქალიშვილი, რომლის
გატაცებას ცდილობსლ ქვესკნელის /„ქვედა ქვეყნის“ ხელ-
მწიფე...) (ტ.II,28,29-31);

ღიიბხეს, ნამლა: მის გოკონია... ჭკირილი ტყეები თუმანი-
შავა? (ხ.,118,23) (=ღაიბხეს, რომ: ვის გინდათო... დაჭრილი
ტყავი თუმნადო?).

¹ „ნამულა“ კავშირის შემდეგ, როცა მას მოსდევს პირდაპირი სხვისი
ნათქვამი, ი. ყიფშიძის აღნიშვნით, იწერება ორწერტილი (იხ. ი. ყიფშიძე
1914:286), თუმცა გამოცემულ ტექსტებში ეს წესი ყოველთვის არ არის
დაცული.

² სხვათა სიტყვის „ა“ ნაწილაკი ზოგჯერ „ვა“-ს სახითაც დასტურდება
მეგრულში (ი. ყიფშიძე 1914:0144).

თქმა-ბრძანების გამომხატველი ზმნა ზოგჯერ აღწერიითადაა გადმოცემული; მაგ.,

ქუმორთუ ჟირი ბოშენქინი, ღიდაქ *დაახვამილუ ამბე, ნამდა* – ართი ჯიმა კოჩქ ქეშეგეძინესიჲ (ხ.,2,14) (=ორი ბიჭი რომ მოვიდა, დედამ *დაახვჯდრა ამბავი* (=უთხრა), რომ – ერთი ძმაკაცი შეგეძინათ).

ათაქ *გააკეთე* თე ოსურქ *აზრი, ნამდა*:

– ათეზმა ორინჯი მემიღინე ირფელია (ხ.,173,22)

(=აქ *გააკეთა* ამ ქალმა *აზრი* (=გაიფიქრა), რომ.

– ამღენი საქონელი დამეკარგება ყველაფერიღ).

„*ნამულა*“ კავშირის ადგილი დამოკიდებული წინადადების თავშია, მაგრამ ზოგჯერ არა მარტო დამოკიდებულის, არამედ მთავარი წინადადების შუაშიც ექცევა; მაგ.,

ჩაისმენქ *უწუთ*: – ვარა მუ მოხიოლგნა, *ნამდა* ჩილი ღო ქომონჯი ქიბრჩინუთ ღო სქუაქ ვამაშიისიჲ (=ჩაისმენმა *უთხრა*: ანდა რა გვიხარია, რომ ცოლი და ქმარი ვბერდებით და შეილი არ გვეყოლაო) (ტ.II,48,24).

თხუ ნამდა მენძელს: ამღლა ადამიან მეპუნსია, ოღო ქეგმოსერაფუათინ, ვეშილებენიავო? (ხ.,119,1-2) (=სთხოვა რომ მასპინძელს: დღეს ქალი/„ადამიანი“ მიმყავსღ და ღამე რომ გამათევენოთ, არ შეიძლებაო?).

ათეზ ცაზახიქ *ქოთხუ ნამდა* ღორონს:

– გემირჩქინია, აკაგა, ჩქიმი ქონებაში მაჭკომალია (ხ.,203,10-11)

(=ამ გლახმა *სთხოვა* რომ ღმერთს:

– გამიჩინეო, ერთი(ო), ჩემი ქონების დამხარჯველიო).

როგორც დამოწმებული მაგალითებიდან ჩანს, დამოკიდებული წინადადებით გადმოცემული -ა/(ვ)ა ნაწილაკიანი პირდაპირი ნათქვამი, ირიბის მსგავსად, ნამულა (=რომ) კავშირის საშუალებით უერთდება ავტორის ნათქვამს, ანუ მთავარ

წინადადებას. ეს კი ასახავს პირდაპირსხვისინათქვამიანი წინადადებიდან ირიბსხვისინათქვამიანზე გარდამავალ საფეხურს.

შუალედური საფეხური პირდაპირსა და ირიბ ნათქვამს შორის დადასტურებულია ქართულშიც, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე (კვაჭაძე 1966:441). ქართული ენის დიალექტებში, სოჭელ ქართველთა (ღებელთა) მეტყველებაში (მიქიაშვილი 1994:89), ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში (დ. ჩხუბიანიშვილი, თ. უთურგაძე), ქართული ზღაპრის ენაში.

მაგალითები დიალექტებიდან¹:

ადგა დილას კაცმა და დეიძჯა ხენწიფისას: რომე მე მუარჩენ ხენწიფესო (ზემოგურული, გვ. 435);

მივიდა მორე ხენწიფისას და უთხრა: რომე წყალც ამევიყვან აქანეო (იქვე, გვ. 345);

ღევმა უთხრა, რომე დიდ ქვაბში ხორცი მოხარშე და ყანაში ამამიტანეო (ზემოიმერული, გვ. 443);

ღედინაცვალმა უთხრა, რომ ამადამ ჩემთან გარმოიო (იქვე, გვ. 450).

სოჭელ ქართველთა მეტყველების ნიმუშები²:

უთქვამს, რომე რკინიგზის ნება მომეციო;

შვილმა თქვა, რომე წამალზე წავალო;

ყველა ამოფს, რო ნამეტანი არიენო.

მაგალითები ფერეიდნელი ქართველების მიერ მოყოლილი ზღაპრიდან³:

¹ მაგალითები დიალექტებიდან დამოწმებულია შემდეგი გამოცემის მიხედვით: ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.

² სოჭელ ქართველთა მეტყველების ნიმუშები დამოწმებულია ო. მიქიაშვილის ნაშრომს დართული ტექსტების მიხედვით.

³ ფერეიდნელი ქართველების მეტყველების ნიმუშები დამოწმებულია დ. ჩხუბიანიშვილის წერილის მიხედვით (დ. ჩხუბიანიშვილი 1999:12).

მეწისქილემ შიმშილით მოკდა. *თქეს*, რო ფათირს (=ნამ-
ცხვარია) გოოხეთქიაო;

კუემა *თქო*, რო: — ჩიქარ ვერ მოვდიოდი, ქალაჯარს
(=ხალხის თაყვრილობას) ვაწყდებოდიო.

ქართული ზღაპრის ენაში დადასტურებულ ამგვარ კონ-
სტრუქციებს დიალოგურ ჰიპოტაქსურ საქცევებს უწოდებს
აღ. ლლონტი¹. მაგ.,

ვაუმა *უთხრა*, რომ ბოჟმის ყვავილის მამებარი ვარო
(ქართული ხალხური ზღაპრები, 1, გვ. 39);

ძმები მივიდნენ იმასთან და *უთხრეს*, რომ ესეა ჩვენი
საქმეო (იქვე, გვ. 39).

ამ ტიპის კონსტრუქციებთან დაკავშირებით აღსანიშნავია
ერთი რამ: აქ ბუნებრივია უკავშირო შეერთება², კავშირი
ზედმეტიც კი არის. ამას მოწმობს სხვათა სიტყვის ნაწილა-
კიანი დამოკიდებული როგორც მეგრულში, ასევე დიალექ-
ტებსა და ზღაპრის ენაში და მეგრული „ნამუდა“ (=რომ)
კავშირის არასტაბილური პოზიცია — მთავარშიც კი იჭრება!
უნდა აღინიშნოს, რომ „XIX საუკუნეში ჩაწერილი ზღაპრე-
ბის სტილი ამ მხრივ უფრო დახვეწილია“, რაც, აღ. ლლონ-
ტის აზრით, მწიგნობრული ენის გავლენის შედეგია (ლლონ-
ტი 1975:33-35).

„მეტყველება“ წრის ზმნათა შემცველ ჰიპოტაქსურ კონ-
სტრუქციაში ნამუდა (=რომ) კავშირის გარდა დასტურდება
-ნდ(=რომ) მაქვემდებარებელი კავშირი, *მუთ*(=რაც) მიმართე-

¹ აღ. ლლონტი ზღაპრის დიალოგში სამი სახის ჰიპოტაქსს გამოყოფს:
კავშირიანი, უკავშირო და ერთი კომპონენტით (დამოკიდებულით წარმო-
დგენილი. პირველ-მეორე სახეობაში იგულისხმება „უთხრა“ (უპასუხა,
თქვა...) და მისთ. ზმნიანი მთავარი და „რომ“ კავშირიანი ან უკავშირო
დამოკიდებული (დაწვრ. იხ. ლლონტი 1975:28-39);

² რაც თითო-თორღა მაგალითით დასტურდება მეგრულში, ისიც
ანდაზების ენაში და არა გამბეულ მეტყველებაში. მაგ., დედიბიქ *თქაა*:
ოდურუშა ზოლო ვაბჩოდუნია (=დედაბერმა *თქაა*: სიკვდილისთვი-
საც/„სასიკვდილოდაც“ არ მცალიაო (ხალხ. სიბრძნე, ტ.I,გვ.36,№278).

ბითი ნაცვალსახელი და მიმართებითი ზმნიზება — *მუჭოთ/მუჭო*, რომელიც „როგორც“, „როგორც კი“ მნიშვნელობების ნაცვლად „რომ კავშირის მნიშვნელობით გამოიყენება ამ ტიპის კონსტრუქციაში¹.

მთვარი ძირითადად პირველ ადგილზეა, თითო-ორი მაგალითით დასტურდება პოსტპოზიციური წყობა.

მთავარი + დამოკიდებული

ირი კეთილფექ ხოლო უწიის მუჰამბის, მუთუნინერო ვედუკონი (=ყველა მოკეთებმაც უთხრეს მუჰამბის, რომ როგორმე არ წასულიყო).

ვარე საშველი, გუანდვათ დო ჟოვთხუათ, მეფეწკუმა ვათქუასიანი (=არ არის საშველი, გავანდოთ და ვთხოვოთ, რომ მეფესთან არ თქვასო) (ტ. II, 328, 25-26).

ხენწფეში დუდი-კათაქ ქიმერთესე დო ჟოთხეის, მოლოურთგმუდუკონი (=ხელმწიფის თავ-კაცები მივიდნენ და სთხოვეს, რომ წამოსულიყო) (ტ. II, 262, 3).

მიკიირთე დო მამანე, ოჩო კოჩქ მუთი უწუნი (=მობრუნდა და მოახსენა [მეფეს], ოჩო-კოჩმა რაც უთხრა) (ტ. II, 220, 40);

უწუ მუჰამბიქ, მუჭოთ ინა დურელი რენი (=უთხრა მუჰამბიმ, რომ ის მკვდარია) (ტ. II, 108, 36-37);

მუმულქ ხოლო ქეგუძინე, მუჭოთ თე ბოში რე ცირაში ქომონჯინი (=მამალმაც დაუმტა, რომ („როგორც“) ეს ბიჭი არის [ამ] ქალიშვილის ქმარი) (ტ. II, 190, 7-8).

„მეტყველება“ წრის ზმნა შეიძლება აღწერიტად იქნეს გამდმოცემული -ნი კავშირიან კონსტრუქციაში; მაგ.,

¹ შდრ.: ქართულის ვითარება, როცა ვითარმედ და ვითარმკა კავშირები „ცნობიერება“ წრის ზმნებთან მხოლოდ „რომ“-ის მნიშვნელობისაა და სხვა მნიშვნელობები — ასე რომ, ისე რომ, რადგან, რათა, თითქოს, ვითოჯე უგულებელყოფილია (დაწერ. იხ. ფ. კრთელიშვილი 1963:83-86).

მეფაიტონეს *ქიმეზ* დარიგება, უთუოთ ართი უდაბური ტყაშა გემთიჟონუკო ღო თექ ქიმთიტუკო ძღაბინი (ხ.,74,36-37) (=მეფაიტონეს *მისცა* დარიგება (=დაარიგა), რომ უთუოდ ერთ უდაბურ ტყეში შეეყვანა და იქ დაეტოვებინა გოგო);

ღემქ *პიჯალა ქიმეზ*, დაასქილიდუკონი (=ღევმა პირობა *მისცა* (=დაპირდა), რომ მოარჩინდა/„მოერჩინა“) (ტ. II, 22, 1).

პოსტპოზიციური წყობა ლექსებში დასტურდება, ისიც იშვიათად.

ღამო კიდებული + მთავარი

გურც მუთ მიღულ სეკრეტინი,

არგამათ მა ქოფთქინი

(ხ., 314, 4) (=გულში რაც მქონდა საიდუმლო,

აშკარად/ყველას გასაგონად მე ვთქვი).

მუჭოთ მარჯვე ვავორდინი, (=რომ მარჯვე არ ვიყავი,

ხათეხოლო მომოსინუ. მაშინვე *მომახსენა*)

(ხ., 316, 2)

ზოგჯერ მთავარ წინადადებაში წარმოდგენილია ჩვენებითი ან განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი, მაგრამ ამგვარ კონსტრუქციაში „დამატების ნაცვალსახელის სახით წარმოდგენა... დამოკიდებულზე არავითარ გავლენას არ ახდენს“ (ერთელიშვილი 1963:19, აბესაძე 1978:8); მაგ.,

მაჟია *თინა ითხუუ*, თეს ზოლო ქელურინესკო სალდათინი (=მეორე ის *ითხოვა*, ამისთვისაც რომ დაეყენებინათ ჯარისკაცი).

პირად *თენა ქუუწუ*, მუთ ოჩინუნ (ხ., 112, 10) (=პირადად ეს უთხრა, რაც (+რომ) დააბარა);

ქეერუ ირიფელი, მუთი უძირენ ღო უჩქღღ მუზარბიი ხენწიფეშენენი (=მოუთხრა/უამბო ყველაფერი, რაც უნახავს და იცოდა მუზარბიი ხელმწიფეზე) (ტ. II, 60, 20).

მუჭო(თ), გარდა „რომ“ კავშირისა, „რაც“ წევრ-კავშირის მნიშვნელობითაც დასტურდება „მეტყველება“ წრის ზმნებთან ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში. მაგ.,

ბოშიქ *ქერო არფელი*, მუჭო მუმაქ ლურაში დროს დირენღ (*=*ბიჭმა უამბო *ყველაფერი*, რაც მისმა მამამ სიკვდილის დროს დაიბარა) (ტ. II, 164, 29-30).

§ 2 გუნება-განწყობილების გამოხატველი ზმნები

აღნიშნული პარაგრაფის დასათაურება პირობითია. აქ ვაერთიანებთ „ცნობიერება“ წრის იმ ზმნებს, რომლებიც მხედველობით, ამბის შეტყობის, ცოდნის, ეჭვის, ყოყმანის, ნებასურვილის და მისთ. პროცესებს ასახავენ. ესენია:

ქობირუჯ „ნახა“, *ქიგეგუჯ* „გაიგო“, *ქუურქუჯ*

1. „იცის“, 2. „ჰგონია“ და სხვა, რომლებიც სიზშირითა და ფორმათა ნაირგვარობით თქმა-ბრძანების გამოხატველ ზმნებს არ ჩამოუვარდებიან. მათთანაც იგივე საკავშირებელი საშუალებები გამოიყენება, რაც „მეტყველება“ წრის ზმნათა შემცველ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში.

მთავარი წინადადება ხშირად ერთშემადგენლიანია; ოდენ ზემოჩამოთვლილი პროცესების ამსახველი ზმნითაა წარმოდგენილი. ამგვარი მთავარი უძღვის დამოკიდებულს, მოსდევს ან კვეთს მას და ინტერპოზიციაში ექცევა.

მთავარი + დამოკიდებული

ქიგეგუჯ, თი ბალანა მიღუჯონაფუ მუშ მინჯესღ (*გრ. ხა-საია*) (*=*[მეზობელმა] *გაიგო*, რომ ის ბავშვი თავის პატრონს წაუყვანია).

ღიაკონქ *ქეშიიტყუ*, მუჭოთი პაპა თის უდარაჯუნდი (*=*ღიაკვანმა *შეიტყო*, რომ მღვდელი მას დარაჯობს) (ტ. II, 298, 21-22);

დეკვირეს უირხოლოქ დო ქეშიანიშნეს, მუჭო ცხენი ამ-
დლა ფაშატის ქლაშქანცენი (=დააკვირდნენ ორივენი და
შენიშნეს, რომ ცხენი დღეს კვიცს მოიგებს) (ტ. II, 169, 1-2);

...ქაჩინგ, მუჭოთი ის ქლარდი ვადაგურგენი (=შეატყო
[მღვდელმა], რომ მას არ შეეძლო წერა-კითხვის შესწავლა)
(ტ. II, 296, 13-14);

უსზუნ ულაყაფასენი (=ურჩვენია, რომ ეთამაშოს)
(ტ. I, 80, 9).

განსაკუთრებით საინტერესოა ნახვის აღმნიშვნელი ზმნის
მონაწილეობით შექმნილი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია. ძირა-
ფა (=ნახვა) ზმნა მთავარ წინადადებაში მოცემულია სხვა-
დასხვა მწკრივის ფორმით, მაგრამ სინშირით წყვეტილის
ფორმა სჭარბობს: (ქობირუგ=ნახა).

ქარწყე, ჯიმაღლეფიში იმენდი მუთუნც ვახვარუნდი (=ხე-
დავს, ძმების იმედი რომ არაფერს შევლის) (ტ. II, 172, 30);

ქობირუგ პაპაქ, ღურული პაპა მეუსერგელგ კოსგენ
(ხ., 227, 27-28) (=ნახა მღვდელმა, რომ მკვდარ მღვდელს მი-
ათრევს კაცი);

გილუ-მილუ დო ქობირუ, ნამდა ცუდეს კიბე მიკოპონუ
(=გაიარ-გამოიარა და დაინახა [ბიჭმა], რომ სახლზე კიბე(ა)
მიყუდებული) (ტ. II, 272, 7);

ქობირუგ ალიშქერქოუქ, მუჭო მუთუნი ვალოლენდი, მუჭო
ხვალე მუში შედება ვაბალგენდი (=დაინახა ალიშქერქოუმ, რომ
(„როგორ“) ვერაფერი შეუძლია უქნას, რომ მარტო თავისი
შეძლება არ კმარა) (ტ. II, 172, 23-24);

მოიჯინგენდი, ქობირუგ ართი მალაზონი წყურგილიშა ქიბუ-
ურცგ წყარიში ეიობუმუშანდი (=რომ გაიხედა, დაინახა, რომ
ერთი მონაზონი წყაროსკენ მიღის წყლის ასაღებად)
(ტ. II, 50, 34-35);

მოიჯინდნი, ჯობირე, ლორთთიცალი კოჩი ღო მუში რა-
ში ქომელარენდი (=რომ შეიხელა, დაინაზა, რომ ღმერთივით
კაცი და მისი რაში შივ არიან) (ტ. II, 84, 14-15);

[თე ბოშიქ] მიდართუ ჭე დიხან, ჯობირე, დიდი დაჩხირი
ქორზე მინდორსუღ (ხ. 298, 12-13) (= [ამ ბიჭმა] ცოტა მანძი-
ლი რომ გაიარა, დაინაზა, რომ დიდი ცეცხლი ანთია მინ-
დორში).

მეგრული ჩქუნ-//ჩქინ-//რჩქინ-ჩქინ-ა//რჩქინ-ა ფუძეები
ქართული ჩან-/ჩენ-/ჩინ-/ჩნ- ფუძეების ფონეტიკურ-მორფო-
ლოგიური შესატყვისია (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე
1990:385). მეგრული რჩქინ-ფუძის ფარდია ქართულში შემ-
დეგი ლექსიკური ერთეულები: ჩენა, ცოდნა, ფიქრი (იქ-
ვე:385).

ვაურჯდეს, სანარტიაქ მუთი ქობინენი (=არ იცოდნენ,
„სანარტიაქ“ რაც (+რომ) გააკეთა) (ტ. II, 222, 10-11);

ქუურქუ, მუჭო ნანდულო ღურელი რენდი (=იცი, რომ
ნამდვილად მკვლარი არის) (ტ. II, 90-23);

ღემს ურჯე ჭკუბუნსუღ (=ღემს ჭგონა („ღევმა იცი“),
რომ ჭამს) (ტ. II, 284, 38).

მეგრულში დასტურდება ქართულიდან ნასესხები -ფიქრ-
და -ეჭვ- ფუძეების შემცველი ზმნები: ფივქრენქ-ფივრქენქ
„ვფიქრობ“, ვეჭვენქ/მოეჭუ „ვეჭვობ“/„მევეჭვება“.

ფორქენს, ნამდა მანგიორი გინუგასინდ (=ფიქრობს, რომ
სამაგიერო გადაუხადოს);

მოეჭუ, ცუჩა მიდეკონას თიქ თენეფინდ (=მევეჭვება, სახ-
ლში რომ წაიყვანოს მან ისინი).

ღამო კიდებული + მთავარი

ჯობირე ჟირი აღმასიჯგურა ბოშეფინდი, გუუკვირღ
(=რომ ნაზა ორი აღმასივით ბიჭი, გაუკვირდა) (ტ. II, 30-3);

ოსური წოხოლე მუჭო ქოყუნდუნ, ქეგააშინე (ხ.,220,8)
(=ცოლი წინათ რომ ჰყავდა, გაახსენდა);

თე ძღაბიშ გური ქუას მითოტუნდუნ, ქობირუ (=ამ გო-
გოს გული ქვის ქვეშ რომ იღო, ნახა) (ტ.II,326,14);

ქობირუჯ(=ნახა) ზმნით გაღმოცემულ მთავარ წინადადე-
ბას შეიძლება ორი დამოკიდებული უძლოდეს წინ, რომელთა-
გან დამატების როლს უშუალოდ მთავარი წინადადების წინ
მდგარი დამოკიდებული ასრულებს. მაგ.,

მეურც შარასუნ, ქლორე გილახუნ, ქობირე (ხ.,299,4-
5) (=რომ მიდის გზაზე, ზოზობი რომ ზის, დაინახა).

მაგრამ ზოგჯერ ეს ორი დამოკიდებული ისეა ერთმანეთს
დაკავშირებული, რომ მათი დაცალკეება ჭირს და ორივე,
თითქმის ერთ დამოკიდებულ ერთეულად აღქმული, მიემართე-
ბა მთავარს. მაგ.,

ათე ლობერწყმა ღვარანდღ ჩხოუნ, თინა მუშ ოზეშ
კარს ქიგეჯანუნ; ქობირე (=ამ ლობესთან რომ ძროხა ბლათ-
და, ის თავის ჭიშკართან (რომ) წევს, [ეს] დაინახა)
(ტ.II,190,32).

ნახვის აღმნიშვნელი ზმნა ზოგჯერ აღწერიტადაა გაღმო-
ცემული:

ცხოვრენა თაშინი, ართი სერს შორიშე ჭრაქიში სინათ-
ლე ქიიძირენდ, ქობიოგეს თოლი (=ასე რომ ცხოვრობენ,
ერთ საღამოს შორიდან ჭრაქის სინათლე რომ ჩანს, მოჰკრეს
თვალი) (ტ.II,92,27).

როცა მეგრულის -რჩინ-ფუბე დანამდვილებითი ცოდნის
გამომხატველია, მაშინ ამ მიზნით გაღმოცემული მთავარი
პრეპოზიციური წყობითაც დასტურდება ჰიპოტაქსურ კონ-
სტრუქციაში და პოსტპოზიციურითაც, ზოლო, როცა აღნიშ-
ნული ზმნა ვარაუდს აღნიშნავს, მაშინ მოსდევს დამოკიდე-
ბულს:

მიჩქე, მწუხარებას რეკინ (=ვიცი, რომ მწუხარებაში ხარ);

ყოთამა *ვეშელებედუნე*, ხომ *ქოჩქედუა*? (=სროლა რომ არ შეიძლებოდა, ხომ იცოდით?) (ტ. II, 182, 16);

კვიწიწი *გოჭელენ* მიჩქედუა... (ხ., 274, 19) (=მუწუკი (+რომ) გქონდა მეგონათ).

თე ჩქიმი ჯიმა *დინგდენ მიჩქედესია* დო გვალო გაკეთებე თე ჩქიმი ჯიმავა (ხ., 106, 37) (=ეს ჩემი ძმა (+რომ) დაიკარგებოდა გვეგონ და მთლად აშენებულა (=გამდიდრებულა (+ეს ჩემი ძმა))).

რაგორც აღენიშნეთ, ოდენ ზმნა-შემასმენლით გადმოცემულმა მთავარმა შესაძლოა გაკვეთოს დამოკიდებული და ინტერპოზიციაში მოექცეს¹.

დამოკიდებულში ჩართული ზმნა-შემასმენლის სახით წარმოდგენილი მთავარი წინადადება გადმოსცემს I პირის დამოკიდებულებას გამონათქვამის მიმართ. მაგ.,

თე ძირაფა, *ვფირქენქ*, გასაშინეთ *დაასქედუ* ჩქინ სქუალენსინ (=ეს მონახულება (ნახვა ერთმანეთის), *ვფიქრობ*, რომ სამახსოვროდ დარჩებათ ჩვენს შვილებს);

ჩქიმ სქუალენს, *მიჩქე*, მუთუნს *ვაგეჭირენტუნ* (=ჩემს შვილებს, *ვიცი*, არაფერს რომ არ გაუჭირვებთ);

თე ძლაბი დო ბოში, *მემიჩქედე*, და დო ჯიმა *რენან* (=ეს გოგო და ბიჭი, *მე მგონი*, რომ და-ძმა არიან).

ზოგიერთი ზმნა III პირის ფორმითაც შეიძლება იყოს ინტერპოზიციაში. მაგ.,

შარას მუჭო *ქიმეურდუნ*, ცხენამი კოჩი, *ქობირე*, *მურდუნ* თექ (ხ., 239, 15-16) (=გზაზე რომ მიდიოდა, ცხენიანი კაცი, *ნახა*, რომ მოდიოდა იქ);

¹ შდრ.: ქართველ ებრაელთა მეტყველების ნიშნები: მეირა, *ნაკლებათ*, ქორწილებში რო სადმე წავიდეს =*ნაკლებად*, რომ მეირა ქორწილებში სადმე წავიდეს (რ. ენუქაშვილი 2002:83).

მუში სქუა, უჩქუ, გლახას მუთუნს *კაგაკეთენსინ* (=თაი-სი შვილი, *იციხ*, რაიმე ცუდს *რომ არ გააკეთებს*).

მსგავსი კონსტრუქციები დასტურდება ქართულ ზეპირ-მეტყველებაშიც. მაგ.,

დაჭრილებს თეთრეული, *მე მგონი, რომ აქვთ.*

ამისთვის, *დაშეთანხმებით, რომ გარკვეული მომზადებაა საჭირო.*

ძალიან მოკლედ, *შევეცდები, რომ თქვენს წინაშე მოვყვე.*

ამგვარ ღონისძიებაში, *დავრწმუნდი, რომ მონაწილეობა აუცილებელია.*

დამოკიდებულ წინადადებაში მთავარი კომპონენტის ჩართვის ფაქტი „ვეფხისტყაოსანში“ საგანგებოდა აქვს აღნიშნული გ. კარტოზიას (დაწვრ. იხ. გ. კარტოზია 1978:23-24).

ასევე ფიქსირებულია ეს მოვლენა სულხან-საბას, დავით გურამიშვილის, აკაკის, ვაჟას, ილიას და სხვათა ენაშიც (ლ. კვანტალიანი 1990:65-67).

დამოკიდებულ წინადადებაში მოკლე მთავარი კომპონენტის ჩართვა ჩვეულებრივია რუსულ ზეპირ მეტყველებაშიც (რუსული სასაუბრო მეტყველება 1973:397-402). ჩვენ მიერ მთავარ წინადადებად მიჩნეული ზმნები, რომლებიც I პირის (ზოგჯერ მესამისაც!) დამოკიდებულებას გამოხატავენ გამო-ნათქვამის მიმართ, მოღალური სიტყვების რიგში დგებიან. მათ შესატყვის ლექსიკურ ერთეულებს ქართულში – ვგონებ, ვფიქრობ, ვეჭვობ, (მე) მგონი... მორფემოიდებს აკუთვნებენ (ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე 1988:165-172,285) და რთული წინადადების ინტერპოზიციაში მოხვედრისას ჩართულთან ატოლებენ (ჩართულადაც განიხილავენ) (ლ. კვაჭა-ძე 1966:304-308). ამგვარი ზმნები სემანტიკითა და რთულ წინადადებაში თავიანთი ადგილმდებარეობით ახლოს დგანან ჩართულთან, მაგრამ „როცა ამგვარი გამოთქმა სინტაქსურა-დაც და სემანტიკურადაც მთავარი წინადადების როლს ას-რულებს, ჩართულად არ უნდა ჩაითვალოს (ი. პაპიძე

1984:107). ამგვარი კონსტრუქციები ქართულში ჰიპოტაქსურად მიაჩნია აგრეთვე ლეილა კვანტალიანს (ლ. კვანტალიანი 1990:68).

2.1. ოკო(ნ) „უნდა“ ზმნა¹ ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში¹

სუბიექტის გუნება-განწყობილების გამომხატველ ზმნათა-გან მეგრულში ყველაზე ხშირად „ნდომა“ ზმნის პირიანი ფორმები გამოიყენება როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური წყობით. ეს უკანასკნელი სჭარბობს სინშირით პირველს.

სუბიექტური წყობა: ვ-ოკოქ, ოკოქ, [ოკო(ნ)], შდრ.: ძველი ქართულის ფორმები: (ვ)-უნდი, უნდი და ახალი ქართულის მეშველ ზმნიანი ფორმები: ვუნდიჯარ, უნდიჯარ.

ობიექტური წყობა: მ-ოკო(ნ), გ-ოკო(ნ), ოკო(ნ), შდრ.: ახალი ქართულის მ-ინდა, გ-ინდა, უნდა.

მეგრული *მოკო(ნ)* ზმნის მორფოლოგიური ფარდია თანამედროვე ქართულში მინდა ზმნა. ქართული „უნდა“ ზმნის ამოსავალი ფუძე (ძირი) არის -ნ, იგივე, რაც ძველი ქართულის უ-ნ-ებ-ნ ზმნაში მოიპოვება (უნებნ მათ, მ.27,15) (ბ. ჯორბენაძე 1993:272).

უნდა, ისტორიულად, ნამყო უსრულის ფორმაა (აკ. შანიძე 1973:224-225), აწმყო უ-ნ-ა, რომელიც ზოგ დიალექტსა თუ კილოკავს – მესხურს, ქიზიყურს – დღემდე დაუცავს. შემდგომ „უნდა“ აწმყოს ფორმად იქნა გააზრებული და ამის კვალობაზე ახალი პარადიგმული რიგი აიგო: უნდა, უნდოდეს (ბ. ჯორბენაძე 1993:270). ქართული „უნდა“ ზმნა სურვილი-

¹ სტატია – ოკო(ნ) „უნდა“ ზმნის შემცველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია მეგრულში დაბეჭდილია თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის ახალგაზრდა მეცნიერთა შრომებში, ობ., 1997, გვ. 17-22).

სა და საჭიროების სემანტიკის გამოხატველია (იქვე:273).
მეგრული ამ მხრივ ქართულს მიჰყვება. მაგ.,

ა) სურს, სწადია

მეკოტუე კოტოს სოლე *ოკონი*, თეურე მიკოდგუნსია ხეს
(=მექოთნე ქოთანს, სადაც მას *სურს*, იქ გაუკეთებს „მიად-
გამს“ სახელურს) (ტ. II, 434, 305);

მუთ შხვაშო *გოკონი*, თინა გალოლე (=რაც სხვისთვის
გინდა (=გსურს), ის მოგივა (დაგემართება) (ტ. II, 435, 356).

ბ) საჭიროა მისთვის, ესაჭიროება

დიდი სქიბუს დიდი ოქუალი *ოკო* (=დიდ დოლაბს დიდი
საფქვავე *უნდა(ო)* (=სჭირდება) (ტ. II, 425, №126);

ლურს მუთაქა *ვააკო* დო შქირენს – მილაჭკომაფუ
(=მიღს სასთუმალი არ *უნდა* (=არ სჭირდება) და შიმშიღს
– შეჭამანდი) (ტ. II, 433, 278).

სურვილისა და საჭიროების სემანტიკა ახლოსაა ერთმანეთთან, ამიტომ მოულოდნელი არ არის ამ მნიშვნელობების მატარებელი ზმნისგან მოდალობის სემანტიკის განვითარება, რომელიც უკვე კატეგორიულ საჭიროებასა და აუცილებლობას გამოხატავს:

მა დო სი ისენდით *ოკო ქიბლაყაფათია* (6,268,3) (=მე
და შენ ისინდით *უნდა ვითამშოთო*) მუთ ქონება ქოიღუნ,...
ირფელი ოკო მიდებლათ ჩქია (=რაც ქონება გაქვს, ... ყველაფერი
უნდა წავიდოთ ჩვენო..) (ტ. II, 316, 28).

სამეცნიერო ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ მოდალური ზმნებისგან მოდალური ნაწილაკების წარმოქმნას ამ ზმნათა სემანტიკის გადაწვევა განაპირობებს. „უნდა“ ზმნის შემთხვევაში: სურს, სურვილი > აქვს > სჭირდება, ესაჭიროება > საჭიროა, აუცილებელია (ბ. ჯორბენაძე 1993:273).

ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მოდალური ზმნის ადგილი მთავარ წინადადებაშია. კავშირებითი კილოს ფორმით წარმოდგენილი ძირითადი ზმნა კი მოცემულია დამოკიდებულში.

მეგრულში მთავარი და დამოკიდებული კომპონენტების და-
კავშირება ხდება *-ხ* (=რომ) კავშირის საშუალებით. მაგ.,
ძღაბის *ვააკო* თე ბოში *დოკვილანი* კარიშ კათაქჲ...
(=გოგოს არ უნდა, რომ ეს ბიჭი მოკლან კარისკაცებმა)
(ტ. II, 128, 23);

ათე ვაჭარს *ოკო* ბოშით *მიოდინუას* დო ქონებათ *მიდუ-*
დასენ (ხ., 230, 28) (=ამ ვაჭარს უნდა, რომ ბიჭიც დალუპოს
„დაკარგოს“ და ქონებაც წაართვას);

...*ოკოდუ*, ქიანეფი ქიძირუკონჲ (=უნდოდა, რომ ქვეყნები
ენახ) (ტ. II, 106, 31);

მუმას *ოკო(რ)დგ*, სქუას მუთუნი ხელობა *ქდაგურუკონ*
(=მამას უნდოდა, რომ შვილისთვის რაიმე ხელობა ესწავლე-
ბინა) (ტ. II, 280, 18);

-ნი კავშირ-ნაწილაკს, როგორც ცნობილია, ახასიათებს
ცვეთა. იგი შეიძლება მთლიანად იქნეს მოკვეცილი, მაგრამ
წინადადებაში მისი ფარული არსებობა მაინც ივარაუდება გა-
დაადგილებული – ბოლოსკენ გადაწეული მახვილის საშუა-
ლებით¹; მაგ.,

...ვითოჟირი ჯიმა კათა ვორეთ დო *მოკონა* ოსურო *იბ-*
*თხუათო*² ვითოჟირი და ოსურეფი (=თორმეტი ძმა ვართ და
გვინდა, ცოლად რომ ვითხოვოთ თორმეტი და-ქალი)
(ტ. II, 268, 18);

თე ბოშის *ოკო* კულაში ღვინი *ქიმეჩასი*³ მუში მუმას...
(=ამ ბიჭს უნდა, კულათი ღვინო რომ მისცეს თავის მამას...)
(ტ. II, 310, 18).

მეგრულში ზოგჯერ მოდალური ზმნა ტოვებს თავის ად-
გილს მთავარ წინადადებაში და დამოკიდებულში მოცემული
ძირითადი ზმნის წინ ექცევა. მაგ.,

¹ -ნი დართულ სიტყვაში მახვილის საკითხისათვის იხ. ი. ყოფშიძე
1914:13; გ. კარტოზია 1996:79.

^{2,3} შდრ.: იბთხუათ(ი) და მოკონა იბთხუათი; ქიმეჩას და ოკო ქიმეჩასი.

მაფას მუში ოსურისქუაშა ათეწკმა გურგინი *ოკორღე ქიგუღგუკონი* (=მეფეს თავისი ქალიშვილი ამაზე უნდოდა რომ დაექორწინებინა) (ტ. II, 222, 7);

შღრ.: მაფას *ოკორღე*, მუში ოსურისქუას ათეწკმა გურგინი *ქიგუღგუკონი* (=მეფეს უნდოდა, რომ თავისი ქალიშვილი ამაზე დაექორწინებინა).

ბელი *მოკო ბგორენი* ჩქიმი (ხ., 288, 34) (=ბელი მინდა რომ მოეძებნო ჩემი);

ფურნე *მოკალუა ვაკეთიკონი* (ხ., 258, 12) (=ფურნე მინდოდა რომ გამეკეთებინა);

...დაჩხერი *მოკონა იპტებუენი* (ხ., 292, 11) (=ცეცხლზე მინდა რომ გავთბე).

საერთოდ, „ზეპირი მეტყველებისთვის ნიშანდობლივია რთულ წინადადებებში კომპონენტების სპეციფიკური განლაგება“ (ლ. კვანტალიანი 1990:60).

მოდალური ზმნა თუ ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, უძღვის ძირითად ზმნას; შეიძლება ერთიც და მეორეც გათიშული იყოს ძირითადი ზმნისგან სხვა წევრით ან წევრებით, მაგრამ მაინც უსწრებს. ამის გვერდით, არ არის იშვიათი მეგრულში ისეთი შემთხვევა, როცა მოდალური ზმნა ან ნაწილაკი მოსდევს ძირითად ზმნას. ძირითად ზმნას შეიძლება -ნი(=რომ) კავშირით ერთვოდეს, მაგრამ ის ამ შემთხვევაში სინტაქსური ფუნქციისაგან დაცლილია. ძირითადი ზმნა+მოდალური ზმნა ან ნაწილაკი ერთ მთლიან ერთეულად აღიქმება, რადგან არ დასტურდება სხვა წევრებით მათი ერთმანეთისაგან გათიშვის არცერთი შემთხვევა. მაგ.,

ბკითხე მოკო მუშენი თესხისე ქომუბშენქე დო ხოლო ღარიბი *ვორექენი* (=კკითხო მინდა, რატომ [არის], ამდენს ვმუშაობ და მაინც ღარიბი ვარ) (ტ. II, 288, 25);

ანგელოზენქ უწუ: *გუვათელათუნი მოკონანა* (=ანგელო-
ზებმა უთხრეს: *(+რომ) გააცოცხლოთ გვინდაო*)
(ტ. II, 154, 4);

ასე ფურნე გააფურუას ოკონ, დაჩირი ქიმთარზან ოკონ,
კორი მითოხენ თექ მიოღვარუუ დო აშო გგთილგ (ხ., 258, 8-
9) (=ანლა ფურნე *(+რომ) გაახუროს უნდა*, ცეცხლი
(+რომ) შეანთონ უნდა, კაცი რომ ზის შიგნით, ამან დაიღ-
ვიალა და აქეთ გამოვიდა).

ძირითად და მოდალურ ზმნათა (ან ნაწილაკთა) ამგვარი
განლაგება განსაკუთრებით დამახასიათებელია ჭანურისთვის.
„ჭანური მოდალური ზმნა ყოველთვის მეორე ადგილზე
დგას“ (არნ. ჩიქობავა 1936:148); მაგ.,

თუთუნი სკანი მომჩი, არ ციგარა *ყოფუმა მინონ*
(ჭან. 122) (=შენი თუთუნი მომეცი, პაპიროსი *გაკაკეთო მინ-
და*).

ამდლა ჰექიმი *მოხთასუნონ* (ჭან. 12) (=დღეს ექიმი *მოვი-
დეს უნდა*).

ბელქი თუსი *მთუასუნონ* (ჭან. 12) (=ეგების თოვლი *მოვი-
დეს უნდა*).

ძირითადი ზმნისა და მოდალური ნაწილაკის ამგვარი
განლაგება დიალექტებშიც შეინიშნება. მაგალითად, ჯავახურ-
სა და აჭარულში ჩვეულებრივია „გაკაკეთოსნა“ და ამ ტიპის
ფორმები, რომელიც გააკეთოს უნდა სგან მომდინარეობს (ბ.
ჯორბენაძე 1989:289).

§ 3. -ნი კავშირი კითხვითსიტყვიან დამოკიდებულ წინადადებაში

ე. წ. „ცნობიერება“ წრის – თქმა-ბრძანებისა და გუნება-
განწყობილების გამომხატველი ზმნების შემცველ ქვეწყობილ
წინადადებაში დამოკიდებული ზოგჯერ შეიცავს კითხვით

სიტყვას. კითხვით სიტყვებად გამოყენებულია კითხვითი ნაცვალსახელები და კითხვითი ზმნიზედები. კითხვითი ნაცვალსახელები ზოგჯერ სხვადასხვა ბრუნვის ფორმითაა მოცემული. კითხვითსიტყვიან დამოკიდებულში მოცემული -ნი კავშირი ქართული თუ'ს ფარდია.

მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებათა თანამიმდევრობა თავისუფალია, მაგრამ სიხშირის მიხედვით მთ.+დამოკ. სჭარბობს. ხოლო დამოკ.+მთ. თანამიმდევრობა აღნიშნული ტიპის კონსტრუქციაში ქართულშიც იშვიათია და ხშირად „თუ“ კავშირის გარეშეა წარმოდგენილი (ფ. ერთელიშვილი 1962:191).

მეგრულში „ცნობიერება“ წრის ზმნებთან მოცემული კითხვითსიტყვიანი დამოკიდებული ირიბად გამოხატავს კითხვას, ამიტომაც კონსტრუქციის ბოლოს წერტილი იწერება. მაგ.,

ქოკითხი ამბე, მუ ქიმენსენი (=კითხე ამბავი, თუ რა ქნეს...) (ტ. II, 142, 30);

ასე ქომიჩქუ, მუ მოსქელიდუანსენი (=ახლა კი ვიცი, თუ რა მომარჩენს) (ტ. II, 98, 30);

ღმდარი შორიშე ურჩქიელუ, დაბა მუს იქუნდუ ღარიბ კოჩინი (=ღმდარი შორიდან უყურებდა, აბა, თუ რას იზამდა ღარიბი კაცი) (ტ. II, 334, 21);

უწუუ ეშმაკიქ, მუნეფიშ გაჭირება მუშა მღვომარენდენი (=უთხრა ეშმაკმა, მათი გაჭირება თუ რაში მღვომარეობდა) (ტ. II, 316, 25);

გურქ ვაჩინეს, მიში ცუდე რღენი... (=გერ მიხვდნენ, თუ ვისი სახლი იყო...) (ტ. II, 328, 26-27);

დეღების გეკოკითხე, მუჟამცე მუულა ნდემეფინი (=დეღაბერს გამოკითხა, თუ როდის მოვლენ დევები) (ტ. II, 42, 5);

პაპაქ... იკითხვ, მუნერო გორჩქინდვ ღაჩხირქენი
(=მღვდელმა იკითხა, თუ როგორ („რანაირად“) გაჩნდა ცეც-
ხლი) (ტ. II, 298, 5-6);

ქუურუ გური, ხრისტაგანიში თუმა სო ინოძღვნი (=მიხ-
ვლა, ხრისტაგანის თმა თუ საღ იყო) (ტ. II, 90, 26);

თიქ ხათეხოლო ქიმეხვადვ, მუში ჯიმალეფი სოლე
იშესენი... (=ის მაშინვე მიხვდა, თუ საით წავიდოდნენ მისი
ძმები) (ტ. II, 236, 28);

ღილა ღო მუმასვთ ვაძშაჩინებუ თინეფიშე, ნამუ რე მუნე-
ფიში სქუან... (ხ., 89, 7-8) (=ღედ-მამაც ვერ ამოიცნობს იმათ-
გან, თუ რომელია მათი შვილი).

თე ღროს ზაკაიკიქ გაგმიანგარიშვ, თე ოჯახი ღო მუში
ღაში ოჯახიშ შქას მუზმა ვერსიენი (=ამასობაში („ამ
ღროს“) ზაკაიკიმ გამოიანგარიშა, ამ ოჯახსა და თავისი ღის
ოჯახს შორის თუ რამდენი კილომეტრია) (ტ. II, 124, 8);

...მა სი ქედგოგურუა, მუჭო ოკო თი ცხენეფიში გვშგო-
რუან (=მე შენ გასწავლი, თუ როგორ უნდა ამ ცხენების
ამორჩევა) (ტ. II, 130, 8-9);

ღილაქ ქღაგურუუ, მუჭო ქიძინუკონ (=ღედამ ასწავლა,
თუ როგორ გაეკეთებინა) (ტ. II, 196, 15-16);

მუგაშინუაფუ, მუჭომს ახიოლუღესუნე ეში ძირაფა!
(=მოგეხსენებათ, თუ როგორ გაუხარდებოდათ მისი ნახვა)
(ტ. II, 16-14-15);

ქარწყექო, ქუაშ წვანს სიღე გვმახენა ძღაბი ღო ბოში,
ტორონჯო გორთელინი (=ხედავ, ქვის წვერზე თუ საღა სხე-
ღან გოგო და ბიჭი, მტრეღად გადაქეულები) (ტ. II, 188, 8-9);

ზოგჯერ ღამოკიდებულ წინაღღებაში ორი სხვადასხვა
კითხვითი სიტყვაა მოცემული. მაგ.,

მარა ცირაქ გეუწყუ თითო კაკალო, მუჭო ღო სო რღენი (=მაგრამ ქალიშვილმა აუხსნა დაწვრილებით, თუ როგორ და სად იყო) (ტ. II, 234, 5);

როგორც აღვნიშნეთ, ქართულში დამოკიდებული+მთავარი თანმიმდევრობის ამ ტიპის კონსტრუქცია იშვიათია და ისიც უმთავრესად უკავშიროდ არის წარმოდგენილი; მეგრულშიც იშვიათია, მაგრამ -ნი კავშირთან ერთად. მაგ.,

მა ქრისტიანი ვორექ ღო სი მინ ორექენი, ჟომიწიი (=მე ქრისტიანი ვარ და შენ (ათუ) ვინა ხარ, მითხარი) (ტ. II, 58, 21);

თეცალ ბედი მიქ მუჩუნი,
ირკოს ვკითხულე.

ასეთი ბედი თუ ვინ მომცა
ყველას ვეკითხები.
(ტ. I, 289, 3).

ჩქენი ღალა მის აშაასქიდგ ჩქენი უკულინი, ვამიჩქუნანა (=ჩვენი ქონება (ათუ) ვის შერჩება ჩვენ შემდეგ, არ ვიცითო) (ტ. II, 48, 25);

სი მუშ მამონკა რექენ, ვამიჩქ (ხ., 100, 29-30) (=შენ თუ რა სიმძიმის („რის სიმძიმის“) ხარ, არ ვიცო).

ზოგჯერ დამატება მთავარ წინადადებაში მოცემულია პირისა თუ განსაზღვრებითი ნაცვალსახელების სახით (ამის შესახებ მსჯელობა იხ. ჩვენს ნაშრომში თ. V, §1).

ცირაქ ირფელი ქერუ დიდა ღო მუმას, მუჭო ეშეფრსხინ (ხ., 43, 28) (=გოგომ ყველაფერი უამბო დედ-მამას, თუ როგორ დაეიხსენი).

თექტ რაგადი ქდუჭყუ ღო ქერიუ ირიფელი, საქმე მუნერო ორღენი (=ამანაც ლაპარაკი დაუწყო და უამბო ყველაფერი, თუ როგორ („რანაირად“) იყო საქმე) (ტ. II, 168, 24);

ქმაყუნუ ღო ირფელი ქერუ, სოდე მუქ შეზვალენ (ხ., 290, 14) (=დაიწყო და ყველაფერი უამბო, თუ სად რა შეზვალა);

ჩქიმი მუმა მინ ორენდ, თინა ოკო ქომიწუე (=ჩემი მამა (+თუ) ვინ არის, ის უნდა მითხრა) (ტ. II, 62, 13);

მუ ოხვარუ თისგნ, თით ჭგარჩქვენუნია, — უწუ ბოშიქ (= (+თუ) რა ეშველუდა იმას, ისიც გეცოდინებო — უთხრა ბიჭმა) (ტ. II, 62, 13);

სვანურშიც ამ ტიპის ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია დასტურდება როგორც კავშირიანი, ასევე უკავშირო შეერთებით. კავშირიანი შეერთების დროს გამოიყენება ჰე (თუ) და მასზე დაყრდნობილი სხვა კავშირები — ჰნვე, ჰნმა, ჰნსამა, (თუ რა, თუკი) ან მისი შემცვლელი ერე (ქართული თუ'ს მნიშვნელობით). მაგ¹,

ღწს ხოხალდა, ჰე იმთუ აჩნდ ეჯ ჭყინტ (=არავინ იცოდა, თუ საით წავიდა ის ბიჭი (ბ/ზ, ც. მარგიანი);

ათხე მიჩა მუხვზე გუდ აკანდ, ჰე ძარ ღწსვ ეჯ ზურანლ (=ახლა მისი ძმა მიხვდა, თუ ვინ იყო ეს ქალი (ბ/ზ, ა. ნაკანი);

ზურანლ აჭკუანდა, ჰე იმხან ანჯღენოლ მიჩა ჯგმილ მეხარ აგითე (=ქალი ფიქრობდა, თუ საიდან მოვიდოდა ხვალ მისი ძმა შინ (ბ/ზ, ც. მარგიანი);

გუდ ამეკედ ბესო, ჰე მან ხათმენა ღწშტვს (=მიმხვდარა ბესო, თუ რა დამართნია დათვის) (ლენტ. ზ. ჭუმბურიძის მასალები, 1950);

ღწს ხოხალდა, ერე იმთუ აჩნდ ეჯ ჭყინტ (ც. მარგიანი) (=არავინ იცოდა; თუ („რომ“) საით წავიდა ის ბიჭი).

ამ ტიპის კონსტრუქციები ქართულში სპეციალური მსჯელობის საგნად აქცია ფ. ერთელიშვილმა (ფ. ერთელიშვილი 1962:1982-198) და აღნიშნა, რომ მსგავს შემთხვევებში ქართულში „თუ“ კავშირი მთავარი წინადადების ზმნა-შე-

¹ სვანურის მაგალითები დამოწმებულია ნ. აბესაძის სტატიის მიხედვით (იხ. ნ. აბესაძე, 1978).

მასმენლის ობიექტის ფარდი ოდენობაა და წინადადების მთლიან კონსტრუქციაში იგი დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირის კორელატი უნდა ყოფილიყო. საილუსტრაციოდ მოყვანილია შემდეგი მაგალითი: „წარვედ მთათა ჯავახეთისათა, რაათა ვცნა თუ, სადაათ არს მცხეთა“. (ფ. ერთელიშვილი 1952:52). აქ წევრ-კავშირად მიჩნეულია „სადაათ“, ხოლო კორელატად „თუ“.

ნ. აბესაძის აზრით, რადგან ასეთი ტიპის წინადადებებში კორელატი მოსალოდნელი არ არის და სხვა შემთხვევაში კორელატად გამოყენებული ნაცვალსახელებიც კი აქ ფორმალურ ხასიათს ატარებენ, ამიტომ „თუ“, ბუნებრივია, კორელატად არ მიიჩნევა (ნ. აბესაძე 1978:21-22).

ძველ ქართულში „ცნობიერება“ წრის ზმნების შემცველ ქვეწყობილ წინადადებაში კითხვით ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებს ემატება „ძი“ ნაწილაკი: ვინძი, რაძი, ვითარძი და ა. შ. ვ. თოფურიას გამოკვლევით, „ძი“ ნაწილაკი, თავისი ადგილმდებარეობითა და ფუნქციით, სხვა არაფერია, თუ არა დამოკიდებული წინადადების კავშირი „თუ“. ამის შესაბამისად ვინძი გადმოითარგმნება როგორც თუ ვინ, რაძი – თუ რა, ვითარძი – თუ ვითარ... (ვ. თოფურია 1944:174-175).

ფ. ერთელიშვილი იზიარებს ვ. თოფურიას მოსაზრებას (ფ. ერთელიშვილი 1962:188-189).

ქართული „ძი“ ნაწილაკის ბაღლად სვანურში ვ. თოფურია „დო“ ნაწილაკს მიიჩნევს (ვ. თოფურია 1944:174).

მი მამ მიხალ, მარ დო ანჯანდ ამექა (=მე არ ვიცი, ვინძი (თუ ვინ) მოვიდა აქ (ც. მარგიანი) (სვანურის მაგალითი დამოწმებულია ნ. აბესაძის სტატიის მიხედვით. იხ. ნ. აბესაძე 1978:11).

ვ. თოფურიას აზრით, ძველ ქართულსა და სვანურში დადასტურებულ ნაწილაკებს შორის ფონეტიკური ეკვივალენტის შესაძლებლობაც არ არის გამორიცხებული, თუ მოვიგონებთ, რომ დ>ძ: დევს>ძევს...

მაშასადამე, პირვანდელი სახე „დ“ თანხმონიანი გამო-
დის: *დი>ძი. ასეთ შემთხვევაში უსაფუძვლო არ იქნება დო-
საგან ნაყარად გამოცხადდეს „თუ“ კავშირიც (ვ. თოფურია
1978:174-175).

მეგრულში მსგავს კონსტრუქციაში გამოყენებული -ნი
კავშირი ფონეტიკურად ძი'ზე არ დაიყვანება, მაგრამ ფუნქცი-
ურად ისინი ერთმანეთის ტოლფასია. „ძი“ მოსდევს კითხვით
ნაცვალსახელებსა და ზმნიზელებს, -ნი კავშირი კი დამოკი-
დებული წინადადების ბოლო წევრს დაერთვის და აზრობრი-
ვად კითხვითი სიტყვის წინ ივარაუდება.

პირითადი დასკვნები

მეგრულში დასტურდება როგორც ტრადიციული კლასიფიკაციის მიხედვით გამოყოფილი, წევრ-კავშირებითა და მაქვემდებარებელი კავშირებით გაფორმებული, ქვეწყობილი წინადადებები, ისე თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქციებიც.

1. მეგრულში წევრ-კავშირების (მიმართებითი ნაცვალსახელები და მიმართებითი ზმნიშედები) მორფოლოგიური აგებულება ისეთივეა, როგორიც სხვა ქართველურ ენებში: კითხვითი სიტყვა+მიმართებითობის მაწარმოებელი ნაწილაკი: მუ-თ(ი) „რა-ც(ა)“, ან კითხვითი სიტყვა+დამოუკიდებელი მნიშვნელობის სიტყვა+ნაწილაკი (მუნერ-ი-თ „რა-ნაირ-ი-ც“). ზოგიერთი წევრ-კავშირის წარმოების წესი განსხვავებულია (მუშ მამალას).
2. საკავშირებელ საშუალებათა საყრდენად გამოყენებული მუ(=რა), მი-ნ(=ვინ), სო(=სად) ნაცვალსახელურ-ზმნიშედური ფუძეები სრულ ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ შესატყვისობას ავლენენ სხვა ქართველური ენების მონაცემებთან. მიმართებითობის გამომხატველი -თ(ი) ნაწილაკი ქართული -ც(ა)ს მორფოლოგიური ფარდია.
3. მეგრულში, ძველი ქართულისა და ლაზურის მსგავსად, ხოლო სვანურისგან განსხვავებით, კითხვითი სიტყვებიც (ნაცვალსახელი, ზმნიშედა) გვხვდება წევრ-კავშირის ფუნქციით. იმავე ფუნქციით არის დატვირთული კითხვითი ფუძის შემცველი განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელები და ზმნისართები მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში.
4. მეგრულში ტრადიციული კლასიფიკაციის მიხედვით გამოყოფილი წევრ-კავშირიანი ქვეწყობილი წინადადებებიც რიგი თავისებურებით ხასიათდება:

ა) სპეციფიკურია მეგრულისთვის მიმართულებითი, დანიშნულებითი და დამორებითი ბრუნვები, რომლებიც შედგენილობით ძველი ქართულის ნანათესაობითარ

ბრუნებს უტოლდებიან, ახალ ქარულში კი თანდებულის საშუალებით გადმოიცემიან. ამიტომაც თითოეული ამ ბრუნვის ფორმით მოცემული მიმართებითი ნაცვალსახელი უბრალო დამატებაა დამოკიდებულ წინადადებაში.

ბ) ე. წ. „სინტაქსური ასიმილაცია“, რომელიც ქართულ სალიტერატურო ენას განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ახასიათებდა და ახასიათებს დღესაც, მეგრულში ყოველთვის ნაცვალსახელური (ან ზმნიზედური) კორელატის პლენონაზმით დასტურდება. ასევეა ქართული ენის დიალექტებში, ქართულ ცოცხალ მეტყველებასა და სვანურში. ამიტომ ივარაუდება, რომ მეგრულში ეს მოვლენა შეპირობებულია როგორც დამოკიდებული წინადადების პოზიციით (ინტერპოზიციით), ასევე არასამწერლობო ენის ბუნებით – წინადადებისეული აზრის დეტალიზაცია-კონკრეტიზაცია მოახდინოს ნებისმიერი წევრის უცვლელად (ან მისი სინონიმური ერთეულის) გამეორებით.

გ) მეგრულში მისამართი სიტყვის ადგილი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში მკაცრად განსაზღვრული არ არის, მაგრამ, სალიტერატურო ენის გავლენით, იჩენს მისწრაფებას წევრ-კავშირის წინ მოექცეს.

დ) ნამუთ „რომელიც“ მიმართებით ნაცვალსახელსა და სახელით გამოხატულ მისამართ სიტყვას შორის რიცხვში შეთანხმების დარღვევისას, სვანურისა და ქართული ენის დიალექტების მსგავსად, მრავლობითში დასმული მისამართი წევრისა და დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის რიცხვში შეთანხმების ტენდენცია იკვეთება.

ე) მეგრულში, ქართულის მსგავსად, ადგილისა და დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებებს საზიარო წევრ-კავშირი მოეპოვებათ *სო მხეთი* (=სანამდე) მიმართებითი ზმნიზედის სახით. დროის გამომხატველი წევრ-კავშირი *მუჟანს* (=რაჟამს) მონაცვლეობს მიზეზის „რადგან“ კავშირთან.

მეგრულში დადასტურებული ეს მოვლენები კიდევ ერთხელ გახაზავენ სივრცე, დრო და მიზეზს შორის არსებულ ისტორიულ კავშირსა და ფსიქოლოგიურ ურთიერთმიმართებას.

5. მეგრული მაქვემდებარებელი კავშირების სიუხვით არ გამოირჩევა; თუ არ ჩავთვლით ქართულიდან ნასესხებ მაქვემდებარებელ კავშირებს, სულ სამია: *-ნი, ნამუდა, -და*, მაგრამ მათი გამოყენების არე გაცილებით ფართოა, ვიდრე სხვა საკავშირებელი საშუალებებისა.
6. ქართულიდან ნასესხები მაქვემდებარებელი კავშირებია: *რადგან//რახან//რადან, ოღონდ, ვითომ*, რაც ქართულისა და მეგრულის მჭიდრო ურთიერთობაზე მიუთითებს და ბუნებრივი პროცესია.
7. მეგრულში ძალზე ხშირად გვხვდება ზეპირი მეტყველებისთვის დამახასიათებელი *-და* კავშირიანი „მიდის-და, წავიდეს“ ტიპის პირობითი დამოკიდებული წინადადება.
8. ქვეწყობილ წინადადებაში წინადადებათა საზღვარზე დასტურდება მაერთებელი *დო(=და)* კავშირი, რაც საერთოქართველური ჩანს: მაერთებელი კავშირები ქართულში – *და, ზოლო*, სვანურში – *ი* „და“ მთავარი წინადადების წინ გამოვლენილია ძველ ქართულსა (ს. ყაუხჩიშვილი) და სვანურში (ნ. აბესაძე). შდრ.: ქართულსა და მეგრულში „ოღონდ“ კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაში მაერთებელი *და/დო* კავშირის გაჩენა იმავე პოზიციაში.

აღნიშნული მოვლენა საინტერესოა ზოგადენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც, რადგან მსგავსი რამ დასტურდება რუსულ ხალხურ მეტყველებაშიც (შაპირო და სხვ.).

9. *-და* კავშირიანი რთული კავშირები – *ვარდა/ვარა* (თუ არადა/თორემ) სამკომპონენტისანი ჰიპოტაქსური კონსტრუქციის აგებაში მონაწილეობენ (ქომიწიი, ვამიწიინქ-და, დუს დიპილგ>ქომიწიი, ვარდა დუს დიპილგ=მითხარი, თუ არ მეტყვი/„არ მეტყვი-და“, თავს მოვიკ-

ლაკ>მითხარი, თორემ თავს მოვიკლავ, სადაც, როგორც წესი, დამოკიდებული წინადადების ზმნა-შემასმენელი იკარგება.

10. „ვარდა“ კავშირიან წინადადებას ხშირად წინ უძღვის - და კავშირიანი ქვეწყობილი განმეორებული პრედიკატიით (დოგიგორუნ-და, დოგიგურუნია, ვარდა დუს მერკვათუნ-ქია =თუ მოგიძებნია, მოგიძებნია, თუ არა და, თავს მოგკვეთო). ამგვარი კონსტრუქციები დასტურდება ქართული ენის დიალექტებსა და ქართული ხალხური ზღაპრების ენაში.

11. ნაშულა (=რომ) კავშირი თქმა-ბრძანების (იჩუჟ/თქუჟ=თქვა და მისთ.) გამომხატველი ზმნებით აგებულ ავტორის ნათქვამს (მთავარ წინადადებას) აერთებს სხვათა სიტყვის -ა(=ო) ნაწილაკიან დამოკიდებულთან და გვიჩვენებს პირდაპირსხვისნათქვამიანი წინადადებიდან ირიბ სხვის ნათქვამზე გარდამავალ საფეხურს, რაც ახასიათებდა ქართულ სალიტერატურო ენას განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე და ახასიათებს ქართულ დიალექტურ მეტყველებას, ქართული ზღაპრის ენას.

ეს გარდამავალი საფეხური მეგრულში „მყარადაა“ წარმოდგენილი, შედარებით დახვეწილია XIX ს.-ში ჩაწერილი ქართული ზღაპრის ენაში, რასაც მწიგნობრობის გავლენას მიაწერენ.

12. მეგრულში ჩვეულებრივია ორმაგი კავშირები - ნა-მუთ...ნი (=რომელიც... რომ), მუჭოთ...ნი (=როგორც... რომ) და ა. შ., სადაც -ნი კონკრეტული წევრ-კავშირის მნიშვნელობას აძლიერებს. ამავე ფუნქციით ქართულში, სვანურსა და ლაზურში გამოიყენება ნი'ს მნიშვნელობის რომ, ერე და -ნა კავშირები, ოღონდ, მათგან განსხვავებით, -ნი ინტენსიური ხმარებისაა და ყოველთვის დამორებულია წევრ-კავშირს.

13. მეგრულში *-ნი* კავშირიანი დამოკიდებულით ხდება წინადადებაში მოცემული განსაზღვრების (თოლ-ელალალირი – თოლი ვო ულუდუნ ფერი =თვალამოღებული – თვალი რომ არ ჰქონდა ისეთი) ან დროის გარემოების გაშიფვრა, რითაც მთქმელი მოცემულ თვისებაზე თუ მოვლენაზე მსმენელის ყურადღებას ამახვილებს.
14. *-ნი* (=რომ) კავშირი დასტურდება თავისებურ, კერძოდ, ერთი ტიპის კითხვით ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში, რომელიც თავისებურია არა მარტო შედგენილობით, არამედ მთავარი და დამოკიდებული ნაწილების ურთიერთმიმართებითაც. ამ ტიპის კონსტრუქციაში მთავარი წინადადების ზმნა – *ორენ/ორდუ* „არის/იყო“ და *-ნი* კავშირი აძლიერებენ მათ წინ მდგომი წევრების მნიშვნელობას; ამიტომ ასეთი წინადადებები კითხვასთან ერთად ძლიერ ემოციასაც გამოხატავენ.
15. ამავე, გამაძლიერებლის, ფუნქციითაა დატვირთული – *რე-ნი/რდუ-ნი/იყო-ნი* (=არის-რომ/იყო-რომ/იქნება-რომ) დამოკიდებული წინადადებები რთული შედგენილობის განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებში (*მიღვა რე-ნი, მურს=ვიდაცა რომ არის, მოდის და ა. შ.*). „არის“ ზმნა ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში განსაზღვრულობის, ფაქტის „ცნობილობის“ დადასტურების ფუნქციით გვხვდება ქართული ენის დიალექტებშიც, ქართულ ზეპირმეტყველებაში, ლაზურსა (ლაზურში ამავე ფუნქციით *-ნა* (=რომ) კავშირიც გამოიყენება) და მწერალთა (ან. ფურცელაძე, ლ. ქიაჩელი, ლ. ასათიანი და სხვ.) ენაშიც.

ორენ (=არის) ზმნისგან უნდა მომდინარეობდეს –ო ნაწილაკიც მეგრულში, რომელიც დღეს უკვე ქვეწყობის საფუძველზე აკავშირებს ორ წინადადებას (მიოჯინუო, კარს მუდგარენი ქიმკოჭარუ = *რომ შეხედა/„შეხედა“*, [ნახა], კარს რალაცა აწერია), მაგრამ კითხვაზე მეტად

ჩაკითხვას გამოხატავს და ფაქტის განსაზღვრულობას უსვამს ხაზს.

16. ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში წინადადებისეული აზრის ან რომელიმე წევრის აქტუალიზება შემდეგი სახით ხდება:

ა) ვარენო (=არ არის?), ვარდუო (=არ იყო?), კო-ვიჩუ (=ქე იცი), კორენი (=ქე რომ არის) და მისთ. ფრაზების ჩართვა დამოკიდებულ წინადადებაში. უარყოფის ნაწილაკთა გამოყენება დადასტურების ფუნქციით; უარყოფისა და დადასტურების ნაწილაკთა შინაარსობლივი მონაცვლეობა დადასტურებულია ქართული ენის დიალექტებშიც;

ბ) წინამავალი წინადადებიდან გამეორებულ სიტყვაზე (ზმნა, სახელი ან ორივე ერთად) -ნი კავშირის დართვა. ამგვარი ქვეწყობილი წინადადება დამახასიათებელია ზღაპრისთვის, ხშირად იყენებენ მწერლობაშიც.

გ) ემფატიკური პრეპოზიცია (ე. წ. ინიციალური სახელობითი). ამ ტიპის ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია -ნი კავშირიანია მეგრულში. იგი დასტურდება ქართული ენის დიალექტებშიც. „ვეფხისტყაოსანში“ ხალხური მეტყველებიდანაა შესული. ტიპოლოგიურ მსგავსებას ავლენს რუსულ სასაუბრო მეტყველებასთან.

დ) წინადადებათა საზღვარზე გამაძლიერებლის ფუნქციით მოცემულია თენა/თე „ეს“ ჩვენებითი ნაცვალსახელი (იხ. გვ.150-151). შდრ.: სვანურში, ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში ასევე წინადადებათა საზღვარზე ამ მიზნით გამოყენებული ა/ე მითითებითი ნაწილაკები.

17. მეგრული გამოირჩევა მოკლე მთავარი და გრძელი (ზოგჯერ ორი ან სამი) დამოკიდებული წინადადებების პრეპოზიციური წყობით. მოკლე მთავარი გადმოიცემა კითხვითი სიტყვითა და ორენ „არის ზმნით (იხ. თ. IV, §1) და გრძნობა-გონების გამომხატველი ზმნებით (იხ. თ. V, §2).

18. მეგრულისთვის დამახასიათებელია რთული ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა თავისებური განლაგება, რის შედეგადაც მთავარ და დამოკიდებულ წინადადებებს შორის მიჯნა ერთგვარად ირღვევა; კერძოდ,

ა) წევრ-კავშირიან და -ნი კავშირიან ქვეწყობილ წინადადებაში ზოგჯერ კორელატი დასმულია წინადადების ბოლოს: მთ.+დამოკ.+კორ.;

ბ) -ნი კავშირიან ქვეწყობილში კორელატი შეიძლება მოცემული იყოს წინადადებათა საზღვარზე, როცა დამოკიდებული უსწრებს მთავარს: დამოკ.+კორ.+მთ.;

გ) მოკლე მთავარი ზოგჯერ კვეთს დამოკიდებულს და ინტერპოზიციაში ექცევა (მაგალითები იხ. 151-ე, 193-194-ე გვერდებზე). ამგვარი ფაქტი „ვეფხისტყაოსანშიც“ დასტურდება, ჩვეულებრივია სულხან-საბას, დ. გურამიშვილის, ვაჟას და სხვათა ენაშიც, აგრეთვე რუსულ სასაუბრო მეტყველებაშიც.

დ) დამოკიდებული წინადადების ზმნის მიერ იმართვის მთავარი წინადადების სახელი: *მის რე, უღორანქნი* (=ვისაა, რომ უყვირი). ამგვარი რამ დასავლური არეალის დიალექტებისთვის (იმერული, გურული) არის დამახასიათებელი და იმავე არეალიდან გამოსულ მწერალთა ენაშიც დასტურდება.

მეგრული რთული ქვეწყობილი წინადადების აღნაგობით ქართულს ჰგავს. მეგრულში გამოვლენილ თავისებურებებს პარალელები ეძებნება როგორც ქართულში, სალიტერატურო ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, ასევე სვანურსა და ლაზურში, ქართული ენის დიალექტებსა და ხალხური ზღაპრის ენაში. ზოგჯერ ტიპოლოგიურ მსგავსებას ავლენს არამონათესავე ენასთან (მაგ., რუსული). ყოველივე იმაზე მიანიშნებს, რომ ეს თავისებურებანი საერთო ენობრივი ტენდენციის კონკრეტული გამოვლინებებია.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. ნ. აბესაძე, 1960 – ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წვერ-კავშირები და კავშირები სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 93, თბ., 1960;
2. ნ. აბესაძე, 1962 – ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წვერ-კავშირები და კავშირები სვანურში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1962;
3. ნ. აბესაძე, 1963 – ნ. აბესაძე, „რომ“ კავშირი ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 96, თბ., 1963;
4. ნ. აბესაძე, 1965 – ნ. აბესაძე, ჰიპოტაქსის წვერ-კავშირები და კავშირები მეგრულში, თსუ შრომები, ტ. 114, თბ., 1965;
5. ნ. აბესაძე, 1978 – ნ. აბესაძე, გრძნობისა და თქმა-ბრძანების გამომხატველ ზმნათა შემცველი ქვეწყობილი წინადადებები სვანურში, თსუ შრომები, ტ. 200, თბ., 1978;
6. ლ. აბზიანიძე, 1977 – ლ. აბზიანიძე, გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებანი საერო ლიტერატურის ადრინდელ ძეგლებში XII-XIII სს.-ში, თბ., 1977;
7. შ. აფრიდონიძე, 1986 – შ. აფრიდონიძე, სიტყვათგანლაგება ახალ ქართულში, თბ., 1986;
8. შ. აფრიდონიძე, 1989 – შ. აფრიდონიძე, ილია ჭავჭავაძის სტილისათვის, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, IX, თბ., 1989;
9. ვ. ახალაია, 1999 – ვ. ახალაია, ზანური ჰიპოტაქსის ძირითადი საკითხები, სადოქტორო დისერტაცია, გორი, 1999;
10. ე. ბაბუნაშვილი, 1957. – ე. ბაბუნაშვილი, -ცა, და, მე ნაწილაკები ძველ ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 67, თბ., 1957;
11. ნ. ბასილაია, 1955 – ნ. ბასილაია, მისათითებელი სიტყვები (კორელატები) რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში, სოხუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, სოხუმი, 1955;
12. ნ. ბასილაია, 1966 – ნ. ბასილაია, სასვენი ნიშნების ხმარების წესები ქართულში, თბ., 1966;
13. ნ. ბასილაია, 1974 – ნ. ბასილაია, შემასმენელი და შემასმენლური დამოკიდებული წინადადება, სოხუმი, 1974;

14. ნ. ბასილაია, 1983 — ნ. ბასილაია, წინადადების ტიპები მტკიცებისა და შინაარსის ინტონაციის ანუ მოდალობის მიხედვით, თბ., 1983;
15. ა. ბენაშვილი, 1994 — ა. ბენაშვილი, მოკლე ქართული გრამატიკა, ტფ., 1994;
16. შ. ბერიძე, 1920 — შ. ბერიძე, მეგრული (ივერიული) ენა, თბ., 1920;
17. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965 — თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965;
18. თ. გამყრელიძე, 1989 — თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989;
19. ლ. გეგუჩაძე, 1974 — ლ. გეგუჩაძე, დროთა თანამიმდევრობის საკითხისათვის რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში (მიზნის, მიზეზის, დროის გარემოებითი დამოკიდებული და პირობითი წინადადებები), საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1974;
20. ლ. გეგუჩაძე, ელ. კოშორიძე 1996 — ლ. გეგუჩაძე, ელ. კოშორიძე ზეპირი მეტყველებისთვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფორმის შესახებ „ქართული სამართლის ძეგლების“ ენაში, ქართველური მეტყვიდროება, I, ქუთაისური საუბრები, ქუთაისი, 1996;
21. ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე, 1978 — ბ. გიგინეიშვილი, ზ. სარჯველაძე, ნანათესაობითარი მიმართულებითისა და ნანათესაობითარი დანიშნულებითის ადგილი ძველი ქართული-სა და ქართველური ენების ბრუნვათა სისტემაში, მრავალთავი, IV, თბ., 1978;
22. ივ. გიგინეიშვილი, 1975 — ივ. გიგინეიშვილი, რთული წინადადების ერთი თავისებური სახეობა „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში: გამოკვლევები „ვეფხისტყაოსნის“ ენისა და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, თბ., 1975;
23. ტ. გულავა, 1947 — ტ. გულავა, ერთი აფხაზური თანდებული ზანურში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VIII, №3, თბ., 1975;

24. კ. ღონღუა, 1940 – კ. ღონღუა, მიმართებითი ნაცვალსახელისა და მისამართი სიტყვის ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში, ენიმკის მოამბე, V-VI, თბ., 1940;
25. კ. ღონღუა, 1949 – კ. ღონღუა, დამოკიდებული წინადადების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 37, თბ., 1949;
26. კ. ღონღუა, 1967 – კ. ღონღუა, რჩეული შრომები, თბ., 1967;
27. ლ. ენუქიძე, 1987 – ლ. ენუქიძე, ძირითადი სინტაქსური თეორიები თანამედროვე საზღვარგარეთულ ენათმეცნიერებაში, თბ., 1987;
28. ფ. ერთელიშვილი, 1951 – ფ. ერთელიშვილი, ვინ, რა, სადა კითხვით სიტყვათა ბუნებისათვის, თსუ ასპირანტთა V სამეცნიერო კონფერენცია, თეზისები, 1951;
29. ფ. ერთელიშვილი, 1952 – ფ. ერთელიშვილი, „თუ“ კავშირის სემანტიკისათვის, თსუ ასპირანტთა V სამეცნიერო კონფერენცია, თეზისები, 1952;
30. ფ. ერთელიშვილი, 1957 – ფ. ერთელიშვილი, მიმართებითი ნაცვალსახელების შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა ძველ ქართულში, თსუ შრომები, ტ. 65, 1957;
31. ფ. ერთელიშვილი, 1963 – ფ. ერთელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, ჰიპოტაქსის საკითხები, თბ., 1963;
32. რ. ენუქაშვილი, 2002 – რ. ენუქაშვილი, ქართველ ებრაელთა მეტყველების ზოგი თავისებურება (სოფ. ბანძის მკვიდრთა მეტყველების მაგალითზე), ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 29, 2002;
33. ვ. თოფურია, 1937 – ვ. თოფურია, ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ჭანურში, ენიმკის მოამბე, I, ტფ. 1937;
34. ვ. თოფურია, 1937¹ – ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, IV, ბუნებრივი კომპლექსისათვის, ენიმკის მოამბე, I, ტფ. 1937;

35. ვ. თოფურია, 1941 – ვ. თოფურია, 6 და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. II, №1-2, 1941;
36. ვ. თოფურია, 1944 – ვ. თოფურია, „ძი“ ნაწილაკი ქართულში, ენიმკის მოამბე, ტ. XIV, თბ., 1944;
37. ვ. თოფურია, 1960 – ვ. თოფურია, რთული ქვეწყობილი წინადადების მარტივით შენაცვლებისათვის ქართულში, ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში, კრებული X-XI, თბ., 1960;
38. ვ. თოფურია, 1988 – ვ. თოფურია, ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1988;
39. გრ. იმნაიშვილი, 1966 – გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., თბ., 1966;
40. გ. კარტოზია, 1958 – გ. კარტოზია, კავშირებითა წარმოებისათვის მეგრულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, 3, თბ., 1958;
41. გ. კარტოზია, 1961 – გ. კარტოზია, ერთი თანდებულის გენეზისისათვის მეგრულში, ქესს, ტ. II, თბ., 1961;
42. გ. კარტოზია, 1978 – გ. კარტოზია, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის საკითხები, თბ., 1978;
43. გ. კარტოზია, 1996 – გ. კარტოზია, მეგრულის ნი(<*ინი) „რომ“ კავშირის გენეზისისათვის, ქესს, ტ. VI, თბ., 1996;
44. გ. კაჭარავა, 1950 – გ. კაჭარავა, სხვათა სიტყვის ნაწილაკები ქართულსა და ზანურში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, V, თბ., 1950;
45. ლ. კვანტალიანი, 1983 – ლ. კვანტალიანი, მისამართი სიტყვისა და მიმართებითი ნაცვალსახელის შეთანხმება ქართულში, თბ., 1983;
46. ლ. კვანტალიანი, 1990 – ლ. კვანტალიანი, ქართული ზეპირი მეტყველების სინტაქსის საკითხები, თბ., 1990;
47. ლ. კვანტალიანი, 1997 – ლ. კვანტალიანი, ჰიპოტაქსი სასაუბრო ქართულში, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1997;
48. ლ. კვაჭაძე, 1950 – ლ. კვაჭაძე, რთული წინადადების სწავლების მეთოდიკა, თბ., 1950;

49. ლ. კვაჭაძე, 1966 – ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966;
50. ლ. კვაჭაძე, 1988 – ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1988;
51. ან. კიზირია, 1956 – ან. კიზირია, ზოგი კავშირის ხმარებისათვის ახალ ქართულში, ქართული ენისა და ლიტერატურის სწავლების საკითხები სკოლაში, კრებული IX, თბ., 1956;
52. ან. კიზირია, 1968 – ან. კიზირია, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ქართულში, მაცნე, 3, 1968;
53. ან. კიზირია, 1969 – ან. კიზირია, რთული წინადადების შედგენილობა ძველ ქართულში, თბ., 1969;
54. ან. კიზირია, 1982 – ან. კიზირია, მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში, თბ., 1982;
55. ნ. კიზირია, 1988 – ნ. კიზირია, სალიტერატურო ქართულის ინტონაციის საკითხები, თბ., 1988;
56. გრ. კიკნაძე, 1999 – გრ. კიკნაძე, მეტყველების სტილის საკითხები, თხზულებანი, III, თბ., 1999;
57. მ. კობალაძე, 1971 – მ. კობალაძე, სულხან-საბა ორბელიანის ენისა და სტილის საკითხები, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1971;
58. ლ. კოტაშვილი, 1980 – ლ. კოტაშვილი, ბერნარდოსეული კოლექციის ზღაპრები (XVII ს.), თბ., 1980.
59. ე. კოშორიძე, 1981 – ე. კოშორიძე, რევაზ ინანიშვილის ენის ზოგიერთი თავისებურებანი, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, IV, თბ., 1981;
60. ე. კოშორიძე, 1991 – ე. კოშორიძე, თამაზ ბიბილურის „წელიწადის დრონი“ (ენობრივ-სტილისტიკური ანალიზი, წაკითხულია მოხსენებად 1991 წელს, 21 ივნისს, აკად. ვ. თოფურიას 90 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო სამეცნიერო სესიაზე);
61. ე. კოშორიძე, 1995 – ე. კოშორიძე, გამეორება გიორგი ლეონიძის პროზაში, საენთამეცნიერო ძიებანი, ტ. IV, თბ., 1995;

62. მ. ლომია, 1996 – მ. ლომია, ერთი ტიპის კითხვითი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია მეგრულში, საენათმეცნიერო ძიებანი, ტ. V, 1996;
63. ქ. ლომთათიძე, 1946 – ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში, იკე, I, თბ., 1946;
64. ქ. ლომთათიძე, 1958 – ქ. ლომთათიძე, ზმნის ინფინიტური წარმოების კვალი ძველ ქართულში, იკე, ტ. XIII, თბ., 1958;
65. ქ. ლომთათიძე, 1963 – ქ. ლომთათიძე, „ერთი“ რიცხვითი სახელის ისტორიისათვის ქართველურ და აფხაზურ-ადიღურ ენებში, იკე, ტ. XIII, თბ., 1963;
66. ქ. ლომთათიძე, 1963¹ – ქ. ლომთათიძე, ქართული „აქეს“ ზმნა მეგრულში, ქესს, ტ. III, თბ., 1963;
67. ქ. ლომთათიძე, 1988 – ქ. ლომთათიძე, ქართულ დიალექტებში დამოკიდებული წინადადების გამოხატვის ფუნქციური საფუძველი, რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესია (მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები), თბ., 1988;
68. ა. ლომთაძე, 1973 – ა. ლომთაძე, დაშორებითი ბრუნვის შესახებ მეგრულში, მაცნე, №4, 1973;
69. ა. ლომთაძე, 1974 – ა. ლომთაძე, ბრუნების თავისებურებების ისტორიისათვის მეგრულში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1974;
70. ა. ლომთაძე, 1987 – ა. ლომთაძე, ბრუნების თავისებურებათა ისტორიისათვის მეგრულში (მონოგრაფია), თბ., 1987;
71. მ. მარგველაშვილი, 1982 – მ. მარგველაშვილი, მწკრივთა წარმოება მეგრულში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1982;
72. ნ. მარი, 1977 – ნ. მარი, ქართული ენა ენათმეცნიერებაში, გამოსაცემად მოამზადეს ი. მეგრელიძემ და ალ. ლლონტმა, თსუ შრომები, №6, თბ., 1977;
73. არ. მარტიროსოვი, 1964 – არ. მარტიროსოვი, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ., 1964;
74. ო. მიქიაშვილი, 1994 – ო. მიქიაშვილი, სოჭელი ქართველები და მათი მეტყველება, თბ., 1994;

75. რ. შშიდლობაძე, 1980 – რ. შშიდლობაძე, მეტყველების გაუცნობიერებელი ფორმალური პარამეტრების ფსიქოლოგიური ფუნქციები, თბ., 1990.
76. ი. ნიკოლაიშვილი, 1929 – ი. ნიკოლაიშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1929;
77. ალ. ონიანი, 1997 – ალ. ონიანი, საქართველო და ქართველური ენები, ქუთაისური საუბრები, IV, თეზისები, 1997;
78. ა. პაპიძე, 1984 – ა. პაპიძე, აწმყოს კავშირებითის ფუნქციებთან დაკავშირებული ზოგი საკითხი, ქსკს, ტ. VI, თბ., 1984;
79. თ. ჟორდანიას, 1889 – თ. ჟორდანიას, ქართული გრამმატიკა, თხზული და გამოცემული თედო ჟორდანიასაგან, ტფ., 1889;
80. ს. ჟღენტის, 1953 – ს. ჟღენტის, ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა, თბ., 1953;
81. ს. ჟღენტის, 1963 – ს. ჟღენტის, ქართული ენის რიტმიკულ-მელოდიკური სტრუქტურა, თბ., 1963;
82. გ. როგავას, 1948 – გ. როგავას, ჰიპოტაქსის საკითხისათვის ქართულში, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. 8, 1948;
83. გ. როგავას, 1958 – გ. როგავას, ზედსართავის თანაბრობითი ხარისხის გაქვევებული ფორმები ქართულში, იკე, ტ. IX-X, თბ., 1958;
84. გ. როგავას, 1972 – გ. როგავას, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, I, ზმოვანთა ისტორიის ზოგი საკითხი ქართველურ ენებში, თბ., 1972;
85. გ. როგავას, 1987 – გ. როგავას, არქაული ტიპის ჰიპოტაქსის გადმონათვები ქართველურ ენებში, იკე, ტ. XXVI, თბ., 1987;
86. გ. როგავას, 1988 – გ. როგავას, ზანური -ნი კავშირ-ნაწილაკის კვალი ჭანურ დიალექტში, იკე, ტ. XXVII, თბ., 1988;
87. კ. სამუშიას, 1990 – კ. სამუშიას, ქართული ზეპირსიტყვიერება, მეგრული ნიმუშები, თბ., 1990;
88. ზ. სარჯველაძე, 1970 – ზ. სარჯველაძე, თი, თე, *თა ნაწილაკები ზანურში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია, მაცნე, №6, 1970;

89. ზ. სარჯველაძე, 1984 – ზ. სარჯველაძე, მიხეილ ჯავახიშვილი და ქართული სალიტერატურო ენა, თბ., 1984;
90. ი. სიხარულიძე, 1937 – ი. სიხარულიძე, ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1937;
91. ო. ურიდია, 1960 – ო. ურიდია, მეგრულის სინტაქსური თავისებურებანი ქართულთან მიმართებით, თსუ შრ. ტ. 93, თბ., 1960;
92. თ. უთურგაიძე და სხვ., 1979 – თ. უთურგაიძე, დ. ჩხუბია-ნიშვილი, ჯ. გიუნაშვილი, ფერეიდნული მეტყველების შესწავლისათვის, იკე, ტ. XXI, თბ., 1979;
93. ლ. ფაჩულია, 1997 – ლ. ფაჩულია, კავშირები ზანურ ენაში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1997;
94. ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე 1990 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990;
95. ბ. ფოჩხუა, 1974 – ბ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974;
96. ივ. ქავთარაძე, 1954 – ივ. ქავთარაძე, განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადების მართლწერისათვის, „კომუნისტური აღზრდისათვის“, №12, თბ., 1954;
97. ქართული ხალხური სიტყვიერება, 1975 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, I, პოეზია, თბ., 1975;
98. ქართული ხალხური სიტყვიერება, 1991 – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, II, ზღაპრები და მცირე ჟანრები, თბ., 1991;
99. ქართული ხალხური ზღაპრები, I, 1951 – ქართული ხალხური ზღაპრები, საბლიტგამი, 1951;
100. ალ. ღლონტი, 1975 – ალ. ღლონტი, ხალხური პროზის ენისა და სტილის საკითხები, თბ., 1975;
101. ალ. ღლონტი, 1991 – ალ. ღლონტი, ხალხური პროზის ენა (I, II ნაწილი), გაზეთ „სოფლის ცხოვრება“, №№43, 48, 2.07, 19.07, 1991;
102. ს. ყაუხჩიშვილი, 1947 – ს. ყაუხჩიშვილი, ქართული ლექსური პარალელები, თსუ შრომები, ტ. 30-31, თბ., 1947;

103. ს. ყაუხჩიშვილი, 1949 – ს. ყაუხჩიშვილი, ერთი უცნობი სინტაქსური მოვლენისათვის ძველ ქართულში, ქუთაისის პედინსტიტუტის შრომები, ტ. XI, 1949;
104. აკ. შანიძე, 1939 – აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, სახელმძღვანელო არასრული საშუალო და საშუალო სკოლის V, VI, და VII კლასებისათვის, თბ., 1939;
105. აკ. შანიძე, 1942 – აკ. შანიძე, ზმნათა გარდამავლობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, სმამ, ტ. III, №2-3, თბ., 1942;
106. აკ. შანიძე, 1946 – აკ. შანიძე, გიორგი მთაწმინდლის ენა „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრების“ მიხედვით, თბ., 1946;
107. აკ. შანიძე, 1948 – აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, თბ., 1946;
108. აკ. შანიძე, 1950 – აკ. შანიძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ქრესტომათია საშუალო სკოლის IX კლასისათვის, თბ., 1950;
109. აკ. შანიძე, 1955 – აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, თბ., 1955;
110. აკ. შანიძე, 1973 – აკ. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973;
111. აკ. შანიძე, 1980 – აკ. შანიძე, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1980;
112. აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, 1974 – აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, სინტაქსი, თბ., 1974;
113. აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, 1978 – აკ. შანიძე, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, სახელმძღვანელო VII-VIII კლასებისათვის, თბ., 1978;
114. აკ. შანიძე, ივ. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე, 1990 – აკ. შანიძე, ივ. იმნაიშვილი, ლ. კვაჭაძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. I, ფონეტიკა და მორფოლოგია, V-VI კლასების სახელმძღვანელო, თბ., 1990;
115. მზ. შანიძე, 1948 – მზ. შანიძე, „რომელ“ ნაცვალსახელის ფუნქციისა და ადგილისათვის ძველ ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, III, თბ., 1948;

116. ივ. შილაკაძე, 1951 – ივ. შილაკაძე, ნაწილაკი -ნა ჭანურში და ნაწილაკი -ნა კაშმენურში, თსუ შრომები, ტ. 43, თბ., 1951;
117. ი. ჩანტლაძე, 1995 – ი. ჩანტლაძე, კავშირ-ენკლიტიკის, ნაწევართა და პროსოდულ ხმოვანთა ურთიერთმიმართებისათვის ქართველურ ენებში, საენათმეცნიერო ძიებანი, IV, თბ., 1995;
118. ი. ჩანტლაძე, 1998 – ი. ჩანტლაძე, ქართველოლოგიური ძიებანი, თბ., 1998;
119. არნ. ჩიქობავა, 1936 – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკურლი ანალიზი, თბ., 1936;
120. არნ. ჩიქობავა, 1938 – არნ. ჩიქობავა, მეგრულ-ჭანურ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1938;
121. არნ. ჩიქობავა, 1939 – არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, X, თბ., 1939;
122. არნ. ჩიქობავა, 1945 – არნ. ჩიქობავა, ზოგი სიტყვის მნიშვნელობის განვითარებისათვის ძველ ქართულში (სივრცისა და დროის მომენტთა ურთიერთობის ასპექტში), ფსიქოლოგია, ტ. III, თბ., 1945;
123. არნ. ჩიქობავა, 1952 – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952;
124. არნ. ჩიქობავა, 1968 – არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, თბ., 1968;
125. დ. ჩხუბიანიშვილი, 1999 – დ. ჩხუბიანიშვილი, „სამშობლოს მონატრული ვარ“, ჟურნ. „ბურჯი ეროვნებისა“, 1999, №5-6;
126. მ. ციკოლია, 1954 – მ. ციკოლია, მეგრულის სამურზაყანულ-ზუგდიდური კილო-კავის ფონეტიკური მიმოხილვა, და გულიას სახ. აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXV, 1954;
127. მ. ციკოლია, 1977 – მ. ციკოლია, აფხაზურ-ქართული სინტაქსური პარალელები, აფხაზეთის ენის, ლიტერატურის, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VI, 1977;

128. ნ. ცქიტიშვილი, 1988 – ნ. ცქიტიშვილი, ჩართული, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1988;
129. შ. ბიძიგური, 1954 – შ. ბიძიგური, ბიძიგური ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954;
130. შ. ბიძიგური, 1959 – შ. ბიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის, თბ., 1959;
131. შ. ბიძიგური, 1973 – შ. ბიძიგური, კავშირები ქართულ ენაში, თბ., 1973;
132. ზ. ჭუმბურიძე, 1962 – ზ. ჭუმბურიძე, სალიტერატურო ენა და მწერლობა, თბ., 1962;
133. ზ. ჭუმბურიძე, 1994 – ზ. ჭუმბურიძე, უდაბნოს მრავალთავი აკ. შანიძისა და ზ. ჭუმბურიძის რედაქციით, შესავალი წერილი ზ. ჭუმბურიძისა, თბ., 1994;
134. ხალხური სიბრძნე, 1994 – ხალხური სიბრძნე, I, მეგრული და ლაზური ანდაზები, შემდგენლები რ. შეროზია, ო. მემიშიძე, თბ., 1994;
135. მ. ხუბუა, 1917 – მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფ., 1937;
136. ს. ხუნდაძე, 1917 – ს. ხუნდაძე, ქართული გრამმატიკა, ქუთაისი, 1917;
137. მ. ჯავახიშვილი, 1959 – მ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VI, თბ., 1959;
138. ს. ჯანაშია, 1959 – ს. ჯანაშია, შრომები, ტ. III, თბ., 1959;
139. მ. ჯანაშვილი, 1906 – მ. ჯანაშვილი, ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1906;
140. ბ. ჯორბენაძე, 1981 – ბ. ჯორბენაძე, ყაზბეგის ენობრივი სამყარო, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, №2, 1981;
141. ბ. ჯორბენაძე, 1984 – ბ. ჯორბენაძე, უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობებისათვის ქართულში, ქსკს, ტ. VI, თბ., 1984;
142. ბ. ჯორბენაძე, 1987 – ბ. ჯორბენაძე, მუხლადი სიტყვა გიორგი ლეონიძისა, ბალავარი მწერლობისა, თბ., 1987;
143. ბ. ჯორბენაძე, 1989 – ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1989;

144. ბ. ჯორბენაძე, 1993 – ბ. ჯორბენაძე, ნაზმნარი მოდალური ელემენტები ქართულში, ქსკს, ტ. X, თბ., 1993;
145. ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, 1988 – ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე, ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ., 1988;
146. ვ. ბ. იარცევა, 1940 – В. Н. Ярцева, Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке, Л., 1940;
147. ვ. ბ. იარცევა, 1961 – В. Н. Ярцева, Исторический синтаксис английского языка, М.-Л., 1961;
148. გ. ა. კლიმოვი, 1962 – Г. А. Климов, Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962;
149. ო. ა. ლაპტევა, 1976 – О. А. Лаптева, Русский разговорный синтаксис, М., 1976;
150. ნ. მარი, 1910 – Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910;
151. ნ. მარი, 1925 – Н. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Л., 1925;
152. აბ. მეიე, 1913 – Ан. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М.-Л., 1913;
153. აბ. მეიე, 1914 – Ан. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Юрьев 1914;
154. მ. მორენი, ნ. ტეტერნიკოვა, 1960 – Морен М. К., Гетерникова Н. Н., Стилистика французского языка, М., 1960;
155. ა. პეშკოვსკი, 1938 – А. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, М., 1938;
156. რუსული ენის გრამატიკა, 1954 – Грамматика русского языка, т. II, Синтаксис, ч. I, Изд. АН СССР М., 1954;
157. რუსული სასაუბრო მეტყველება, 1973 – Русская разговорная речь, М., 1973;
158. ი. ყოფშიძე, 1914 – И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, с хрестоматией и словарем, СПб, 1914;

159. ა. ა. შახმატოვი, 1941 – А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, Л., 1941;
160. ბ. შვედოვა, 1960 – Н. Шведова, Очерки по синтаксису русской разговорной речи, М., 1960;
161. ჰ. შუხარდტი, 1950 – Н.Шухардт, О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках: Экгативная конструкция предложения, М., 1953;
162. ა. ბ. შაპირო, 1953 – А. Б. Шапиро, Очерки по синтаксису русских народных говоров, М., 1953;
163. ჰ. ი. ჩერნისი, 1952 – П. Я. Чёрных, Историческая грамматика русского языка, М., 1952.

შემოკლებათა განმარტებანი

- აკაკი - აკაკი წერეთელი, ლექსები, პოემები, თბ., 1948; „ჩვენი საუნჯე“, ტ. XII, თბ., 1968.
- ლ. ასათ. - ლაღო ასათიანი, რჩეული, თბ., 1988.
- ბ/ზ - ბაღსაზემოური - ნ. სვანური პროზაული ტექსტები, I.
- ბ/ქ - ბაღსაქვემოური - ნ. სვანური პროზაული ტექსტები, II.
- გორგიჯ. - ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ცხოვრება, ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ., 1926.
- დიალ. - ვ. თოფურია, ივ. გიგინეიშვილი, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, ტ. I, თბ., 1961.
- ნ. ღუმბ. „მე, ბებია..“ - ნოდარ ღუმბაძე, „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“, თბ., 1966.
- ვაჟა VII - ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, VII, თბ., 1956.
- ზემო იმერ. - ზემო იმერული, ნ. ქართული დიალექტოლოგია.
- ილია - ილია ჭავჭავაძე, „ჩვენი საუნჯე“, ტ. VII, თბ., 1960.
- კიმ. II - კიმენი, ნაწილი 1, ტ. II, გამოსცა კ. კეკელიძემ, თბ., 1946.
- ლაზ. ტექსტ. - ირინე ასათიანი, ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბ., 1974.
- ლენტ. - ლენტეხური, ნ. სვანური პროზაული ტექსტები, III.
- ლენტ. ზ. ჭუმბ. 1950 - ლენტეხური, ზურაბ ჭუმბურიძის შეკრებილი მასალები.
- ლენჩ. - ლენჩხუმი, ნ. ქართული დიალექტოლოგია.
- ნ. ლორთქ. - ნიკო ლორთქიფანიძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1976.
- ო. მიქ. - ოთარ მიქიაშვილი, სოჭელი ქართველები და მათი მეტყველება (თან ერთვის სოჭელ იმერელთა, გურულთა, ლენჩხუმელთა მეტყველების ნიმუშები), თბ., 1994.
- პროზ. - ნ. სვანური პროზაული ტექსტები, I.
- რუსთ. - შოთა რუსთაველი, „ვეფხისტყაოსანი“, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1966.
- კ.ს. - კალისტრატე სამუშია, ქართული ზეპირსიტყვიერება, მეგრული ნიმუშები, თბ., 1990.

- სვ.ტ.I – სვანური პროზაული ტექსტები, I, ბალსზემოური კილო, თბ., 1939.
- სვ.ტ.II – სვანური პროზაული ტექსტები, II, ბალსქვემოური კილო, თბ., 1957.
- სვ.ტ.III – სვანური პროზაული ტექსტები, III, ლენტეხური კილო, თბ., 1967.
- ტ.I – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, I, პოეზია, გამოსცა ტ. გუდავამ, თბ., 1975.
- ტ.II – ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები, II, გამოსცეს კ. დანელიამ და ა. ცანავამ, თბ., 1991.
- ქართ. დიალექტ. – ნ. ქართული დიალექტოლოგია.
- ქართული ხალხური ზღაპრები, 1 – ქართული ხალხური ზღაპრები, 1, ჩაწერილი ქართლში, კახეთსა და ფშავში, თ. რაზიკაშვილის მიერ XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში. საბლიტგამი, 1951.
- ქვ. გურული – ქვემო გურული, ნ. ქართული დიალექტოლოგია.
- ქრესტ. – სვანური ენის ქრესტომათია, ა. შანიძისა და მ. ქალდანის რედაქციით, თბ., 1978.
- ყ. – იოსებ ყიფშიძე, რჩეული თხზულებანი, კრებული გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო კ. დანელიამ, თ., 1994.
- შპნმ, III – შაჰნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, III, დავით კობიძის გამოცემა, თბ., 1974.
- დ. შენგ. – დემნა შენგელაია, ბათა ქექია, წითელი ყაყაჩო, თბ., 1954.
- ი. ჭ. II – ნ. ილია ჭავჭავაძე.
- ალ. ჭ. – ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ლექსები, თბ., 1952.
- ჭან. – არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალიზი (ჭანური ტექსტებითურთ), თბ., 1936.
- რ. ჭვიშვ. – რეზო ჭვიშვილი, მუსიკა ქარში, თბ., 1982.
- ხალხ. სიბრძ. – ხალხური სიბრძნე, I, მეგრული და ლაზური ანდაზები, შემდგენლები რ. შეროზია და ო. მეძიშიში, თბ., 1994.
- ხ. – მაკარ ხუბუა, მეგრული ტექსტები, ტფ., 1937.

РЕЗЮМЕ

В лингвистической литературе традиционной считается точка зрения, согласно которой гипотаксис (подчинение), выраженный посредством союзов и союзных слов, рассматривается как принадлежность исключительно письменной речи и лишь затем проникший в разговорную речь.

Исследования грузинских ученых, проведенные в этом направлении, показали, что подчинение с дифференцированной системой союзов, засвидетельствованное в живой разговорной речи, обусловлено внутренней закономерностью развития диалектов, а не только влиянием литературного языка, хотя оба источника (устная и письменная речь) являются не взаимоисключающими, а наоборот, дополняют друг друга. Именно этим обусловлена актуальность изучения гипотаксиса бесписьменного языка в сопоставлении с данными письменного языка.

Как известно, среди картвельских языков письменным является только грузинский язык. Другие картвельские языки (с учётом их общественных функций) рассматриваются как диалекты грузинского языка.

Объектом нашего исследования являются отдельные вопросы гипотаксиса в мегрельском языке. Полученные данные сопоставлены нами с данными грузинского, сванского и чанского (лазского) языков. Понятие "грузинский язык" в представленной работе подразумевает как грузинский литературный язык (начиная с древнегрузинского до новейшего периода), так и язык писателя, диалекты грузинского языка, язык грузинских народных сказок, а также язык грузинского устного народного творчества. Развитие гипотаксиса и

характерные для устной речи отдельные гипо-таксические конструкции прослеживаются нами и в других неродственных языках.

В мегрельском языке засвидетельствованы как выделенные согласно традиционной классификации сложноподчинённые предложения с союзными словами и подчинительными союзами, так и своеобразные гипотаксические конструкции.

В мегрельском языке морфологическое строение союзных слов (относительных местоимений и относительных наречий) такое же, как и в других картвельских языках: вопросительное слово + частица, выражающая относительность (mu-t^h(i) "что"...), ИЛИ вопросительное слово + слово, имеющее самостоятельное значение + частица (mu-peg-i-t^h "какой"...). Отличаются лишь способы образования некоторых союзных слов (muḥ maḥalas "как скоро"). Местоименно-наречные основы (mu "что", mi-n "кто", so "где") используемые в качестве соединительных средств, в фонетико-морфо-логическом плане полностью соответствуют аналогичным элементам других картвельских языков.

В мегрельском языке, как и в грузинском и лазском языках, в отличие от сванского, вопросительные слова (местоимение и наречие) используются в функции союзных слов. Аналогичную функцию выполняют содержащие вопросительные основы неопределённые местоимения и наречия в мегрельско-лазском и сванском языках.

В мегрельском языке, как и в других картвельских языках, относительные местоимения являются изменяемыми и форма их падежа зависит от глагола - сказуемого придаточного предложения. При определении падежа относительных местоимений следует обратить внимание на т.н. "синтаксическую ассимиляцию", когда

соотносительное слово и относительное местоимение стоят в одном и том же падеже. "Синтаксическая ассимиляция", которая характеризовала грузинский литературный язык на различных этапах его развития, включая современный грузинский язык, в мегрельском языке засвидетельствована в виде плеоназма местоименного коррелята. Аналогичное явление наблюдается и в других диалектах грузинского языка, в грузинской разговорной речи и сванском языке.

Известно, что синтаксическая связь между соотносительным словом и относительным местоимением устанавливается посредством числа. В мегрельском языке, как и в грузинском, в отличие от сванского языка, по числам изменяется только относительное местоимение *paɲut^h* = "который", формой множественного числа которого является *paɲiper^{hit}* = "которые". Между указанным относительным местоимением и соотносительным словом, выраженным именем, наблюдается согласование как по смыслу, так и по форме, однако согласование может и отсутствовать (соотносительное слово может иметь форму множественного числа, а относительное местоимение - форму единственного).

Наблюдается согласование в числе соотносительного слова и сказуемого придаточного предложения, что характерно как для сванского, так и для диалектов грузинского языка.

В мегрельском языке засвидетельствованы как собственные исконные подчинительные союзы *-pi*, *paɲuda* "что", *-da* "если", так и заимствованные из грузинского языка союзные слова (*gadgan* "так как", *oɲond* "но", *vit^hom* "как будто"); при употреблении предпочтение отдается исконно мегрельским подчинительным союзам.

В сложноподчинённом предложении на стыке главной и придаточной частей засвидетельствован соединительный

союз *do* "и". Это явление общекартвельское: в случае, когда придаточное предложение находится в препозиции, в древнегрузинском и сванском языках выявлены перед главным предложением грузинские союзы *da* "и", *xolo* "а", а также сванское *i* "и". Ср: наличие в аналогичной позиции сочинительных союзов *da/do* "и" в сложноподчинённом предложении с союзом *ouond* "но" в грузинском и мегрельском языках. Аналогичное явление засвидетельствовано и в русской устной народной речи.

Союз *namuda* "что" соединяет авторские слова, включающие глаголы, выражающие приказ, повеление с придаточным предложением с частицей - *a*, и указывает на переходную ступень от предложения с прямой речью к предложению с косвенной речью.

Союз *-pi* "что" засвидетельствован в своеобразной вопросительной гипотаксической конструкции, своеобразии которой заключается не только в построении, но и в особых отношениях между главной и придаточной частями.

В мегрельском языке в гипотаксической конструкции происходит актуализация смысла всего придаточного предложения или одного из членов предложения: а) посредством специальных лексических актуализаторов (*vareno?/varduo?* "нет?"/"не был?" и др.) б) путём присоединения союза *-pi* "что" к повторяющемуся слову (глаголу, имени, или обоим вместе) предшествующего предложения; в) путём эмфатической препозиции (т.н. инициального именительного); г) посредством употребления на стыке предложений указательного местоимения (*t^hena/t^he* "этот, эта, это").

Для мегрельского языка характерно длинное придаточное и короткое (одно или двухсоставное) главное предложения. Придаточное предложение обычно предшествует главному предложению.

Мегрле́ский язык характеризуется также своеобразным расположением компонентов сложноподчинённого предложения, в частности, а) главное + придаточное + коррелят; б) придаточное + коррелят + главное; в) придаточное + главное + придаточное.

ს ა რ ჩ ე ბ ა

წინათქმა	3
წინასიტყვაობა	4
შესავალი	10
1. საკითხის შესწავლის ისტორია	10
2. რთული ქვეწყობილი წინადადების სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებები	14

თ ა ვ ი I

მიმართებითნაცვალსახელიანი ქვეწყობილი წინადადება

1. მიმართებითი ნაცვალსახელების აგებულება და გენეზისი	20
2. მიმართებითი ნაცვალსახელის ბრუნვები	27
3. მიმართებითი ნაცვალსახელის რიცხვი	42
4. ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა განლაგება	53
5. დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპები	57

თ ა ვ ი II

მიმართებითზმნიზედიანი ქვეწყობილი წინადადება

1. მიმართებითი ზმნიზელების აგებულება და გენეზისი	64
2. ქვეწყობილი წინადადების შემადგენელ კომპონენტთა განლაგება	70
3. დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპები	76

თ ა ვ ი III

მაქვემდებარებელკავშირიანი ქვეწყობილი წინადადება

1. -ნი(=რომ) კავშირი ქვეწყობილ წინადადებაში	90
---	----

1.1. მთავარ და დამოკიდებულ კომპონენტთა თავისებური განლაგებისათვის	95
1.2. -ნი(=რომ) კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებათა ტიპები	101
2. ნამუდა(=რომ) კავშირი ქვეწყობილ წინადადებაში	105
3. -და(=თუ) კავშირი ქვეწყობილ წინადადებაში	116
3.1. მაერთებელი ღო(=და) კავშირი ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში	123
3.2. ვარდა/ვარა კავშირები მეგრულში	125
4. ქართულიდან ნასესხები მაქვემდებარებელი კავშირები	129

თავი IV

თავისებური ჰიპოტაქსური კონსტრუქციები

1. ერთი ტიპის კითხვითი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია	136
2. განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთა და ზმნისართთა აგებულების საკითხი და ჰიპოტაქსი	152
3. აქტუალიზაციის ზოგიერთი შემთხვევა და ჰიპოტაქსი	164
3.1. ლექსიკური აქტუალიზატორები	165
3.2. -ო ნაწილაკიანი კონსტრუქცია	171
3.3. სიტყვათა გამეორება	174
3.4. ე. წ. ინიციალური სახელობითი	179

თავი V

„ცნობიერება“ წრის ზმნათა შემცველი ჰიპოტაქსური კონსტრუქცია

1. თქმა-ბრძანების გამომხატველი ზმნები	182
2. გუნება-განწყობილების გამომხატველი ზმნები	189
2.1. ოკო(ნ) „უნდა“ ზმნა ჰიპოტაქსურ კონსტრუქციაში	195

3. -ნი კავშირი კითხვითსიტყვიან დამოკიდებულ წინადადებაში	199
ძირითადი დასკვნები	206
დამოწმებული ლიტერატურა	213
შემოკლებათა განმარტებანი	226
რეზიუმე (რუსულ ენაზე)	228